

**KEHITYSVAMMAISTEN ASIAKKAIDEN KANSSA TYÖSKENTELEVIEN
SOSIAALITYÖNTEKIJÖIDEN MORAALINEN JÄRKEILY**

SUVI-HILLA WAHLMAN
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Porin yksikkö
Sosiaalityön pro gradu-tutkielma
Toukokuu 2013

Tampereen yliopisto, Pori
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

WAHLMAN, SUVI-HILLA: Kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden moraalinen järkeily
Pro gradu -tutkielma, 107 s., 4 liitesivua
Sosiaalityö
Ohjaaja: Heli Valokivi
Toukokuu 2013

Tutkimukseni tavoitteena on selvittää kehitysvammaisten asiakkaitten kanssa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden moraalista järkeilyä. Selvitän millaisin perusteluin sosiaalityöntekijä tekee työssään valintoja oikeaksi tai vääräksi kokemansa vaihtoehdon välillä. Olen myös tutkinut näiden valintojen sosiaalityöntekijöille aiheuttamia eettisiä ristiriitoja ja niitä arvoja, jotka ohjaavat heitä kehitysvammaisten kanssa työskennellessä.

Tutkimusaineisto on kerätty haastattelemalla yhdeksää sosiaalityöntekijää, joista osa työskentelee kunnallisessa sosiaalityössä ja osa erityishuoltopiirien palveluksessa. Sosiaalityöntekijät on haastateltu episodisella haastattelumenetelmällä, joka voidaan luokitella narratiiviseksi haastattelumenetelmäksi, mutta siinä on myös teemahaastattelun piirteitä. Aineisto on analysoitu etnometodologiaan nojautuvalla kategoria-analyysillä.

Tutkimukseni tuo esille sosiaalityöntekijöiden tavan luokitella asiakkaita erilaisiin kategorioihin, jotka myös vaikuttavat sosiaalityön sisältöön. Kehitysvammaisen asiakkaan itsemääräämisoikeus nousee keskeiseksi sosiaalityöntekijöiden työtä ohjaavaksi arvoksi, mutta samalla nousee sosiaalityöntekijöillä esiin ristiriitaisia tunteita heidän järkeillessään asiakkaan kykyä tehdä itseään koskevia päätöksiä ja ”oikeita” valintoja hyvinvointinsa lisäämiseksi.

Taloudelliset resurssit nousevat sosiaalityötä keskeisesti ohjaavaksi tekijäksi, joka lisää sosiaalityöntekijöiden kokemaa eettistä ristiriitaa ja aiheuttaa työssä väsymistä. Kunnallisella puolella työskentelevillä sosiaalityöntekijöillä ei ole juurikaan mahdollisuuksia eettisesti pohdituttavien asiakastilanteiden reflektointiin työyhteisössään. Erityishuoltopiirissä eettistä pohdintaa käydään moniammatillisissa tiimissä. Ehdotan tutkimuksessani kunnallisten ja erityishuoltopiirien työntekijöiden yhteistyön parantamista ja tehostamista.

Keskeiset käsitteet: Moraalinen järkeily, moraalit, arvot, etiikka, itsemäärääminen, kehitysvammaisuus, sosiaalityön ammattieettinen toiminta

University of Tampere
Department of Pori
School of Social Sciences and Humanities

WAHLMAN, SUVI-HILLA: Moral reasoning social workers who work with people with intellectual and developmental disabilities

Master's Thesis, 107 pages, four appendix pages
Social Work
Supervisor: Heli Valokivi
May 2013

This study explains the moral reasoning of those social workers who work with people with intellectual and developmental disabilities. I ask how the social workers make choices between right and wrong and how they justify those decisions. I find out what kind of ethical conflicts the choices cause social workers. I also find out the values that guide them to work.

The data for this study was collected by interviewing nine social workers. Some of them worked in the municipal social welfare offices and the rest of them in the specialized services for disabled. The social workers were interviewed for using the episode public interview process, which is a narrative interview method, but it is also a relative of the theme of the interview features. The interviews are analyzed with category analysis, which is based on ethnomethodology.

I bring forth examples of how social workers classify customers in a variety of categories, which also affect the content of social work. Social workers feel client self-determination as important. However, the social workers are uncertain of their client's ability to make reasoned decisions about themselves and the "right" choices to enhance well-being.

In this study, the financial resources come out as a strongly guiding factor in social work, and it increases the social workers' experienced ethical conflict between work and causes fatigue. The social workers in the municipal social welfare office have only little opportunity to reflect on ethically difficult customer situations in the workplace. The social workers who work in the specialized services for disabled can reflect on ethical issues in a multi-professional team. In this study, I suggest that the social workers in the municipal social welfare offices and multi-professional teams in specialized services for the disabled will increase and improve their co-operation.

Keywords: Moral reasoning, morals, values, ethics, self-determination, intellectual and developmental disability, social work professional ethicalness

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	6
2 KEHITYSVAMMAISUUS	7
2.1 Käsityksiä kehitysvammaisuudesta	7
2.2 Erityishuolto	9
3 SOSIAALITYÖN MORAALI JA EETTISET VALINNAT	11
3.1 Sosiaalityön ammattieettinen toiminta	12
3.2 Moraaliset ja eettiset haasteet sosiaalityössä	13
3.3 Itsemääräämisoikeus	18
3.4 Moraali ja moraalinen järkeily	19
4 TUTKIMUKSEN LÄHESTYMISTAPA JA TOTEUTUS	23
4.1 Tutkimuskysymys	23
4.2 Episodinen haastattelu	24
4.3 Aineiston keruu	26
4.4 Aineiston esikäsittely	28
4.5 Aineiston analyysi	29
4.6 Tutkijan vastuu ja tutkimuksen eettisyys	35
5 KEHITYSVAMMAINEN ASIAKKAANA	38
5.1 Kehitysvammainen sosiaalityön asiakkaana	39
5.2 Palveluista kieltäytyvä kehitysvammainen	40
5.3 Rikollisuuteen luisumassa olevat kehitysvammaiset	41
5.4 Palveluiden ulkopuolelle putoavat kehitysvammaiset	42
5.5 Hyväksikäytön kohteena olevat kehitysvammaiset	42
5.6 Ikääntyvät kehitysvammaiset	44
6 ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN TOTEUTUMINEN KEHITYSVAMMAHUOLLOSSA	47
6.1 Kehitysvammaisuuden vaikutus itseä koskevaan päätöksentekokykyyn	48
6.2 Asiakasta ja lähipiiriä koskeva päätöksenteko	51
6.3 Kehitysvammaisen nuoren ääni	53
6.4 Itsemääräämisoikeuteen puuttuminen	55
6.5 Omien toiveiden huomioiminen	61
6.6 Hyvän elämän määrittely	67
6.7 Seksuaalisuus, seurustelu, vanhemmuus ja lastensuojelu	70
7 TALOUDELLISTEN TEKIJÖIDEN VAIKUTUS PÄÄTÖKSENTEON EETTISYYTEEN	76

8 INSTITUUTTIIDEN VÄLINEN YHTEISTYÖ	82
8.1 Kehitysvammaisen välinpitoaja-asiakkaana	82
8.2 Yhteistyö kunnan ja erityishuoltopiirin välillä	84
9 YHTEENVETO JA POHDINTAA	91
9.1 Yhteenveto tutkielman tuloksista	91
9.2 Pohdintaa	94

LÄHTEET

LIITTEET

Liite 1. Tutkimuslupahakemus

Liite 2. Episodisen haastattelun runko

Liite 3. Haastattelusuostumus

1 JOHDANTO

Tutkin sosiaalityön pro gradu-tutkielmassani sitä, miten sosiaalityöntekijä suorittaa työssään moraalista järkeilyä punnitessaan ratkaisuja oikean ja väärän välillä kohdatessaan työssään kehitysvammaisia asiakkaita. Olen työskennellyt pitkään kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa ja usein havahtunut pohtimaan kehitysvammatyössä tehtävien ratkaisujen moraalisia perusteluita.

Itsemääräämisoikeuden lisääminen on vuonna 2001 voimaan tullut ”Lain sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeudesta” tärkein tavoite. Kehitysvammaisten asiakkaiden kohdalla itsemääräämisoikeus on kuitenkin monimutkainen asia. Kehitysvammaisten kyky itsenäiseen elämään ja päätöksentekoon vaihtelee. Kehitysvammadiagnoosi ja suorituskyvyn arviointi perustuu kliinisiin testeihin, joiden perusteella luodaan käsitystä henkilön kyvyistä. Tutussa ja turvallisessa ympäristössä kehitysvammaisen henkilön kyvyt saattavat olla kliinisestä arviointia paljonkin paremmat. Kehitysvammaista asiakasta vain lyhytaikaisesti tapaavat ammattilaiset saattavat kuitenkin tehdä merkityksellisiä ratkaisuja kehitysvammaisen asiakkaan elämää ajatellen. Itse olen ollut läsnä lukuisissa palaverissa, joissa asiakkaan, hänen omaistensa ja hänen kanssaan työskentelevien ammattilaisten näkökulma esimerkiksi asumispalvelujen järjestämisestä on ollut toisistaan poikkeava. Sosiaalityöntekijän tehtävänä on näissä palaverissa ollut pääsääntöisesti tehdä asiassa lopulliset ratkaisut kaikkia osapuolia kuultuaan.

Tutkimuksen kohteena on sosiaalityöntekijän toiminta ja päätöksenteko eettisesti velvoittavissa tilanteissa, joissa selkeää tietoa oikeasta ratkaisusta ei ole käytettävissä. Esimerkiksi kehitysvammaisen asiakkaan itsemääräämisoikeuden haaste saattaa toisinaan johtaa mutkikkaisiin ja eettisesti hankaliin konfliktitilanteisiin. Myös julkisten palvelujen taloudellinen kannattavuus luo omat haasteensa sosiaaliselle oikeudenmukaisuudelle.

Tutkimusraportti rakentuu siten, että luvuissa kaksi ja kolme esittelen teoreettista taustaa tutkimukselleni. Luvussa kaksi kuvaan käsityksiä kehitysvammaisuudesta ja sen määrittelystä sekä kerron lyhyesti erityishuollosta. Luvussa kolme käsittelen sosiaalityön ammattieettistä toimintaa siihen liittyviä moraalisia ja eettisiä haasteita. Samassa luvussa tutustutaan myös itsemääräämisoikeuteen ja moraalisen järkeilyn käsitteeseen. Luvussa neljä kerron tutkimuksen lähestymistavasta ja toteutuksesta sekä pohdin tutkimuksen eettisyyttä. Luvut viisi, kuusi, seitsemän ja kahdeksan ovat tuloslukuja. Luvussa yhdeksän esitän tutkimustulokset vielä yhteenvedon ja pohdin niiden merkitystä.

2 KEHITYSVAMMAISUUS

Kehitysvammaisuus on ymmärretty ja käsitteellistetty aikojen kuluessa monin eri tavoin oppisuunnasta ja tieteenalasta riippuen. Tieteellinenkin tutkimustieto ei aina ole riittänyt kilpailemaan tunneperäisiä käsityksiä vastaan. Kehitysvammatutkimus on edelleen viime vuosikymmeniin asti ollut medikaalista, eli luokittelevaa ja diagnostista. Kehitysvammatutkimus on keskittynyt pääasiallisesti selvittämään tietyille diagnostisille kategorioille tyypillisiä piirteitä ja käyttäytymistä. Kertyneestä tutkimustiedosta huolimatta luokitusjärjestelmät eivät ole juurikaan muuttuneet tai rikastuneet, eli kehitysvammaisuus luokitellaan ja käsitteellistetään edelleen samalla tavalla kun ennenkin. (Seppälä 2010, 180.)

2.1 Käsityksiä kehitysvammaisuudesta

Kehitysvammaisuuden määrittely käsitetään usein tieteelliseksi toiminnaksi, jolloin erilaisten testien perusteella selvitetään henkilön älyllinen ja sosiaalinen suorituskky. Saatujen tulosten perusteella päätellään onko hän kehitysvammainen vai ei. (Vehmas 2005, 122-123.) Heikki Seppälä (2010, 180-181) pitää kehitysvammaisuuden käsitteen suurimpana ongelmana sen laaja-alaisuutta ja epämääräisyyttä, sillä saman diagnostisen leiman voivat saada toisiinsa nähden hyvin erilaiset ihmiset. Kehitysvammaiseksi luokitellaan vaikeasti liikunta- ja kommunikaatiovammaisia, jotka ovat toisen ihmisen avusta täysin riippuvaisia. Kehitysvammaiseksi luokitellaan myös toimintakykyisiä ihmisiä, jotka tulevat toimeen lähes itsenäisesti, ovat työkykyisiä ja tarvitsevat tukea ja apua asioittensa hoitoon vain jonkin verran. Yhdistävänä tekijänä jäljelle jää väestön keskiarvoa merkittävästi alempi älyllinen suorituskky, joka todennetaan älykkyystestien tuottamana älykkyysosamääränä. Älykkyysosamäärästä on siis tullut lääketieteellisessä diagnostiikassa keskeinen kriteeri. Suomessakin on käytössä WHO:n tautiluokitus ICD-10, joka antaa tarkat älykkyysosamääräraajat lievälle, keskivaikealle, vaikealle ja syvälle kehitysvammaisuudelle.

Älykkyysosamäärä juontaa käsitteenä juurensa psykologisiin älykkyysteorioihin ja medikaalista diagnostiikkaa tukevaan ja täydentävään differentiaalipsykologiaan. Älykkyysosamäärään perustuva kehitysvammaisuuden määrittelyn traditio on kapeuttanut tietoja ja käsityksiä kehitysvammaisuudesta. Diagnostinen tutkimus on kuvailevaa, joten se tuottaa oireyhtymän ja häiriön tunnistamiseen käytettäviä kriteerejä. Se siis kuvaa tietyn kategorian ominaisuudet ja piirteet tekemättä oletuksia oireiden taustalla olevista syy-yhteyksistä ja mekanismeista. Heikki Seppälä

(2010) näkee tässä aiemman medikaalisen kehitysvammatutkimuksen virhelähteen. Hän perustelee näkemyksensä sillä, että 1980-luvulle asti tutkimusten koehenkilöt koottiin ilmeisesti enimmäkseen sieltä, mistä heitä helposti löytyi, eli laitoksista. Virhe ja vääristymä syntyy siitä, että laitolosuhteiden vaikutus on jäänyt pitkään sivuseikaksi. Tutkimustieto kehitysvammaisuudesta ilmiönä saattaa edelleen olla vinoutunutta, toiseutta ja poikkeavuutta korostavaa siksi, että tutkimuskohteina aikanaan olleita ihmisiä olivat olosuhteet ja elämäntapahtumat vaurioittaneet. Persoonallisuutta ja toimintakykyä oli kehitysvammaisuuden lisäksi mahdollisesti muokannut myös varhaisten kiintymyssuhteiden puuttuminen, poikkeavat oppimiskysymykset, kaltoin kohtelun aiheuttamat traumat jne. Heidän ominaisuutensa ja käyttäytymisensä on siitä huolimatta selitetty ainoastaan kehitysvammaisuudella. Tällaisesta ilmiöstä käytetään käsitettä ”diagnostic overshadowing”, jonka Heikki Seppälä kääntää käsitteeksi ”diagnoosin ylikorostamisen harha”. (Seppälä 2010, 181-182.)

Käsitys kehitysvammaisuudesta ja kehitysvammaisen henkilön ominaisuuksista vaikuttaa oleellisesti hänen palvelujensa järjestämiseen. Kehitysvammaisuuden käsityksen monimuotoisuuden vuoksi mikään yleiskuvaus ei ole kaikkiin kehitysvammaisiin sovellettavissa. Kehitysvammapalvelujen suunnittelussa on ymmärrettävä erilaisiin kehitysvammaisuuteen liitettävien käsitysten sisältämät tarvealueet, jotta ne huomioimalla voidaan huolehtia elämän normaalisuuden periaatteen säilymisestä. (Kaski, Manninen & Pihko 2009, 165.)

Mikäli kehitysvammaista pidetään sairaana, on häntä hoidettava sairaalassa. Tämä sopii sairaalamaista hoitoa vaativille kehitysvammaisille, mutta yleistettynä johtaa kaikkien kehitysvammaisten pitämistä potilaina ja heidän harrastustensa nimeämiseen terapiaksi tai hoidoksi. Yhtä haitallista on pitää kehitysvammaisuutta yksinomaan älyllisesti vajaavaltaisen yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksellisenä ongelmana. Tällöin jää usein huomioimatta ne erityistarpeet, joita kehitysvamman aiheuttanut sairaus tai muu sairaus vaatii. Kehitysvammaisuuden määrittely älykkyytiän ja eliniän välisenä erona saattaa aiheuttaa sen, että kehitysvammaisia ihmisiä pidetään lapsenomaisina. Tällöin heidän iänmukaiset tarpeensa saattavat jäädä huomioimatta ja kehitys häiriintyä. Kehitysvammaisen saattaa tarvita aidosti suoja oman avuttomuutensa ja hoidon tarpeensa vuoksi. Säilyttävät ja eristävät hoitoratkaisut eivät kuitenkaan ole aina välttämättömiä, vaan yksilön tarvitsema suoja voidaan turvata muilla tavoin. Myös ylihuolehtivuus ja oman toiveen huomioimatta jättäminen aiheuttaa turhaa rajoittamista. Kehitysvammaista saatetaan pitää myös vaarallisena, jolloin pyritään rajoittaviin hoitovaihtoehtoihin myös sellaisten henkilöiden kohdalla, jotka eivät sitä tarvitse. Tällaisen toiminnan taustalla voi olla ihmisarvon puutteellinen tajuaminen,

eikä kehitysvammaista pidetä merkityksellisenä yksilönä, hänelle ei anneta oikeutta yksityiselämään tai omaisuuteen. (Kaski ym. 2009, 165-166.)

2.2 Erityishuolto

Moni kehitysvammaisen tarvitsee yhteiskunnan tukitoimia. Kaikki tuen tarve ei johdu kehitysvammaisuudesta, jolloin kehitysvammaisen voi saada tarvitsemansa palvelut samalla tavalla ja samoin perustein kuin muutkin kansalaiset. Osa tuen tarpeesta on kuitenkin senlaatuista, että yleiset palvelut eivät riitä ja tällöin tarvitaan erityisjärjestelyjä. Sosiaalihuoltolaki, kansanterveyslaki, erikoissairaanhoidonlaki ja mielenterveyslaki tukevat koko väestölle tarkoitettujen palvelujen käyttöä erityispalvelujen asemasta. Vammaishuollon keskeisiä erityislakeja ovat laki kehitysvammaisten erityishuollosta ja laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista. Kunnilla on palvelujen järjestämisvelvollisuus. (Kaski, Manninen & Pihko 2009, 293.)

Kehitysvammalain tavoitteena on poistaa sellaisia esteitä, jotka estävät tai haittaavat kehitysvammaisen liittymistä yhteiskunnan elämään. Tukitoimin pyritään turvaamaan kehitysvammaisen mahdollisuus elää mahdollisimman täysipainoisesti muiden rinnalla. Erityishuollon tarkoituksena on edistää päivittäistä toiminnoista suoriutumista, omintakeista toimeentuloa ja sopeutumista yhteiskuntaan. Kehitysvammalain mukaan erityishuollon palveluja annetaan sellaiselle henkilölle, jonka kehitys tai henkinen toiminta on estynyt synnynnäisen tai kehitysiässä saadun sairauden, vian tai vamman vuoksi ja muun lain nojalla palveluja ei pystytä järjestämään. Erityishuollon järjestämistä varten Suomi on jaettu erityishuoltopiireihin. (Kaski, Manninen & Pihko 2009, 326-327.)

Kehitysvammalain mukaan erityishuollon tarpeessa olevalle henkilölle tulee laatia yksilöllinen erityishuolto-ohjelma, eli niin sanottu EHO. Erityishuolto-ohjelmassa on mainittava henkilön kehitysvammalain mukaan saamat palvelut. Siitä on käytävä esille miten henkilön erityishuolto toteutetaan ja milloin erityishuolto-ohjelma on seuraavan kerran viimeistään tarkistettava. Erityishuolto-ohjelma voi olla palvelusuunnitelman osa, mutta se ei ole sama asia kuin vammaispalvelulain mukainen palvelusuunnitelma. Erityishuolto-ohjelmaan voi hakea muutosta aluehallintovirastolta, mikäli henkilö itse, hänen holhoojansa, muu huoltajansa tai sosiaalilautakunta katsoo, että erityishuolto-ohjelma ei ole tarkoituksenmukainen. (Kehitysvammaisten tukiliitto 2011, 10-11.)

Sosiaalihuoltoa toteutettaessa on asiakkaalle laadittava myös palvelu-, hoito-, kuntoutus- tai muu vastaava suunnitelma, joka on viranomaisen hallintopäätös, eikä siis oikeudellisesti sitova. Palvelusuunnitelma on asiakasta ja sosiaalihuollon toteuttajaa ohjaava toimintasuunnitelma, josta käy ilmi suunnitelma niistä palveluista ja tukitoimista, joita henkilö tarvitsee selviytyäkseen jokapäiväisestä elämästä. Asiakkaalle palvelusuunnitelmaa tehtäessä on hänelle annettava mahdollisuus osallistua palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen. Asiakkaan omat toivomukset, mielipiteet ja yksilölliset tarpeet on huomioitava suunnitelmaa laadittaessa. Palvelusuunnitelma on tarkistettava asiakkaan tarpeiden tai olosuhteiden muuttuessa ja muutenkin säännöllisesti ja se tehdään kunnan sosiaalitoimen edustajan kanssa. (Kehitysvammaisten tukiliitto 2011, 11-12.)

3. SOSIAALITYÖN MORAALI JA EETTISET VALINNAT

Sosiaalityön käsitteellä tarkoitetaan tässä alan ammattia ja sen puitteissa tehtävää ammatillista toimintaa. Sosiaalityöntekijän koulutus perustuu korkeakoulutukseen. Sosiaalityöntekijän ammatillista toimintaa toteutetaan yhteiskunnassa pääasiassa julkisen sektorin yhtenä sosiaalihuollon ja -palvelun työmuotona. Sosiaalityötä voidaan kuitenkin tehdä monissa organisaatioissa. Tässä kohdin sosiaalityötä tarkastellaan kuitenkin hyvinvointipolitiikan ja hyvinvointipalvelujen järjestelmän ammatillisena hyvinvointitoimintana. Sosiaalityö on tässä asiakastason työtä ja siihen liittyy tärkeitä hyvinvointieettisiä näkökohtia. (Niemelä 2011, 14.)

Kansainvälisesti ja kansallisesti on havaittavissa eri tieteenaloilla kasvavaa kiinnostusta eettisten kysymysten tarkasteluun. Hyvinvointivaltio rakentuu kansalaisten vahvoille oikeuksille, mutta tästä huolimatta oikeuksien toteutuminen ei ole aina yhdenvertaista tai täysimääräistä vaan oikeusturvan toteutuminen on näennäistä. Sosiaalityön erityinen eettinen velvollisuus kohdistuu hyvinvointityön toteuttamiseen tunnistamalla ja tuomalla näkyväksi sellaisia yhteiskunnallisia prosesseja jotka uhkaavat hyvinvointia yksilö-, perhe- tai yhteisötasolla. Toimiakseen ongelmien ratkaisemiseksi, tarvitsee sosiaalityö osaavia, eettisesti herkkiä ja vahvoja sosiaalityön ammattilaisia. (Pehkonen & Väänänen-Fomin 2011, 7.)

Tämän luvun ensimmäisessä alaluvussa tutustutaan sosiaalityötä ohjaaviin ammattieettisiin ohjeisiin ja pohditaan eettisesti kestävän toiminnan perusteita. Toisessa alaluvussa tarkastellaan sosiaalityön moraalisia ja eettisiä ristiriitoja. Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on yksi tärkeimmistä sosiaalista toimintaa käsittelevistä normeista ja lähtökohtaisesti jokaisella ihmisellä on oikeus määrätä itse itsestään. Itsemääräämisoikeutta käsitellään kolmannessa alaluvussa. Sosiaalityöntekijän työhön kuuluva asiakkaan tukeminen ja toisaalta asiakkaaseen kohdistuva kontrolli ovat eräitä sosiaalityön piirteitä, joiden yhdistäminen on omiaan aiheuttamaan sosiaalityöntekijälle epävarmuutta siitä, mikä on oikea tapa toimia. Sosiaalityöntekijä joutuu suorittamaan työssään jatkuvaa moraalista järkeilyä punnitessaan eri vaihtoehtoja ja tätä moraalisen järkeilyn käsitettä selvitetään neljännessä alaluvussa.

3.1 Sosiaalityön ammattieettinen toiminta

Valtio on merkityksellisessä roolissa hyvinvointipalvelujen ja hyvinvointityön yhteiskunnallisessa toteuttamisessa, sillä se asettaa omia reunaehtojaan hyvinvointipolitiikallaan, hyvinvointia koskevalla lainsäädännöllään ja hyvinvointihallinnollaan. Nämä tekijät realisoituvat kunnassa, jonka tehtävänä on hallinnoida ja toimeenpanna lainsäädännön velvoittamat hyvinvointipalvelut ja toteuttaa hyvinvointityötä. Kansalaisten hyvinvoinnin toteutumisen tärkeys yhteiskunnassa perustuu vallitsevien arvojen ja etiikan ohella kirjoitettuihin normeihin eli lakiin. Sosiaalityöntekijä on hyvinvointiammatilainen, jonka tehtävänä on varmistaa kansalaisten sosiaalisiin oikeuksiin kuuluva oikeusturva. Tämän tehtävän moitteeton suorittaminen perustuu sosiaalityöntekijän tiedolliseen ja työtaidolliseen osaamiseen, mutta myös ammattietiikan toteuttamiseen. (Niemelä 2011, 13.)

Ammattietiikalla tarkoitetaan ammattialan vakiintunutta näkemystä siitä, minkälainen ammatillinen toiminta nähdään hyvänä ja oikeana tai vääränä ja pahana. Tämä näkemys on usein kirjattu ammattieettiseksi koodistoksi, eli kuvaukseksi ammattikunnan sopimista eettisistä periaatteista, ohjeista ja säännöistä. Yhtenä kehittyneen ammatillisuuden tunnusmerkkinä pidetään valmiutta oman työn ja työkäytäntöjen arvioivaan eettiseen pohdintaan. (Juujärvi, Myyry & Pessa 2007, 13.)

Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry:n ammattieettinen lautakunta on julkaissut sosiaalialan ammattieettiset ohjeet. Talentian ammattieettisissä ohjeissa korostetaan sosiaalialan työn perustuvan ihmisoikeuksien ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden periaatteisiin, jotka on kirjattu myös kansainvälisiin yleissopimuksiin. Näitä periaatteita ovat ihmisoikeudet ja ihmisarvo, itsemääräämisoikeus, osallistumisoikeus, oikeus tulla kohdatuksi kokonaisvaltaisesti, oikeus yksityisyyteen, yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus, negatiivisen syrjinnän estäminen, erilaisuuden tunnustaminen, voimavarojen jakaminen tasapuolisesti ja epäoikeudenmukaisen politiikan ja toimintatapojen vastustaminen. (Raunio 2009, 90-94; Talentia 2010, 5-9.) Talentian eettiset periaatteet noudattavat melko tarkasti kansainvälistä sosiaalityön eettistä periaatelausumaa. (Raunio 2009, 94).

Ilmari Rostila (2001, 23-25) pitää erilaisten arvojen ja normien tiedostamista, tietoisuutta omista arvoista sekä myös eettistä vastuunottoa ammatillisen sosiaalityön tärkeimpänä lähtökohtana. Hänen mukaansa sosiaalityöntekijän tulee eritellä ammatillisen vastuullisesti arvoihin ja eettisiin valintoihin liittyviä haasteita ja ristiriitoja. Näitä eritellessään hän nojautuu sosiaalityön eettisiin

periaatteisiin, niiden toteutumista koskevaan keskusteluun sekä omakohtaiseen pohdiskeluun. Ilmari Rostilan mukaan nimenomaan arvojen tiedostaminen ja eettinen pohdinta on ammatillisen sosiaalityön ydintä.

Sosiaalityön eettinen perusta edellyttää arvojen, normien, eettisten periaatteiden ja moraalikäsitteiden analysointia. Normit koskevat toiminnan sääntöjä, velvollisuuksia, pakkoja sekä välttämättömyyksiä. Arvot ovat sosiaalisesti ja yhteisöllisesti välttämättömiä ja niistä muodostuu sosiaalityön perusta. Sosiaalityön keskeinen arvo on jokaisen ihmisen yhtäläinen ihmisarvo. Muita sosiaalityön yleisesti esitettyjä arvoja ovat oikeudenmukaisuus, yhteinen vastuu yhteisön jäsenistä ja asiakkaan itsemääräämisoikeus. Sosiaalityön ammattina tulee toimia puolustuskyvyttömien, syrjittyjen ja vähävoimaisten ihmisten ja ryhmien ihmisarvoa kunnioittaen, heidän suhteellista asemaansa parantaen ja positiivista diskriminaatiota toteuttaen. (Kananaja ym. 2011, 128; Niemelä 2011, 15.)

3.2 Moraaliset ja eettiset haasteet sosiaalityössä

Moraali merkitsee ihmisen käsitystä oikeasta ja väärästä. Etiikka puolestaan on oikeaa ja väärää tutkiva oppi, joka on oma tieteenalansa eli etiikka tarkoittaa systemaattista yritystä ymmärtää oikean ja väärän käsityksiä. Timo Airaksinen (1987, 17) erottelee moraaliset ja eettiset ongelmat toisistaan siten, että moraaliset ongelmat ovat niitä, jotka johtuvat siitä, että emme tiedä mikä on oikein. Ongelma on eettinen silloin, kun emme toimi oikein, vaikka tietäisimme miten tulisi toimia. (Juujärvi ym. 2007, 13; Kananaja ym. 128-129.) Eettinen ongelma määritellään myös ongelmaksi, jossa arvot, periaatteet ja tavoitteet ovat ristiriidassa keskenään ja toimijan on vaikea löytää paras toimintavaihtoehto (Sarvimäki & Stenbock-Hult 2009, 182).

Ammattikunnan toiminnan säätelämiseksi laaditun eettisen ohjeiston tehtävänä on ohjata ammatilaisia tekemään eettisiä päätöksiä, vahvistaa ammatillista asemaa, luoda ja ylläpitää ammatillista identiteettiä ja säännellä ammatillisuutta. Toiminnan eettisyys tai epäeettisyys riippuu siitä, vastaako toiminta sääntöjä vai ei. Ohjeiston avulla myös asiakas tulee tietoiseksi siitä, mitä työntekijältä voi odottaa. Eettisen ohjeiston tärkeys korostuu erityisesti silloin, kun työntekijä tekee muutokseen tähtäävän intervention vaikeassa tilanteessa olevan ihmisen elämään. Ammatillisen intervention tulee olla moraalisesti oikeutettu, eli sen on edistettävä moraalisten arvojen ja eettisten periaatteiden toteutumista. Moraalinen oikeutus on tärkeää asiakkaan suojelemiseksi, sillä työntekijä tekee intervention ammattiasemansa suoman vallan ja ammatin tiedollisen

asiantuntemuksen avulla. Valta-asemansa vastapainoksi työntekijän on arvioitava vastaan tulevia tilanteita eettisiä periaatteita vasten. (Raunio 2009, 90-91.)

Eettisesti kestävä toiminnan perustana on työn arvojen ja moraalin toteuttaminen. Se on lainsäädännön kanssa sopuosoinnussa ja kunnioittaa kaikkien ihmisten arvoa ja ainutlaatuisuutta. Eettisesti hyvän käytännön toteuttaminen edellyttää yksilöllistä perehtymistä asiakkaisiin ja heidän elämäntilanteisiinsa. Samalla toiminnan tulee antaa tilaa ihmisen omalle osallisuudelle työskentelyssä ja pyrkiä lisäämään hänen edellytyksiään vastuunkantamiseen omasta elämästään. (Kananoja ym. 2011, 130.)

Eettiset periaatteet toimivat ohjeina eettisten ongelmien ratkaisemisessa. Moraaliset ongelmat, eli tilanteet, joissa sosiaalityöntekijä ei tiedä mikä on oikea toimintatapa, liittyvät koko sosiaalialaan ja sen ristiriitaisten intressien kenttään. Sosiaalityössä tulee usein vastaan ongelmatilanteita, joissa joudutaan tekemään ratkaisuja ilman tietoa erilaisten lähestymistapojen ja käytäntöjen vaikutuksista. Tarjolla oleviin ratkaisuihin sisältyy usein sekä etuja että haittoja. Sosiaalityössä ratkaisuja tehdään pitkälti työntekijän omaan ammatilliseen kokemukseen nojautuen ja tilannekohtaista harkintaa käyttäen. Työntekijä punnitsee niukan tutkimustiedon valossa eri vaihtoehtojen oletettua vaikutusta. Samalla hän pohtii eri intressien yhteensovittamista, kuten asiakkaan ihmisarvon kunnioittamista, yhteiskunnan sovittuja pelisääntöjä ja asiakkaan lähiyhteisön tarpeita sekä vaatimuksia. (Kananoja 2011, 128-129; Raunio 2009, 110-111.)

Antti Särkelän (2001, 125) mukaan työntekijän velvollisuuteen kuuluu sekä yhteiskunnan vastuunottoa sekä inhimillistä omakohtaista vastuuta, eikä näiden välistä rajaa pystytä tarkkaan osoittamaan. Työntekijä tekee aina henkilökohtaisen valinnan siitä, seuraako hän ammattietiikkaa vai toimiiko hän jollakin muulla tavalla eli ammattieettisten sääntöjen olemassa olo ei tee työntekijää moraalisesti kestäväksi. Moraalista valintaa ei ole muiden tekemien sääntöjen seuraaminen vaan moraalinen valinta tapahtuu siinä, kun valitsee itsensä joitakin sääntöjä noudattavana. Antti Särkelä näkee jatkuvan moraalisuuden viljelyn välttämättömänä silloin, kun tavoitteena on ammattieettisesti korkeatasoinen työ. Sosiaalityöntekijä ei saa ammattieettisistä ohjeista sellaista suojaa, ettei hänen pitäisi myös itse pohtia moraalisia kysymyksiä. Yksittäiset asiakastilanteet vaativat sosiaalityöntekijältä moraalitajunnan herkistymistä oikean ja väärän sekä hyvän ja pahan erittelyyn.

Ristiriitaisten intressien täyttämässä tilanteissa sosiaalityöntekijä voi joutua pohtimaan asian

moraalisia näkökulmia liittyen esimerkiksi siihen mikä on oikea toimintatapa tai miten sovittaa yhteen erilaisia intressejä. Moraalista pohdintaa aiheuttaa myös eri näkökulmien painoarvon punnitseminen tai yhteistyön toteuttaminen tavalla, joka mahdollistaa kaikkien osapuolten kuulluksi tulemisen. Toisaalta sosiaalityöntekijä pohtii oman kokemuksensa, tietonsa ja käsityksensä painoarvoa. Ensisijaisena periaatteena näissä tilanteissa näyttäisi olevan, että työntekijän tulee aina pitää asiakkaan edun toteutumista ensisijaisena ja huolehtia erityisesti heikoimmassa asemassa olevien etujen toteutumisesta. Toisaalta myöskään yhteisesti sovittuja pelisääntöjä ja muiden ihmisten oikeuksia ei voi unohtaa. (Kananoja 2011, 128-129; Raunio 2009, 110-111.)

Ristiriitaisia intressejä sisältävät tilanteet ovat haastavia myös sosiaalityöntekijän lojaalisuudelle. Sosiaalityöntekijältä vaaditaan uskollisuutta paitsi asiakkaalle, myös asiakkaan epävirallisille verkostoille, työnantajalle, kollegoille, omalle ammattikunnalle ja muiden ammattikuntien edustajille. Keskeisin lojaalisuuden haaste syntyy sosiaalityöntekijän olemassa olevasta yhteydestä työllistävään organisaatioon ja asiakkaan arkielämään. Haastetta synnyttää työntekijän ristiriitainen rooli asiakkaan auttajana ja yhteiskunnallisen kontrollin harjoittajana sekä asiakkaan etujen suojelemisen ja yhteiskunnallisen tehokkuuden ja vaatimusten ristipaine. (Raunio 2009, 111.)

1990-luvulta lähtien sosiaalityö on kokenut jännitettä asiakaslähtöisen toiminnan ja tuloksellisuuden välillä. Palvelujen julkisessa ohjauksessa keskeiseksi ovat muodostuneet tehokkuus, tuloksellisuus ja vaikuttavuus. Jatkuvasti kasvavaan palvelutarpeeseen on pyritty vastaamaan työtä kehittämällä ja tehostamalla, mutta samalla kun asiakkaiden kanssa työskentelyltä vaaditaan määrällisesti mittavaa tulosta, saattaa työskentelyn eettisyys kärsiä. Työskentely voi muuttua pinnalliseksi, vaikka asiakkaan ongelmat edellyttäisivät syvempää paneutumista. (Raunio 2009, 112.)

Tuloksellisen sosiaalityön vaatimus saattaa aiheuttaa sen, että sosiaalityön sisältö määräytyy aiempaa enemmän työllistävän organisaation lähtökohtien mukaan. Tehokkaan ja tuloksellisen työn vaatimukset saattavat johtaa siihen, että ammatillisen työn periaatteista tingitään organisaation menettelytapojen hyväksi. Tällöin organisaation sanelemia menettelytapoja aletaan pitää ulkopuolisina pakotteina joihin on sopeuduttava ja tämä puolestaan voi johtaa eettisen sitoutumisen välttämiseen. Sosiaalityöntekijä kokee, että organisaatio on jo ratkaissut eettiset kysymykset, eikä näe eettistä puntarointia omana tehtävänä. Tällöin toiminnan eettisyys on riippuvaista organisaation johdon eettisestä tietoisuudesta ja harkinnasta. Sosiaalityössä toiminnan eettiset kysymykset kuuluvat sekä työntekijöille että organisaation toimintatavoista ja työntekijän työn ehdoista päättävälle. (Raunio 2009, 112.)

Merja Sinkkonen ja Sanna Laulainen (2010, 228-229) ovat jakaneet eettiset tilanteet kolmeen ryhmään. Ensimmäinen ryhmä koostuu eettisistä aihealueista, joissa työntekijä toteuttaa lain määräämiä tai yhteiskunnassa vallitsevien eettisten näkemysten mukaisia toimintoja ja päätöksiä ilman ristiriitaa. Toinen ryhmä muodostuu eettisistä ongelmista, joissa ristiriita ilmenee työntekijän omien eettisten näkemysten ja yleisesti hyväksytyjen toimintaohjeiden välillä. Tässä tilanteessa työntekijä ei voi toimia yksilönä niin kuin näkisi oikeaksi. Kolmas ryhmä muodostuu eettisistä ongelmatilanteista, joissa kaikki tarjolla olevat ratkaisuvaihtoehdot sisältävät joidenkin eettisten periaatteiden loukkaamista. Merja Sinkkonen ja Sanna Laulainen näkevät sosiaalialalla tyypillisinä ristiriitatilanteina sellaiset tilanteet, joissa asiakkaan etu on ristiriidassa organisaation toimintatapojen kanssa. Työskentelyolosuhteet voivat heidän mukaansa myös vaikeuttaa eettisesti kestävästä työskentelystä.

Ilmari Rostila (2001, 26-26) esittelee ongelma- ja ristiriitatilanteita, joissa eettinen harkinta muodostaa haasteen. Hänen jakonsa perustuu IFSW:n (International Federation of Social Workers) asiakirjaan. Ensimmäisessä Ilmari Rostilan esimerkkitalanteessa erilaiset edut ja intressit uhkaavat sosiaalityöntekijän luotettavuutta. Toinen eettisesti haastava tilanne syntyy silloin, kun sosiaalityöntekijä toimii sekä auttajana että kontrolloijana. Kolmannessa tilanteessa tehokkuus- ja hyötynäkökohdat ja asiakkaan kunnioittaminen joutuvat ristiriitaan. Ilmari Rostila näkee, että eturistiriitoja voi olla työntekijöiden ja asiakkaiden välillä, yksittäisen asiakkaan ja muiden asiakkaiden välillä, eri asiakasryhmien välillä, asiakasryhmien ja muun väestön välillä sekä eri ammattiryhmien välillä. Hänen mukaansa on tärkeää, että sosiaalityöntekijä tiedostaa eri roolinsa esimerkiksi auttajana ja kontrolloijana ja näkee niiden erillisyyden. Sosiaalityöntekijän tulisi tehdä arvovalinnat julkisiksi ja selventää toimijoiden motiiveja ja toimintojen seurauksia. Entistä tärkeämpää on myös miettiä yhteyttä valtion ja julkisen vallan harjoittaman valvonnan ja sosiaalityön arvojen välillä.

Lait, ohjeet ja käytännöt asettavat Tuija Nummelan (2011, 149-150) mukaan sosiaalityön sisältöä muokkaavat rajat. Hän näkee, että ammatillinen etiikka on joutunut mukautumaan voimassa olevaan lainsäädäntöön ja sitä tukeviin ohjeisiin ja normeihin. Sosiaalityön eettisiä periaatteita korostetaan voimakkaasti silloin, kun on puhe asiakkaan oikeuksien vahvistamisesta. Käytännön työssä sosiaalityön periaatteita ei kuitenkaan konkreettisesti määritelty. Tuija Nummela näkee asian niin, että puhe eettisistä periaatteista ja asiakkaan oikeuksista kiinnittyy heikosti asiakkaan arjen elämäntilanteisiin. Talentian ammattieettisissä ohjeissa puolestaan korostetaan sosiaalialan ammattilaisen velvollisuutta arvioida kriittisesti myös toimintaorganisaatiotaan ja sen toiminnan

tavoitteita sekä perusteita. Taloudelliset säästötavoitteet saatetaan asettaa organisaation toiminnassa asiakkaan etua merkittävämmäksi tekijäksi. Ammatillaisen ei kuitenkaan tarvitse suostua laittomiin toimintakäytäntöihin, vaikka työnantaja sitä edellyttäisikin. (Talentia 2010, 6.)

Moraaliin ja etiikkaan liittyvissä työtilanteissa standardiratkaisuja voidaan toteuttaa hyvin harvoin (Kanaoja ym. 2011, 130). Sosiaalityön käytännöissä onkin siis vaikea löytää yhtä eettistä koodistoa, joka olisi pätevä kaikissa tilanteissa ja kaikissa konteksteissa. Sosiaalityössä ei voi myöskään tehdä selkeää jakoa hyvään tai pahaan. Eettisten ideaalien asemasta käytännölliset ja arjessa tehtävät ratkaisut ovat merkityksellisessä asemassa eettisyyden muovaajina. Kyetäkseen hahmottamaan laajoja kysymyksiä eettiseltä kannalta, on sosiaalityöntekijän kyettävä pohtimaan millainen toiminta ja ratkaisut palvelevat parhaiten senhetkisessä tilanteessa. (Laitinen & Väyrynen 2011, 164-165.)

Sosiaalityössä asiakasta arvostava, eettinen työskentelytapa toteutuu tai sulkeutuu pois jokaisessa asiakkaan ja työntekijän välisessä kohtaamisessa. Kohtaaminen on konkreettisessa mielessä asiakkaan ja työntekijän välinen, mutta siinä ovat läsnä myös yhteiskunnallis-kulttuuriset, juridiset, poliittis-hallinnolliset ja organisatoriset tekijät ja nämä tekijät sekä niiden vaikutus tulisi sosiaalityön palveluprosessissa kyetä tunnistamaan. Asiakkaan arvokas kohtaaminen vaatii laaja-alaista arvo-osaamista, joka puolestaan on osa sosiaalityön asiantuntijuuden ydintä. (Laitinen & Kempainen 2010, 138-139.)

Eettistä sosiaalityötä voidaan aina kuvata epävarmaksi, monimerkitykselliseksi ja monimutkaiseksi. Merja Laitinen ja Sanna Väyrynen (2011, 165) käyttävät käsitettä ”sensitiivinen etiikka”. He näkevät sensitiivisen etiikan huomioivan sosiaalityön monimerkityksisyyden ja olevan herkkä sosiaalityön epävarmuudelle. Sensitiivinen etiikka määrittyy heidän mukaansa asiakkaalle ja työntekijälle tilaa antavaksi luottamukselliseksi suhteeksi, jossa on sijaa myös moraalille pohdinnoille. Sensitiivinen etiikka antaa mahdollisuuden tehdä sosiaalityön arjen ratkaisuista näkyviä. Yhteiskunnan moniarvoistuessa käy yhä tärkeämmäksi kyetä tietoisesti pohtimaan oman toiminnan ja ammatillisten ratkaisujen vaikutusta asiakkaisiin ja kollegoihin. Tämä voi antaa mahdollisuuden toteuttaa osallistavaa, eroja kunnioittavaa ja kriittistä sosiaalityötä.

Talentian ammattieettisiin ohjeisiin sisältyy tietynlainen varoitus siitä, että oikealta tuntuva toiminta koetaan usein hyväksi toiminnaksi. Sosiaalityön toiminta ei voi kuitenkaan perustua pelkkiin tunteisiin, sillä tunteet saattavat johtaa työntekijää harhaan. Myöskään pelkkä toiminnan yleinen hyväksyttävyyys ei Talentian eettisten ohjeiden mukaan riitä etiikan perusteiksi. Sosiaalialan

työntekijän on kaikessa pyrittävä mahdollisimman asialliseen ja neutraaliin toimintaan, vaikka se ei aina saakaan muilta tahoilta osakseen myönteistä palautetta tai ymmärrystä. Ainoa mahdollinen perusta eettisesti ja moraalisesti kestäväälle työskentelylle on Talentian ohjeiden mukaan asiakkaan ihmisarvon ja yksilöllisyyden ehdoton kunnioittaminen. Ammatillisuutta puolestaan on mahdollisimman suuri avoimuus ja rehellisyys ja kyky tunnustaa omat rajansa, tietämättömyytensä ja tuen tarpeensa. (Talentia 2010, 6.)

3.3 Itsemääräämisoikeus

Itsemääräämisen kunnioittaminen on yksi tärkeimmistä sosiaalista toimintaa säätelevistä normeista, sillä esimerkiksi vuonna 2001 voimaan tulleen ”Lain sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeudesta” tärkein tavoite on lisätä sosiaalihuollon asiakkaiden itsemääräämistä. Itsemääräämisen perusajatus tuntuu selkeältä: minä määrään asioistani itse, ei kukaan ulkopuolinen. Ihmisillä on oikeus valtaan ja samoin heillä on oikeus määrätä itse itsestään. Ihminen omistaa itsensä ja elämänsä sekä itseään koskevat tiedot, myös ollessaan avun tarpeessa palvelujärjestelmässä. Tarkemmin asiaa analysoitaessa herää kysymys siitä, mikä ”minä itse” on ja mitä kaikkea sen piiriin kuuluu. Väistykö itsemäärääminen jossain vaiheessa painavamman oikeuden tieltä tai voidaanko sille määritellä reunaehtoja? (Niemi 2011, 169-171; Pohjola & Laitinen 2010, 314.)

Eettisesti itsemääräämisen ideaalin toteutumisen kannalta on ratkaisevaa, avaavatko asiakaslähtöisyys, dialogisuus ja kumppanuus asiakkaalle hänen toivomiaan ja rationaalisesti perustelemissaan todellisia toimintamahdollisuuksia vai ei. Uhkakuvana on, että ihminen ehdollistetaan haluamaan asioita, joka palvelee vain vähän tai ei ollenkaan hänen omia intressejään. Toisaalta asiakkaan puolesta tekeminen ja avuttomaksi auttaminen heikentää asiakasta. Työntekijän tulisi olla mahdollistaja, jonka avulla asiakas pystyy tarkastelemaan ongelmiaan realistisesti, harkitsemaan vaihtoehtoja ja toteuttamaan päätettyjä toimenpiteitä. Työntekijä tukee asiakkaan valintoja, mutta viime kädessä työskentelyn lopputulos riippuu asiakkaasta. (Niemi 2011, 183-190; Rostila 2001, 32-33.)

Sosiaalityöntekijä ei saa ”objektivoida” asiakastaan tarkastelunsa kohteeksi, vaan ”subjektivoida” hänet rinnalleen pohtimaan eri näkökulmia ja miten asiakas voisi toimia elämässään mahdollisimman tarkoituksenmukaisesti. Objekttiivisen näkemyksen ohjatessa sosiaalityötä, ovat uhkana paternalismi, prudentialismi ja moralismi. Paternalismillä tarkoitetaan ihmisen holhoamista hänen oman etunsa nimissä olettaen, ettei ihminen kykene tunnistamaan itselleen parasta

vaihtoehtoa. Prudentalismia on ihmisen holhoaminen rationalisiin syihin vedoten siihen, ettei kohde kykene käyttämään järkeään oikealla tavalla. Moralismia on ihmisen holhoaminen sillä perusteella, että ihminen elää sietämättömän moraalittomasti. Subjektiivisen näkemyksen uhkana on liika suvaitsevaisuus. Tällöin ihmisen annetaan itsemääräämisen nimissä vahingoittaa itseään, kun eettisesti oikein olisi auttaa häntä vaikka pakon avulla. (Niemi 2011, 178-179; Särkelä 2001, 27.)

Kuolema, vaikea päihderiippuvuus, vakava fyysinen sairaus tai vamma sekä vaikea psyykinen sairaus ovat esimerkkejä tilanteista, jotka rajoittavat hyvän elämän mahdollisuuksia niin paljon, että yksilön itsemääräämisoikeutta voidaan rajoittaa. Tällöin ajatuksena on, että yksilön itsemääräämisen rajoittaminen hyvän elämän reunaehtojen ollessa uhattuna, onkin itse asiassa hänen itsemääräämisensä kunnioittamista, sillä vasta hyvän elämän edellytysten syntyessä tai palautuessa on itsemäärääminen ihmiselle mahdollista. Kielteisenä mielletty kontrolli voikin olla myös tukevaa vallankäyttöä, esimerkiksi rajojen asettamista tilanteessa, joka ei ole hallinnassa. Tällöin asiakkaan toiminta saattaa kaiken todennäköisyyden mukaan asiakkaan tai muut ihmiset vakavaan vaaraan. Tällöinkin sosiaalityöntekijän tulisi pyrkiä rajoittamaan itsemääräämisoikeuden menetys mahdollisimman pieneksi ja saamaan asiakkaalle jälleen resursseja, joiden avulla asiakas voisi jälleen määrätä elämästään ja toiminnastaan. (Laitinen & Pohjola 2010, 10; Niemi 2011, 190-195; Rostila 2001, 32-33.)

Asiakkaan tukeminen ja häneen kohdistuva kontrolli eivät välttämättä sulje toisiaan pois. Niiden kohdalla on olennaista harkita missä tilanteissa ja millä tavoin niitä harjoitetaan. Kontrollia voidaan harjoittaa vahvistamalla ja tukemalla asiakkaan omaa kykyä ottaa vastuuta omasta toiminnastaan, nöyryytyksen ja alistavuuden kokemuksia vältellen. Tuen ja kontrollin onnistunut yhteensovittaminen edellyttää hyvää ammattitaitoa. (Kananoja, Lähteinen & Marjamäki 2011, 140)

3.4 Moraali ja moraalinen järkeily

Moraaliset kysymykset ovat kysymyksiä oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta. Moraaliset ongelmat sosiaalityössä ovat sitä, että työntekijä ei tiedä mikä on oikea tapa toimia. Sosiaalityössä on vain vähän tutkimustietoa erilaisten lähestymistapojen ja käytäntöjen vaikutuksista ongelmatilanteisiin. Sosiaalityössä ratkaisut perustuvat pitkälti työntekijän omaan ammatilliseen kokemukseen nojautuen ja tilannekohtaista harkintaa käyttäen. Ratkaisuihin liittyy yleensä sekä etuja että haittoja. Työntekijä punnitsee niukan tutkimustiedon valossa eri vaihtoehtojen oletettua vaikutusta. Samalla hän pohtii eri intressien yhteensovittamista, kuten asiakkaan ihmisarvon

kunnioittamista, yhteiskunnan sovittuja pelisääntöjä ja asiakkaan lähiyhteisön tarpeita sekä vaatimuksia. (Kananoja 2011, 128-129; Vehmas 2005, 155.)

Moraalisen järkeilyn käsitteellä on Hannele Forsbergin (2012, 13-14) mukaan monia merkityksiä tieteellisessä keskustelussa. Perinteiset lähtökohdat ja tutkimukselliset juuret moraalille järkeilylle ovat moraalipsykologiassa ja -filosofiassa. Moraalipsykologiaan liittyvät käsitykset esimerkiksi moraalisen järkeilyn kehittyminen työkokemuksen kautta. Tunnettuja malleja ovat mm. James Restin eettisen toiminnan malli ja moraalijattelun kehittyminen Lawrence Kohlbergin teorian mukaan.

James Rest on tutkijakumppaniensa kanssa kehittänyt neljän komponentin mallin kuvaamaan ammattieettisen toiminnan osatekijöitä. Hän on päätenyt siihen, että ensinnäkin tilanne tulee havaita ja tulkita, eli tarvitaan moraalista herkkyyttä. Toiseksi tulee kyetä ratkaisemaan, mikä tilanteen toimintavaihtoehtoista on oikea toimintatapa. Kolmanneksi seikaksi nousee tarve olla motivoitunut toimimaan moraalisesti, esim. laittamaan ammattieettiset arvot etusijalle muihin nähden. Neljänneksi on oltava moraalista selkärankaa, eli rohkeutta toimia periaatteidensa mukaisesti hankalassakin tilanteessa. Tätä komponenttia kutsutaan moraaliseksi toimeenpanotaidoksi. (Rest 1994; ref. Juujärvi, Myyry & Pessa 2007, 20.)

Amerikkalainen Lawrence Kohlberg on esitellyt jo 1960-luvulla moraalijattelun kehityksestä teorian, joka on ollut siitä asti jatkuvan tutkimuksen kohteena. Lawrence Kohlbergin (1984) mukaan ihmisen moraalijattelun ydin on oikeudenmukaisuutta koskevat käsitykset. Nämä käsitykset kehittyvät elämän kuluessa ja kehitystä edistää ajattelun yleinen kehittyminen, vuorovaikutus toisten kanssa ja moraaliristiriitojen kohtaaminen ja niiden ratkaiseminen. (Kohlberg 1984; ref. Juujärvi, Myyry & Pessa 2007, 25.)

Toinen moraalisen järkeilyn käsitteen lähtökohta löytyy moraalifilosofiasta. Tällöin kyseessä on tyypillisesti normatiivisiin periaatteisiin nojaavasta teoretisoinnista. (Forsberg 2012, 14.) Normatiivisen etiikan teorit ovat teorioita siitä, mihin oikea ja hyvä perustuvat ja samalla ne ovat teorioita oikean ja hyvän vastakohtista. Normatiivisessa etiikassa erotetaan erilleen esimerkiksi hyve-etiikka, velvollisuusetiikka ja seurausetiikka. (Sarvimäki & Stenbock-Hult 2009, 51-52.)

Hyve-etiikan tärkein edustaja lienee Aristoteles (385-322 eKr.), Aristoteleen mukaan hyveellisen

ihmisen tunteet ja järki pyrkivät sopusoinnussa samaan päämäärään. Hyvä ihminen tekee hyvää, koska se on hyvää, ei esimerkiksi omien etujensa tai taloudellisen voiton vuoksi. Velvollisuusetiikan lähtökohtana on velvollisuus, joka kertoo, mitä pitää tehdä. Velvollisuusetiikasta voidaan erottaa toimintaetiikka ja periaate-etiikka. Toimintaetiikan mukaan ihmisen on aina yritettävä selvittää, miten pitäisi toimia. Periaate-etiikan tunnetuin edustaja on Immanuel Kant (1724-1804), jonka etiikan tärkeitä lähtökohtia ovat järki, autonomia ja hyvä tahto. Seurausetiikassa teon moraalinen arvo määrittyy sen tarkoitetuista ja todellisista seurauksista ja näin ollen päämäärä oikeuttaa keinot. (Sarvimäki & Stenbock-Hult 2009, 51-63.)

Moraalisen järkeilyn uusin käsite suuntautuu arjen sotkuisuuteen. Tämä moraalisen järkeilyn suuntaus on saanut alkunsa epävarmuuden ja kompleksisuuden kysymyksistä erityisesti yhteiskuntatieteiden piirissä. Moraalisen järkeilyn käsite on lähtökohtaisesti avoin ja kiinnostus kohdistuu moraalisen järkeilyn sisältöihin ja muotoihin ruohonjuuritason arkisessa sosiaalisessa toiminnassa. Moraalinen järkeily nähdään kuitenkin yksilön ajattelua ja kehitystä suurempana sosiaalisena ja yhteiskunnallisena ilmiönä, jolloin globaalien muutosprosessien paikalliset merkitykset pyritään selvittämään. Moraalista järkeilyä pyritään lähestymään mahdollisimman avoimesti ja välttämällä etukäteiskategorisointia. Uuden tiedon tunnistaminen käytännön tilanteista edellyttää tilanneherkkyyttä. Tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita toimijoiden moraalista järkeilyä ristiriitatilanteissa ja siitä koskevasta neuvottelusta, valinnoista ja näiden perusteluista. (Forsberg 2012, 13-15.)

Sosiaalitieteissä moraalisen järkeilyn tutkimus on tähän asti ollut vähäistä. Siihen on kohdistunut lisääntyvää kiinnostusta sen myötä, kun on pyritty tarttumaan yhteiskuntien epävarmuuden ja kompleksisuuden kysymyksiin. Vuonna 2012 ilmestyi Hannele Forsbergin ja Leena Autonen-Vaaranien toimittama kirja ”Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily ja sosiaalityö”. Teoksessa tarkastellaan moraalista järkeilyä lasten ja perheiden parissa tehtävän sosiaalityön käytännöissä sekä asianosaisten perheenjäsenten jäsenyyksissä. Kirjassa ollaan kiinnostuneita moraalista ja etiikasta arkisena arvottamisena pikemmin kuin yleisinä ja abstrakteina arvoina. (Forsberg 2011, 269-273.)

Asiantuntijan suppea ja mekaanisesti orientoitunut tietokäsitys jättää käsittelemättä hyvää ja paha, oikeaa ja väärää koskevat arvokysymykset. Moraalinen järkeily niveltyy epäselvissä ongelmanratkaisutilanteissa tarvittavaan tietoon ja osaamiseen. Moraalisen järkeilyn myötä uskotaan ammattilaisten toimintakapasiteetin syvenevän. Moraalisen järkeilyn tutkimus lisää herkkyyttä eettisille kysymyksille, joka on moraalisen järkeilytoiminnan ehto. Moraalista järkeilyä

ei kuitenkaan voida pitää tieteellisen faktatiedon kilpailijana, vaikka se voikin osoittaa olemassa olevasta tiedosta rajoja ja puutteita. (Forsberg 2011, 269-273.)

Kehitysvammahuoltoon liittyvää tutkimusta moraalista järjestyksestä ei ole. Sosiaalityöntekijän arvoihin ja etiikkaan liittyvää tutkimustietoa on saatavissa enemmän, mm. Anita Sipilän väitöskirja vuodelta 2011: ”Sosiaalityön asiantuntijuuden ulottuvuudet – tiedot, taidot ja etiikka työntekijöiden näkökulmasta kunnallisessa sosiaalityössä”. Anita Sipilä pohtii tutkimuksessaan mm. sitä, miten iso merkitys etiikalla on moraalisen toiminnan ohjaajana. Toisaalta hänellä herää kysymys, onko eettisillä toimintaperiaatteilla kuitenkaan riittävästi ohjausvaikutusta sosiaalityön arjessa? Hänen mukaansa meiltä puuttuu sosiaalityön ammattietiikkaa ja sosiaalityön arvoperustaa jäsentävä tutkimus. Tutkimustuloksenaan hän nostaa esiin neljä kehitysteemaa. Ensimmäiseksi hän toteaa, että sosiaalityön ammattietiikkaa ja sosiaalityön arvoperustaa jäsentävä tutkimus Suomesta puuttuu. Sen lisäksi tarvittaisiin hänen mukaansa eettisiin toimintaperiaatteisiin perustuvaa sosiaalityön kehittämistyötä. Nostamalla periaatteet tieteellisen tutkimuksen avulla profession osaamisen ja asiantuntijuuden tueksi, saadaan eettisille periaatteille enemmän ohjausvaikutusta ja niiden toteutumista voidaan arvioida. Toiseksi kehittämisteemaksi Anita Sipilä ehdottaa sosiaalityön strategista kehittämistä, jonka kohteena tulisi olla analyysi siitä, että mitkä ovat sosiaalityön perusfunktiot yhteiskunnassa. Tähän liittyy esimerkiksi hyvinvointityön vastuunjako eri ammattiryhmien kesken. Kolmanneksi kehittämisteemaksi Anita Sipilä nostaa esiin sosiaalityöntekijöiden yhteiskunnallisen vaikutusosaamisen parantamisen. Sosiaalityöntekijät toimivat lakien ja sääntöjen sekä eettisten ja moraalisten periaatteiden mukaisesti asiantuntijoina ja tämä asiantuntemus tulisi saada laajemmin käyttöön. Neljäntenä kehittämiskohteena tutkija näkee tarpeelliseksi käsiteanalyttisen tutkimuksen siitä, mitä sosiaalityö on sosiaalitieteenä. Tähän liittyen hän kaipaa uusia mittareita hyvän elämän määrittelemiseen. Hänestä se nostaisi sosiaalityön hyvinvointitieteellistä profiilia, sillä aineellisten tekijöiden ohella pitäisi osata analysoida asioita, jotka tekevät elämän merkitykselliseksi. (Sipilä 2011, 146-151.)

Kyösti Raunio (2009, 84) on myös kiinnittänyt huomiota siihen, että vaikka yleisesti korostetaan sosiaalityön käytäntöön olennaisesti liittyvän arvojen ja etiikan kysymykset, ei näistä kuitenkaan ole juuri tehty tutkimuksia suomalaisessa sosiaalityössä viime aikoina. Hänen mukaansa tutkimustieto antaa yleispätevää tietoa siitä, miten eettiset periaatteet toteutuvat sosiaalityöntekijöiden työssä ja tämä tieto on tarpeellista keskustelussa eettisistä periaatteista ja työntekijöiden kokemuksista. Sosiaalityön tutkimus on kuitenkin enemmän suuntautunut tietoon ammatillisen toiminnan perustana.

4 TUTKIMUKSEN LÄHESTYMISTAPA JA TOTEUTUS

Tässä luvussa tarkennan tutkimustehtävääni. Kuvaan tutkimukseni toteuttamisessa käyttämäni menetöt, joilla olen etsinyt tietoa ja pyrkinyt löytämään vastauksia tutkimuskysymyksiini. Perustelen tässä luvussa myös valitsemiini menetelmiin päätymiseni.

4.1 Tutkimuskysymys

Tutkimukseni on laadullinen tutkimus. Aineistonani ovat sosiaalityöntekijöiden episodisella haastattelutavalla kerätyt kertomukset omasta toiminnastaan ja sen tuottamista ratkaisuksista. Tutkimuksella pyrin tuomaan esille sellaisia arvoristiriitoja ja niiden ratkaisumalleja, joita kehitysvammahuolto työssään toteuttavat sosiaalityöntekijät työssään pohtivat. Tavoitteenani on saada esille toiminnan moraaliperiaatteet. Samalla kiinnostukseni kohteena on yhteiskunnan muuttumisen myötä (mm. kehitysvammaisten laitoshuollon nopea supistuminen, kiinnostus työelämään osallistumisesta) selvittää uusia moraalisia haasteita ja mahdollisia ristiriitoja, eli tilanteita, joissa nykyiset säännöt tai rutiininomaiset käytännöt ovat huonosti toimivia. Tavoitteenani on myös selvittää millaista tietoa ja osaamista monimutkaisen tilanteen selvittäminen edellyttää. Tutkimuksellani haluan tuoda esiin sosiaalityön arvoja kehitysvammaisia asiakkaita kohdatessa ja paikantaa mahdollisia arvoristiriitoja, mutta tuoda myös esiin mahdollisia hyviä ratkaisumalleja.

Haluan saada selville miten sosiaalityön eettiset periaatteet toteutuvat sosiaalityöntekijöiden työskennellessä kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa. Oman kokemukseni mukaan itsemääräämisoikeus ei ole aivan itsestään selvä asia kehitysvammaisten asiakkaiden kohdalla ja minua kiinnostaakin millaiset arvot kehitysvammahuollossa toteutuvat. Haastatteluista pyrin nostamaan esille sosiaalityöntekijöiden kuvauksia omista ajattelutavoistaan ja päätöksenteon perusteista, eli heidän kuvauksiaan omasta moraalista järkeilystään. Näiden perusteella pyrin tunnistamaan työtä ohjaavia arvoja ja tekemään johtopäätöksiä työtä ohjaavista eettisistä periaatteista.

Tutkimuskysymykseni ovat: Miten sosiaalityöntekijä moraalisesti järkeilee oikean ja väärän välillä kiistanalaisissa ja epäselvissä työtilanteissa? Miten hän perustelee tekemänsä ratkaisut? Millaisia moraalisia ristiriitoja syntyy? Miten arvot ja etiikka ohjaavat sosiaalityöntekijää kohtaamisissa kehitysvammaisten kanssa?

4.2 Episodinen haastattelu

Episodinen haastattelu on narratiivisuuteen liittyvä aineistonkeruumenetelmä (Saastamoinen 1999, 186). Narratiivisessa tutkimuksessa tutkitaan kertomuksia tiedon välittäjinä ja rakentajina. Narratiivisuuden käsite juontaa juurensa latinan kieleen, jossa substantiivi ”narratio” tarkoittaa kertomusta ja verbi ”narrare” kertomista. Englannin kielestä löytyy vastaavaasti substantiivi ”narrative” ja verbi ”narrate”. Suomenkielistä, vakiintunutta käsitettä ei ole olemassa. (Heikkinen 2010, 143.) Matti Hyvärinen ja Varpu Löyttyniemi (2009, 189) käyttävät narratiivisuuden asemasta käsitettä ”kerronnallisuus”, rinnastaen kerronnallisen ja narratiivisen haastattelun toisiinsa. Vilma Hänninen (2000, 16) käyttää käsitteitä ”tarina” ja ”tarinallisuus”. Heikkinen puolestaan on päätenyt käyttämään ”narratiivia”, ”kertomusta” ja ”tarinaa” väljästi toistensa synonyymeinä ja samaan ratkaisuun olen itsekkin päätenyt tiedostaen kuitenkin lähdeosteen näille käsitteille asettamat eroavaisuudet. (Heikkinen 2010, 143).

Narratiivisella haastattelulla pyritään kokoamaan tutkijan aineistoksi kertomuksia. (Hyvärinen ym. 2009, 189). Vilma Hännisen (2010) mukaan haastattelu on tyypillisin tapa kerätä ihmistieteellistä narratiivista aineistoa. Hänen mukaansa kertomusmuotoista aineistoa tuottaa varmimmin haastattelutapa, jossa haastateltavaa pyydetään haastattelun aluksi kertomaan tarinansa tutkimuksen kohteena olevasta aiheesta. Haastateltavaa tuetaan vapaaseen kerrontaan ja haastattelija ainoastaan nyökkäyksin tai muilla vastaavilla tavoilla kannattelee kerronnan etenemistä. Haastattelija voi tämän jälkeen esittää tarinasta nousevia lisäkysymyksiä ja täydenää lopuksi kokonaisuutta sellaisilla tutkimusongelmiin liittyvillä kysymyksillä, jotka eivät ole tulleet spontaanisti esille. (Hänninen 2010, 194.)

Narratiivinen haastattelu on siis puhtaimmillaan yhden kysymyksen haastattelua. Mikäli haastattelija kuitenkin on kokematon haastattelemaan tai haluaa muuten raamittaa aineistonkeruutaan, voi hän narratiivisen haastattelun asemasta käyttää episodista haastattelua. Se on yhdistelmä narratiivista haastattelua ja teemahaastattelua. Episodisen haastattelun perusteena on ajatus, että tarinat voivat rakentua monista lyhyistä, aihealueiltaan rajatuista narratiiveista eli episodeista. (Laitinen & Uusitalo 2008, 123-124.)

Episodista haastattelua on kehittänyt Uwe Flick tutkiessaan ihmisten näkemyksiä teknologisesta muutoksesta heidän omassa arjessaan. Episodinen haastattelu perustuu ajatukseen tilanteisiin liittyvästä narratiivis-episodisesta tiedosta sekä yleistetystä semanttisesta tiedosta. Narratiivis-

episodin tieto liittyy ihmisten kokemuksiin konkreettisissa tilanteissa ja elämän olosuhteissa. Semanttinen tieto on konkreettisten kokemusten perusteella syntynyttä abstraktia ja yleistä tietoa asioiden suhteista ja yleisestä luonteesta. Nämä tiedot ovat vuorovaikutteisesti suhteessa toisiinsa siten, että esimerkiksi henkilökohtaisissa kokemuksissa eri tilanteissa syntyvä tieto yleistyy yleisemmäksi argumentaatioksi todellisuuden luonteesta. Henkilön omaksuma semanttinen tieto vaikuttaa puolestaan tapaan ymmärtää ja kokea konkreettisia tilanteita. Narratiivis-episodista tietoa kerätään tarinoilla ja semanttista tietoa kerätään suorilla kysymyksillä. Episodisessa haastattelussa motivoituaankin ensin haastateltavaa kertomaan näkemyksiään laajemmista tutkimuksen kohteena olevista teemoista. Näitä näkemyksiä tarkennetaan jatkokysymyksillä, joiden avulla kartoitetaan näkemysten muotoutumiseen vaikuttaneita kokemuksia. (Flick 1998; ref. Saastamoinen 1999, 186-187, Flick 1996, 2002; ref. Salin 2010, 65.)

Episodin haastattelu edellyttää haastattelijalta tilanneherkkyyttä, sillä hänen on pystyttävä stimuloimaan aiheeseen liittyvää narratiivista kerrontaa ja esitettävä aiheeseen liittyvät täsmentävät teemakysymykset sopivassa vaiheessa kertomusta. Episodin haastattelu edustaa aineistonkeruumenetelmänä triangulaatiota, eli se yhdistää kaksi eri menetelmällistä lähestymistapaa samaan tutkimukseen. Narratiivisessa haastattelussa rutiinit ja itsestäänselvyydet saattavat valikoitua pois haastateltavien kertomuksesta. Teemahaastattelussa puolestaan ilmiöiden prosessuaalisuus ja niiden merkitys kertojalle voi jäädä ennalta laadittujen kysymysten varjoon. Nämä lähestymistavat yhdistämällä voidaan päästä dialogisempiin haastatteluihin. Episodisen haastattelun teoreettiset lähtökohdat löytyvät sosiaalisten representaatioiden teoriasta. Episodin haastattelu soveltuu esimerkiksi tutkimusongelmiin, joissa kartoitetaan ryhmätason eroja arkitiedossa sekä kokemisen tavoissa. (Flick 1998; ref. Saastamoinen 1999, 187.)

Onnistuneiden haastattelukysymysten muotoilu on haastavaa. Kysymyksenasettelun tulisi olla väljää, jotta tarkasteltavan asiakokonaisuuden kaikki ulottuvuudet olisivat tunnistettavissa. Toisaalta kysymykset pitäisi kohdistaa siten, että tutkimustehtävään voidaan vastata. Tutkimuskysymysten tulisi olla myös tieteelle tarpeellisia, yhteiskunnallisesti mielekkäitä ja teoreettisesti oivaltavia. (Laitinen & Uusitalo 2008, 118.)

Oma tavoitteeni oli käydä läpi kaikkien haastateltavien sosiaalityöntekijöiden kanssa yhtenäiset, ennalta suunnitellut teemat, antaen kuitenkin runsaasti tilaa haastateltavien vapaalle puheelle, joten episodinen haastattelu sopi hyvin käytettäväksi tämän tutkimuksen aineistonkeruutavaksi. Episodisen haastattelun etuna on, että se mahdollistaa haastattelijan valmistautumisen haastatteluun

esimerkiksi laatimalla aihepiiriin liittyvän tutkimustiedon pohjalta kysymyksiä tai tukisanoja. Väljää etukäteen suunniteltua ja kaikkien haastateltavien kanssa yhtenäistä haastattelurunkoa käyttäen uskoin varmistavani sen, että haastattelu pysyttelee tutkimukseni kannalta kiinnostavissa teemoissa.

4.3 Aineiston keruu

Kesäkuun alussa lähetin tutkimuslupahakemukset kymmeneen eri organisaatioon kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden esimiehille. Ennen tutkimuslupien postittamista olin jo sähköpostitse yhteydessä sosiaalityöntekijöiden esimiehiin ja varmistin, että tutkimuslupahakemus tulee osoittaa juuri heille. Lähes kaikki sähköpostitse lähestytyt vastasivat viestiin ja varmensivat sekä täsmensivät oman organisaationsa tutkimuslupakäytäntöjä. Kolmella organisaatioista oli omia tutkimuslupahakemuksia, liite 1 on tutkimuslupahakemukseni muihin organisaatioihin, joihin omaa hakemusta ei ollut.

Tutkimuslupahakemuksessa hain haastattelulupaa elo-syyskuulle 2012. Ajoittamalla tutkimuslupahakemusten postittamisen elokuun alkuun, pyrin varmistamaan sen, että saan vastaukset ajoissa. Osa vastauksista tulikin hyvin nopeasti. Samalla kävi ilmi, että kehitysvammaisten kanssa tehtävä sosiaalityö oli eräissä organisaatioissa sosiaaliohjaajilla. Samalla selvisi myös, että osa sosiaalityöntekijöistä oli työssään niin äskettäin aloittaneita, että heidän esimiehensä eivät nähneet haastattelua heidän kohdallaan mielekkääksi. Näiden yhteydenottojen perusteella sovittiin esimiesten kanssa, että heidän työntekijänsä jäävät tutkimuksen ulkopuolelle.

Osa sosiaalityöntekijöistä kieltäytyi itse haastatteluista. Osa sosiaalityöntekijöistä sanoi aiheen kuultuaan, että ei halua osallistua ja osa kieltäytyi lyhyeksi kokemansa työkokemuksen vuoksi. Kaikki sosiaalityöntekijöiden esimiehet eivät palauttaneet tutkimuslupahakemusta. Haastateltavien saaminen osoittautuikin etukäteisarvioni mutkikkaammaksi ja tämän vuoksi lähetin vielä yhden tutkimuslupahakemuksen kuukausi muiden hakemusten jälkeen.

Pro gradu-tutkimustani suunnitellessani ja siitä opiskelu- ja työkavereille kertoessani huomasin, että lähes kaikki olisivat haastattelujen kohdistuvan yksinomaan kunnallisella tasolla työskenteleviin sosiaalityöntekijöihin. Tästä päättelen, että yleisesti ajateltiin sosiaalityöntekijöiden ja kehitysvammaisten asiakkaiden kohtaavan vain kuntien sosiaalitoimen kautta. Halusin kuitenkin haastatella myös erityishuoltoapiirien sosiaalityöntekijöitä, sillä niiden erityisneuvoloiden

moniammatilliseen työryhmään kuuluu myös sosiaalityöntekijöitä. Pysin näin varmistamaan mahdollisimman rikkaan aineiston, eli tavoittamaan kahdessa erilaisessa organisaatiossa työskenteleviä sosiaalityöntekijöitä. Kuntien sosiaalityöntekijät ja erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijät tekevät keskenään yhteistyötä. Kuntien sosiaalityöntekijät tekevät päätöksiä kehitysvammaisille hankittavista palveluista ja erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijät puolestaan edustavat erityishuollon palvelujen tarjoajaa. Käytän tutkimuksessa ”erityishuoltopiiri”-nimitystä, vaikka osa erityishuoltopiireistä on sulautunut suurempiin kokonaisuuksiin, kuten esimerkiksi Satakunnan erityishuoltopiiri Satakunnan sairaanhoitopiirin sosiaalipalveluiksi.

Haastateltavia miettiessäni jouduin paljon pohtimaan sitä, että rajaanko haastateltavat vain päteviin sosiaalityöntekijöihin. Alun perin olin sitä mieltä, että haluan kaikkien haastateltavien olevan päteviä sosiaalityöntekijöitä, mutta mielipiteeni muuttui tutkimuksen edetessä. Päätin ottaa haastateltaviksi myös epäpäteviä sosiaalityöntekijöitä, mikäli he työskentelivät sosiaalityöntekijän tehtävissä. Ajattelin heidän tällöin joutuvan täysin samojen päätöksenteon haasteisiin kuin pätevienkin työntekijöiden ja näin koulutuserojen tuovan mukanaan tutkimukseen lisärikkautta. Tämä tekisi tutkimuksen tuloksista myös paremmin todellista tilannetta vastaavia, sillä tämän hetken sosiaalityön arkipäivää on pula pätevistä sosiaalityöntekijöistä. Mielipiteeni vaihtumiseen saattoi vaikuttaa myös se, että olin tutkimuksen edetessä myös itse siirtynyt työskentelemään epäpäteväenä määräaikaiseksi sosiaalityöntekijäksi siten, että myös kehitysvammahuolto kuului tehtäväalueeseeni.

Ennen varsinaisten haastattelujen alkamista suoritin yhden koehaastattelun. Haastattelin henkilöä, joka on aiemmin työskennellyt sosiaalityöntekijänä ja jolle on työssä kuulunut myös kehitysvammahuolto. Tämän koehaastattelun tarkoituksena oli testata episodisen haastattelurungon toimivuutta käytännössä ja herättää omaa ajattelua siitä, että onko haastattelurungosta unohtunut jotain oleellista. Koehaastattelu ei tuonut haastattelurunkoon muutoksia, mutta koin sen syventävän omaa ajattelua aiheesta. Episodinen haastattelurunko on liite 2.

Tutkimusaineisto koostuu yhdeksän sosiaalityöntekijän haastattelusta. Heistä viisi työskentelee kunnallisella puolella sosiaalityöntekijänä ja heidän vastualueeseensa kuuluu kehitysvammahuolto. Neljä muuta sosiaalityöntekijää työskentelee kahdessa eri erityishuoltopiirissä. Kaikkien haastateltavien ammattinimike on joko sosiaalityöntekijä tai johtava sosiaalityöntekijä. Haastateltavista kaksi ei ole muodollisesti pätevä tehtävänsä. Haastateltavat olivat iältään 25-60-vuotiaita ja heidän työkokemuksensa kehitysvammahuollossa vaihteli kahdesta

kuukaudesta yli 30 vuoteen.

Haastattelutilanteessa äänitin haastattelut. Haastattelujen kesto vaihteli siten, että lyhimmän haastattelun kesto oli 37 minuuttia. Pisimmät haastattelut kestivät 1 tunti 11 minuuttia. Keskimääräinen pituus haastatteluille oli 53 minuuttia ja äänitettyä aineistoa kertyi yhteensä kahdeksan tuntia. Haastattelutilanteille oli tyypillistä, että äänityksen päättymisen jälkeen haastattelija ja haastateltavat keskustelivat aiheesta vielä hyvinkin pitkään. Haastattelun äänittäminen ilmeisesti sai haastateltavat jännittämään ja ehkä varomaankin puhettaan. Toisaalta aihe saattoi olla sellainen, että haastattelu toimi ”lämmittelijänä” ja haastateltaville tuli aiheeseen liittyviä pohdintoja vasta hieman viiveellä. Nämä haastattelun ulkopuoliset keskustelut haastateltavien ja haastattelijan välillä ovat jääneet tutkimuksen ulkopuolelle.

4.4 Aineiston esikäsittely

Haastattelujen jälkeen litteroin haastattelut. Litteroitua aineistoa haastatteluista kertyi Times New Romanin fontilla 12 ja rivinvälillä 2 kirjoitettuna yhteensä 214 sivua. Haastattelut litteroin ns. sanasta sanaan puhkielellä. Litteroidessani poistin aineistosta organisaatioiden nimet ja muita ääneen lausuttuja nimiä. En merkinnyt tekstiin äänenpainoja, mutta muutamassa yhteydessä merkitsin joitakin haastattelun sisältöä selventäviä seikkoja itselleni muistiin, kuten esimerkiksi naurun tai poikkeuksellisen pitkän tauon haastateltavan puheessa, jonka merkitsin tekstiin kolmella pisteellä. Joissakin haastatteluissa haastattelu keskeytyi puhelun tai muun häiriön vuoksi. Nämä keskeytykset olen merkinnyt aineiston litteroinnin yhteydessä. Erityisesti yksi haastattelu oli muita haastavampi litteroitava taustamelun vuoksi. Epäselvän puheen merkitsin tekstiin erikseen.

Litteroinnin jälkeen tuhosin äänitteet. Äänitteiden tuhoaminen näin aikaisessa vaiheessa osoittautui sikäli huonoksi ratkaisuksi, että analyysiä tehdessäni tuli graduseminaarissa esiin ajatus keskustelunanalyysin käyttämisen mahdollisuus kategoria-analyysin ohella. Keskustelunanalyysiä en voinut kuitenkaan toteuttaa, sillä en ollut tehnyt litterointia riittävän tarkasti. Olin vain kirjoittanut puhutun puheen lausuttuina sanoina. Toisaalta keskustelunanalyysissä voidaan huomioda myös non-verbaalinen viestintä ja tämä olisi joka tapauksessa jäänyt huomioimatta, koska en videoinut haastattelutilanteita. Jälkikäteen ajateltuna tämä olisi ollut mielenkiintoinen lisä vaikkapa vain yhden haastateltavan kohdalla toteutettuna. Tämä olisi esimerkiksi tulosten tarkastelussa antanut mahdollisuuden arvioida sitä missä määrin esim. haastattelijan nyökkäykset ja katseet muun muassa vaikuttivat haastateltavaan.

4.5 Aineiston analyysi

Narratiivisen analyysin toteuttamiselle on olemassa monia eri tapoja. Hannu L.T. Heikkinen (2010, 149-150) erittelee narratiivisen analyysin ja narratiivien analyysin toisistaan. Tällöin narratiivisuus aineiston käsittelytapana jaetaan siis kahteen kokonaan erilaiseen narratiivisen tutkimuksen tapaan. Narratiivien analyysissä huomio kohdistetaan kertomusten luokitteluun tapaustyyppien, metaforien tai kategorioiden avulla. Narratiivisessa analyysissä tuotetaan uusi kertomus aineiston kertomusten perusteella, eikä siinä kohdisteta huomiota aineiston luokitteluun. Narratiivien analyysiä kutsutaan myös loogis-tieteelliseksi tai paradigmaattiseksi tietämisen muodoksi ja paradigmaattinen tietäminen esitetään logiikalle ja matematiikalle ominaisella tavalla. Narratiivista analyysia puolestaan kutsutaan myös narratiiviseksi tiedon muodoksi, jolloin narratiivinen tietäminen on temaattisesti ja johdonmukaisesti etenevän kertomuksen tuottamista. Molemmilla tavoilla saavutetaan hyödyllistä, mutta laadultaan erilaista tietoa. Tämän tutkimuksen kohdalla on kyse Hannu L.T. Heikkisen mainitsemasta narratiivien analysoinnista, eli olen valinnut aineiston analyysitavaksi kategoria-analyysin.

Kategoria-analyysissä kertomuksia pilkotaan osiin. Vilma Hännisen (2010, 166) mukaan pilkkominen merkitsee sitä, että kertomusten tarinaluonne ja juonellinen kokonaisuus jää huomioimatta, eikä siis analyysitapana ole varsinaisesti narratiivinen. Keskeisintä tässä tutkimuksessa on kuitenkin tutkia *sosiaalityöntekijöiden moraalista järkeilyä ristiriitaisissa tilanteissa*, eli narratiivit tarinallisessa mielessä eivät olekaan varsinainen tutkimuskohde, joten olen päättänyt käyttämään kategoria-analyysiä. Kategoria-analyysiä voidaan pitää yhtenä mahdollisena erittelytapana siihen, miten puhujat haastattelun aikana järjestävät ja jäsentävät kulttuurista todellisuuttaan ja miten he sijoittavat itsensä sekä muut ihmiset ympäröivään sosiaaliseen maailmaan. Samalla voidaan eritellä haastateltavien tekemiä hienovaraisia erotteluja ja erilaisia moraalisia arvottamisia ryhmiin sekä kategorioihin kuulumisista sekä näihin liittyviä kulttuurisia normeja ja merkityksiä. (Nikander 2010, 242.)

Kategoria-analyysi on saanut alkunsa 1960-luvulla pääasiällisen kehittäjänsä Harvey Sacksin kiinnostuessa kategorioiden arkikäytöstä. Sen juuret ovat etnometodologiassa ja diskurssiivisessä tutkimustraditiossa, jossa tutkitaan sitä miten arjen kielenkäyttö rakentaa ja järjestää sosiaalista maailmaa. Kategoria-analyysi tunnetaan myös nimillä jäsenkategoria-analyysi ja jäsenkategorisoinnin analyysi. (Välimaa 13.2.2012.) Etnometodologinen suuntaus on muotoutunut 1960-70-luvuilla Yhdysvalloissa ja suuntauksen teoreettisten ideoiden pääkehittelijänä pidetään

Harold Garfinkeliä. Harold Garfinkelin mukaan etnometodologiassa kiinnostus kohdistuu siihen, miten ihmiset toisiaan kohdatessaan tuottavat vakaita, selontekoihin perustuvia käytäntöjä, eli arkielämän sosiaalista järjestystä. Toisin sanoen tutkimuksen ytimessä on arkielämän järjelytapojen vivahteikkuus. (Garfinkel, 1967 ref. Suoninen 2009, 365-367; Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 20-21.)

Harvey Sacksin elämäntyö ajoittuu 1960- ja -70-luvuille ja hänellä on paljon yhteistä Harold Garfinkelin kanssa (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 24). Sacksin tutkimuskohteeksi muodostui sosiaalisen järjestyksen paikallinen tuottaminen ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Sacks oli Garfinkelin lailla kiinnostunut arkielämän metodien tutkimisesta. He olivat kiinnostuneita niistä järjelytavoista, joilla ”toimijat koordinoivat toimintaansa, tietävät, mitä tehdä seuraavaksi ja vieläpä siten, että muut tietävät samalla tavalla”. Sacksin ajattelussa uutta oli arkikeskustelun tieteellinen tutkiminen. (Ruusuvuori 2009, 383-387.)

Sacksin tuotanto on jaettavissa kahteen osaan, eli varhaisempaan jäsenyysskategorisoinnin analyysiin ja myöhäisempään keskusteluanalyysiin. Jäsenyysskategorisoinnin analyysin ja keskusteluanalyysin välinen tiukka rajanveto on tarpeetonta, sillä ne voidaan nähdä toisiaan täydentävinä. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 24-25.) Omassa tutkimuksessani käytän jäsenyysskategorisointia, toisin sanoen kategoria-analyysiä.

Sacks pyrki luomaan työvälineen, jolla pystytään löytämään säännöt, joita ihmiset käyttävät kategoriaita valitessaan ja luodessaan puheen ja kielen avulla kulttuurista järjestystä (Nikander 2010, 243-244). Sacksin kehittämiä kategoria-analyysin käsitteellisiä välineitä on useita ja niistä käytetyt suomennokset vaihtelevat. Jäsenkategorioilla (membership categories) tai kategoriolla (category) viitataan arkisiin luokkiin, joiden avulla asioita tunnistetaan ja tyypitellään. Jäsenkategoria on siis luokittelun väline, josta esimerkkejä ovat vaikkapa nainen, sosiaalityöntekijä, vegetaristi, sisko. Yksittäistä ihmistä voi kuvata monella eri kategoriolla, mutta tilanteesta riippuen jokin kategoria valikoituu käyttöön. (Koskela & Piirainen-Marsh 2002, 264-265; Juhila ym. 2012, 27; Nikander 2010, 244.)

Kategoriat muodostavat usein edelleen kategoriapareja (standardized relational pairs), joiden kulttuurisesti oletamme kuuluvan yhteen, kuten esimerkiksi mies-nainen, äiti-lapsi, haastattelija-haastateltava. Kategorioista muodostuu myös kategoriakoosteita (categorization devices), kuten äiti, isä, vauva, sisko ja veli kuullaan osana kategoriaa ”perhe”. Suomennokset vaihtelevat

näissäkin, kategoriaparista käyttävät mm. Heidi Koskela ja Arja Piirainen-Marsh nimitystä vakiopari. (Koskela & Piirainen-Marsh 2002, 264-265; Juhila ym. 2012, 27; Nikander 2010, 244: Ruusuvuori 2009, 394.)

Keskeisesti jäsenyysskategorisointiin liittyviä termejä ovat myös kategoriasidonnainen toiminta (category-bound activity) ja kuulijan maksiimi (viewer`s maxim). Kategoriasidonnainen toiminta tarkoittaa sitä, että yksittäisen kategorian kuullessaan kuulija liittää siihen kulttuurisesti tyypillisiä toimintoja, kuten esimerkiksi ”lapsi leikkii”. Kategorioiden järjestyessä hierarkkisesti, arvioidaan kategoriasidonnaisia toimintoja sopiviksi tai epäsopiviksi ja positiivisiksi tai negatiivisiksi. (Nikander 2010, 244: Ruusuvuori 2009, 395.) Kuulijan maksiimilla tarkoitetaan sitä, että mikäli ihmisiä kuvattaessa on mahdollista käyttää useampia kategorioita, ne on mahdollista kuulla saman kokoelman jäsenyyksinä, niin ne yleensä kuullaan niin (Juhila ym. 2012, 29).

Johanna Ruusuvuoren (2009, 395-396) mukaan edellä lueteltuja sääntöjä ja maksiimeita hyödynnetään, kun järjestetään havaintoja kuvattuun muotoon. Niiden avulla selitetään toimintojen keskinäistä järjestystä ja tunnistetaan olennaiset kategoriat, joilla kuvataan ja tunnistetaan kategoriasidonnaiset toiminnot. Jäsenyysskategorisoinnilla on siis mahdollisuus tunnistaa ja analysoida olemassa olevia moraalisia jäsenyyksiä ihmisten jokapäiväisessä toiminnassa.

Ihmisten keskinäiseen kanssakäymiseen kuuluu erottamattomasti ihmisten ja asioiden luokittelu. Ihmiset pyrkivät järjestämään kokemuksiaan ja sotkuisia asioita antamalla asioille merkityksiä ja jakamalla niitä kategorioihin erilaisten luokittelujärjestelmien sisällä. Katteoria-analyysissä tätä luokittelua kutsutaan kategorisoinniksi tai kategorisaatioksi. Luokittelun pohjalta syntyneitä nimeämisiä kutsutaan vastaavasti kategorioiksi. Kategorioita tutkittaessa on kiinnostuksen kohteena se, mitä kategorioita missäkin tilanteessa otetaan käyttöön ja millaisin seurauksin. (Juhila, Jokinen & Suoninen 2012, 18-19.)

Kategorisointi auttaa ihmisiä ymmärtämään toisiaan erilaisissa tilanteissa ja koordinoimaan yhteistä toimintaa. Kategorisoinnin avulla siis ylläpidetään ja tuotetaan sosiaalista ja moraalista järjestystä. Kategoriat ovat jatkuvasti läsnä, vaikka ovatkin täysin näkymättömiä. Kategorioihin liittyvän tiedon kautta muodostuu kulttuurista tietovarantoa, jonka perusteella ihminen rakentaa ymmärrystään. Tämän tietovarannon voidaan ajatella sisältävän kategorisoinnin historian, eli ihmisten keskinäiset käytännöt, joiden avulla asioita on alettu luokittelemaan. Kategorioiden historia liittyy usein yhteiskunnallisten instituutioiden historiaan, varsinkin lainsäädäntöön ja sen pohjalta tehtyihin

luokituksiin ja järjestelmiin. Huolimatta siitä, että kategorioilla on omat yhteiskunnalliset ja kulttuuriset historiansa, ei menneisyys kuitenkaan suoraan sanele sitä, miten ihmiset ovat keskenään tekemisissä, vaan ihmisillä on valinnanvaraa sen suhteen, mitä kategorioita he ottavat milloinkin käyttöön. (Juhila 2004, 21-23.)

Ihmisen sijoittaminen tiettyyn kategoriaan antaa muille ihmisille vinkkejä siitä, mitä tästä ihmisestä pitäisi ajatella ja miten häneen pitäisi suhtautua. Kategorian avulla saadaan vinkkejä siitä, mitä toimintoja ja ominaisuuksia oletamme kategoriaan nimetyllä ihmisellä olevan. Kategorian avulla on käytössä paljon tietoa ihmisestä, jota ei välttämättä koskaan ole henkilökohtaisesti tavannut. Kategoria tuottaakin ihmiselle sosiaalisen identiteetin. Sosiaalinen identiteetti rakentuu siten, että joko ihminen itse tai muut ihmiset asettavat henkilön johonkin tiettyyn kategoriaan, johon liitetään tietyt ominaisuudet ja toimintaodotukset. Kategorian myötä oletetaan tähän kategoriaan kuuluvan ihmisen olevan tietynlainen ja käyttäytyvän tietyllä tavalla. Ihminen luokittelee myös itsensä ja helpottaa näin omaa orientoitumistaan. Sosiaalisia identiteettejä sekä niiden toimivuutta ihminen testaa koko ajan erilaisten vuorovaikutustilanteiden myötä. Pulmatilanteet, jolloin asiat eivät etenekään tutulla, ennalta odotetulla tavalla, tekevät hyvin sujuvissa kohtaamisissa näkymättömäksi jäävät kategoriat ja niihin liittyvät odotukset näkyviksi. (Juhila 2004, 23-24.)

Kategorisessa lähestymistavassa jokainen kertomus jaetaan osiin ja eri kertojien tuottamat, tiettyyn kategoriaan kuuluva materiaali kootaan yhteen. Aineiston analyysillä pyrin löytämään yhteisiä piirteitä, joiden avulla voidaan osoittaa millaisia yleisiä ajattelu- ja toimintatapoja, merkityksiä ja asenteita kertomuksen kohteena oleviin asioihin liittyy. (Kaasila 2008, 46.)

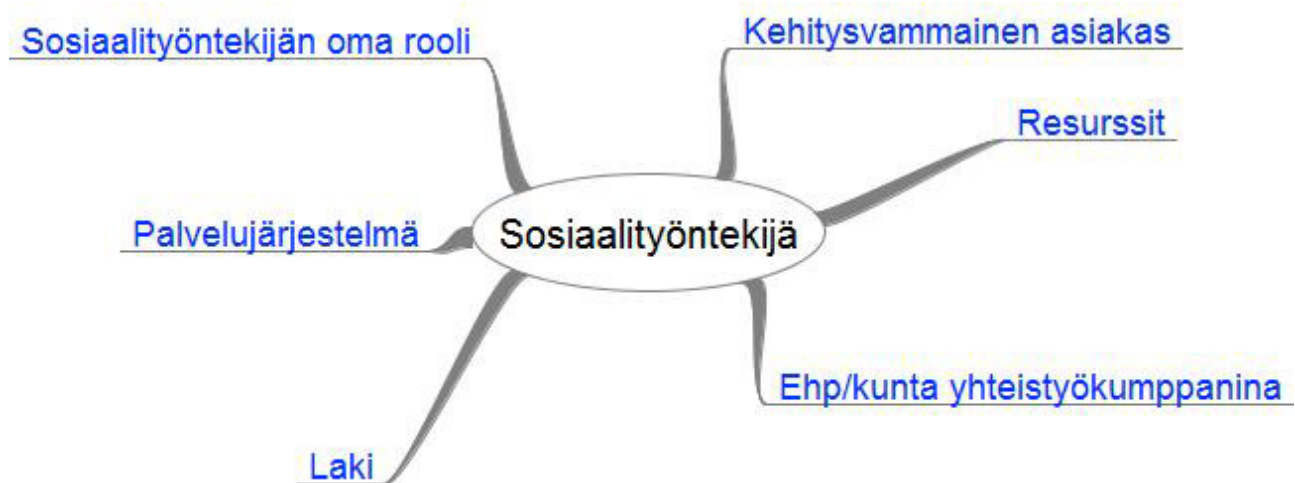
Etnometodologiaan nojaava kategoria-analyysi tutkii kategorioita paikallisesti kiinnittyneinä niihin käytäntöihin, joissa kategoriat tuotetaan ja käytetään. Keskeistä on huomioida se, mitä kategorisoinnilla tehdään ja saadaan aikaan. Institutionaalisessa kontekstissa huomio tarkentuu organisaatioiden arkisiin käytäntöihin, eli millaisia kategorioita ihmiset keskinäisen toimintansa kautta herättävät henkiin ja miten ne siirtyvät arkisiin työkäytäntöihin. Kategorisointi on voimallinen työväline ja instituutioissa tuotetut kategorisoinnit ovat erityisen seurauksellisia, joten siksi hyvin merkityksellisiä tutkimuksellisesti. (Jokinen 2012, 227-229.) Omassa tutkimuksessani pyrinkin löytämään sosiaalityöntekijöiden tuottaman moraalisen järkeilyn pohjalta syntyneen kategorisoinnin merkityksiä sekä yksilö- että organisaatiotasolla.

Aineiston analyysi alkoi tavallaan jo siinä vaiheessa, kun litteroin aineistoa. Satu Apon (1998, 74)

mukaan tulkintaprosesseja tapahtuu jo tutkijan perehtyessä aineistoonsa lukemalla tai kertomuksia katsomalla. Tutkija käyttää silloin arkiseen tiedonkäsittelyyn kuuluvia intuitiivisia ”story comprehension”- strategioita. Merkitsin ylös aineistosta nousevia ydinteemoja ja niistä itselleni heränneitä ajatuksia. Alun perin ajatukseni oli analysoida aineisto tämän jälkeen haastattelu kerrallaan. Episodin haastattelu antaa kuitenkin niin paljon tilaa haastateltavan omalle puheelle, että totesin haastattelujen olevan varsin heterogeenisiä. Vaikka episodisessa haastattelussa haastattelun kulkua ohjaa etukäteen laadittu haastattelurunko, suo se kuitenkin haastateltavalle mahdollisuuden aiheen käsittelylle hyvin monella tavalla, nimenomaan haastateltavan lähtökohdista käsin. Tämä oli tarkoituskin ja sain sen myötä rikkaan ja monipuolisen aineiston, mutta aineiston analyysin kannalta kategorisointi ei ollutkaan niin yksinkertaista, mitä olin etukäteen kuvitellut.

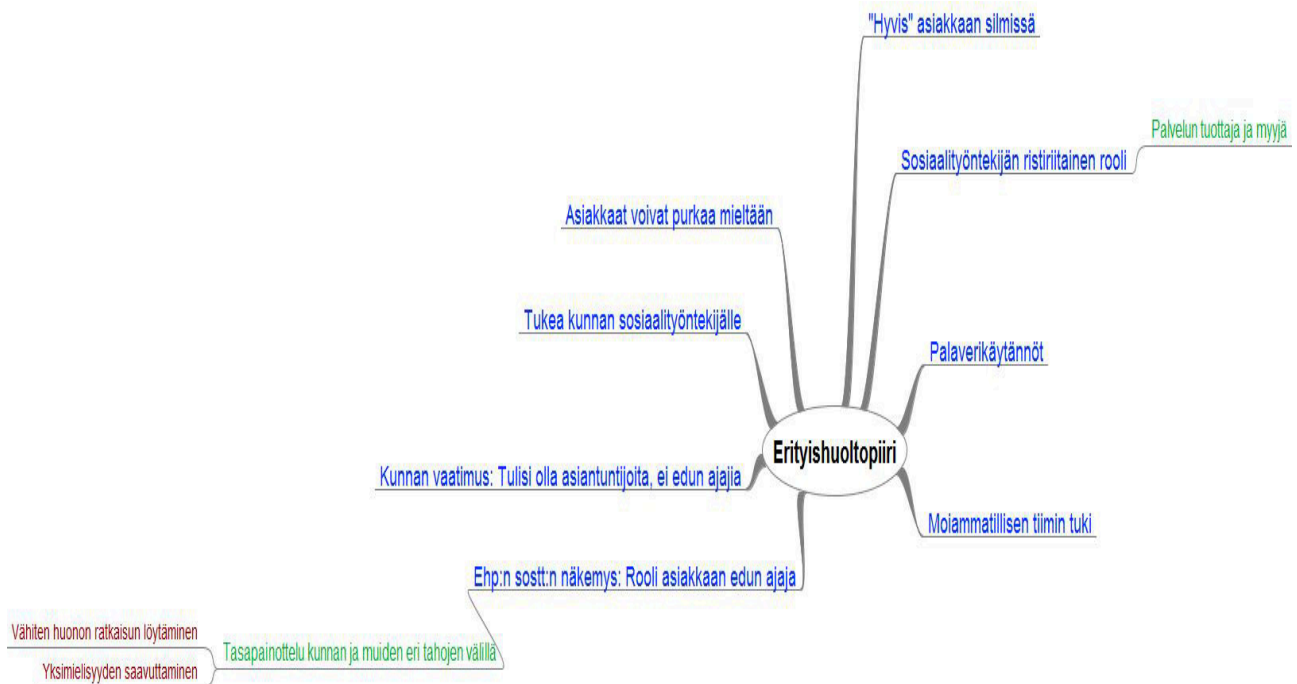
Varsinaisen analyysin aloitin lukemalla haastatteluaineistoa läpi useita kertoja. Tämän jälkeen lähdin etsimään haastatteluista eri kategorioita, jotka kokosin yhdelle suurelle paperille ”mind map”-tekniikalla. Paperille hahmottui hyvin karkea kuva sosiaalityöntekijöiden esille nostamista eettistä pohdintaa edellyttävistä pääteemoista.

Kuvio 1. Mind Map pääteemoista

Nämä osa-alueet toimivat pääjaotteluna siihen, miten käsiteltävät teemat pikku hiljaa täsmentyivät. Kaiken kaikkiaan näiden kuuden osa-alueen alle kertyi ”mind mappiin” yli 90 erilaista sosiaalityöntekijöiden esille nostamaa eettistä pohdintaa edellyttävää teemaa. Esimerkkinä tästä

esitän seuraavassa ”mind map”-kuviossa ”ehp/kunta yhteistyökumppanina”-pääjaottelukohtaan liittyvät teemat.

Kuvio 2. Mind map pääteemasta ”ehp/kunta yhteistyökumppanina”

Laki-teema piti sisällään niin paljon yleistä vammaispalveluiden pohdintaa kehitysvammahuolto laajempänä, että päätin sen pääteemana jättää pois. Laki nousee esille kehitysvammaisia koskien pienessä määrin muiden teemojen sisällä. Sosiaalityöntekijän oma rooli yhdistyi myös luontevasti osaksi muita pääteemoja, koska kaikkien teemojen alla sosiaalityöntekijät pohtivat eettisiä valintojaan juuri sosiaalityöntekijän näkökulmasta. Haastatteluissa nousi esiin yhtenä erityisenä ryhmänä asberger-asiakkaat, mutta sen ryhmän päätin rajata kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle. Perustelen tämän päätöksen sillä, että heistä vain osa on kehitysvammaisia. Lisäksi jätin pois kaksi muuta teemaa suojatakseni haastateltavien anonymiteettiä. Teemoista ensimmäinen liittyi asiakasryhmään, joka on asiakasmäärältään niin pieni, että sekä asiakkaan että sosiaalityöntekijän tunnistaminen olisi ollut mahdollista. Toinen teema liittyi puolestaan työntekijäryhmään, joiden edustajia on niin vähän, että tunnistaminen olisi ollut helppoa. Nämä valinnat liittyvät tutkimuksen tekemisen eettisyyteen.

Edellä kuvatun jaottelun pohjalta lähdin etsimään tarkempia kategorioihin liittyviä piirteitä.

Kategorioiden piirteet ovat pitkälti löydettävissä puheen adjektiivien ja verbien avulla. Löydettyjen kategorioiden myötä olen analysoinut sitä, mitä haastateltava tekee valitsemallaan kategoriolla. Kategoriat toimivat ongelmallisten asioiden selontekoina, jolloin puheessa tulee esiin toiminnan oikeutukset, puolustukset, syytökset ja näiden myötä rakentuu näkyväksi sosiaalityöntekijöiden moraalinen järkeily.

Niiltä osin, kun olen tuonut tekstissä esiin suoria lainauksia haastatteluista, olen muokannut litteroitua tekstiä siten, että olen poistanut tekstistä täytesanoja ja korvannut tiettyjä murreilmaisuja yleiskielisesti. Olen halunnut näin tehdä haastatteluista helpommin luettavia ja toisaalta myös poistaa puheen murteen ja täytesanojen persoonalliset piirteet niin, että haastateltavia ei ole mahdollista tunnistaa niiden perusteella. Haastatteluissa haastattelijan puheenvuorot on merkitty tunnuksella ”H” ja haastateltavat tunnuksella ”sostt” sekä kyseisen sosiaalityöntekijän numerotunnus, joka sijoittuu välille 1-9. Joihinkin haastattelujen yhteyteen olen lisännyt sulkuihin aihetta selventävän sanan, jotta lukija pystyy helpommin ymmärtämään mistä aiheesta on kysymys.

4.6 Tutkijan vastuu ja tutkimuksen eettisyys

Narratiivinen lähestymistapa vaatii tutkijalta jatkuvaa eettistä reflektiota. Narratiivisessa tutkimuksessa on tarkoitus tuoda esiin tutkimukseen osallistuvien haastateltavien oma tapa antaa asioille merkityksiä, antaa ikään kuin ”ääni” heille. Analyysi tehdään aineistolähtöisesti, eli tutkija nostaa merkitykset aineistosta, ei ennalta muotoillun teorian pohjalta. Tutkimus edellyttää dialogisuutta ja tutkijan avoimuutta aineistosta esiin tuleville kysymyksille. Aineiston analysointi merkitsee kuitenkin sitä, että tutkija valikoi ja pelkistää aineiston rikkautta. Näin ollen tulokinnassa kuuluukin aina viime kädessä tutkijan ääni. (Hänninen 2003, 34.)

Narratiivisen lähestymistavan on nähty kunnioittavan ihmisen ominaislaatua ja kokonaisuutta tarkastellessaan ihmistä kokonaisuutena erillisten psyykkisten funktioiden sijaan. Se on kiinnostunut ihmisille tärkeistä ja merkityksellisistä asioista ja sillä on mahdollisuus auttaa ihmisiä reflektoimaan elämäänsä. Eettinen haastavuus piileekin juuri siinä, missä määrin tutkijalla on oikeus ottaa ihmisten elämälleen antama merkitys analyysin kohteeksi? Miten analysoida tarinat niin, etteivät tutkimukseen osallistuneet henkilöt koe tulleeensa hyväksikäytetyiksi ja väärinymmärretyiksi? Muita tutkimuskäytäntöihin liittyviä ongelmia on mm. päättää, millaisia sopimuksia tutkimukseen osallistuvien kanssa tulee tehdä tutkimuksen alussa, miten turvataan tutkittavien anonyymisyys raportissa ja pitäisikö heille antaa mahdollisuus kommentoida ja korjata

raporttia ennen julkaisemista. (Hänninen 2003, 34.)

Tutkimuksen analyysiä suorittaessa voidaan myös kysyä, näkisivätkö kaikki tutkijat tapahtumarakenteet ja kertomusten ulottuvuudet samalla tavalla. Tähän ei ole olemassa muuta vastausta, kuin että tutkija tiedostaa kuvaustapojensa valinnaisuuden, perustelee valintansa ja kuvaa kuvaustapansa järkevällä tarkkuudella. Hänen on osoitettava määrittelemiensä piirteiden todella löytyvän tekstistä, joka tapahtuu antamalla lukijalle riittävästi tietoa aineistosta, esimerkiksi esittämällä kokonaisia tekstejä ja mallianalyyseja. (Apo 1998, 74.)

Olen pyrkinyt tekemään aineiston näkyväsi tuomalla esiin melko paljon haastateltavien suoria lainauksia. Lukija pystyy näin arvioimaan itse tutkimuksen luotettavuutta ja arvioimaan tekemieni johtopäätösten oikeellisuutta. Toisaalta haastateltavien lainausten kohdalla olen joutunut suorittamaan paljon pohdintaa haastateltaville luvatus anonyymiteetin suhteen. Vielä enemmän olen kuitenkin kiinnittänyt huomiota siihen, että haastattelulainauksen perusteella ei voi tunnistaa asiakastapauksia. Sellaisia haastattelujen osuuksia en ole tuonut esille, johon on mielestäni sisällynyt pienikin asiakkaan tunnistamisen mahdollisuus. Haastateltavien sosiaalityöntekijöiden osalta olen jättänyt kaksi sosiaalityön erityisosa-alueita kokonaan käsittelemättä, koska niiden myötä haastateltavat olisivat tulleet mahdollisesti tunnistetuiksi.

Tutkimusta suorittaessani olen osan ajasta kuulunut työni puolesta myös itse haastateltavien kohderyhmään. Näin ollen kaikkiin haastatteluissa esille tullessiin asioihin myös itselläni on jokin kanta. Näen asetelmassa sekä rikkautta että myös köyhdyttäviä tekijöitä ja riskejä. Rikkautena koen sen, että itselläni on pitkä kokemus kehitysvammaisten kanssa työskentelystä monissa eri rooleissa. Tunnen asiakaskunnan ja yhteistyöverkostot hyvin. Toisaalta tutkimukseni ei voi olla täysin arvovapaata silloin, kun minulla on tutkittavasta aiheesta etukäteen olemassa olevia mielipiteitä, osin ehkä jo ”luutuneitakin”. Vanhat käsitykset saattavat myös estää esimerkiksi uusien, tuoreitten kehitysideitten syntymistä.

Kaikessa tutkimuksessa on kyse uuden tietämyksen luomisesta. Tutkimus pyrkii vastamaan tutkimuskysymyksiin tai testaamaan hypoteeseja ja samalla löytämään uusia tapoja ymmärtää maailmaa. Tutkimusta ei tehdä vain tutkimuksen vuoksi, vaan samalla pyritään jollain tavalla myös parantamaan käytännön toimintaa, eli sosiaalityön kohdalla tuottamaan palveluja aiempaa paremmin. (Hugman 2010, 149-150.) Toivon, että oma tutkimukseni ei ole tutkimuksellisesti turha. Haastattelutilanteissa sain monilta haastateltavilta palautetta siitä, että jo haastattelu käynnisti

haastateltavissa ajatuksia työkäytännöistä ja siitä, miten eettistä pohdiskelua voisi tuoda enemmän mukaan työn arkeen. Moni koki työn kiireessä unohtaneensa moraalisen pohdiskelun ja eettisten valintojen punninnan. Positiivisen haastattelupalautteen vuoksi uskallan olla varovaisen toiveikassuuden suhteen, että tutkimukseni voi olla pienenä pisarana tekemässä moraalista järkeilyä kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden työssä näkyvämmäksi. Koska vain tiedostettua asiaa voidaan tavoitteellisesti muuttaa ja kehittää, toivon tämän tuovan mukanaan eettisesti yhä perustellumpia päätöksiä ja työtapoja.

Synnöve Karvisen (2000, 21) mukaan sosiaalityön tutkimuksen kannalta merkityksellistä on tavoittaa ne sosiaalityön tulkinnalliset käytännöt ja toimintakulttuurit, joissa rakennetaan sosiaalityön olemusta. Sosiaalityö on ilmiönä niin monimutkainen, että sen voidaan nähdä sijoittuvan jonkin ”taiteen ja tieteen” välimaaston, toteavat Annette Boaz ja James Blewett (2010, 37), jatkaen, että tässä monimutkaisuudessa sosiaalityöntekijän roolit ja tehtävät vaihtelevat suuresti. Tutkimusmetodologisia lähtökohtiaan pohtiessaan tutkija joutuu väistämättä ottamaan kantaa epistemologisiin kysymyksiin problematisoidessaan tiedon olemusta ja tietäjäsubjektin ongelmaa. Tästä johtuen on tutkijan tarkasteltava myös kysymystä tiedon oikeellisuudesta, eli validiteetista (Karvinen 2000, 13.) Jackie Powellin & Blanca Ramosin (2010, 231-245) mukaan tutkimusmenetelmät on huolellisesti ja kriittisesti valittava monimutkaisia sosiaalityön käytäntöjä tutkittaessa. Tutkimusmenetelmien tulee olla sopusoinnussa tutkimuskohteen kanssa siten, että pyritään yhteisymmärrykseen sosiaalityön palvelujen käyttäjien kanssa, sosiaalista oikeudenmukaisuutta edesauttaen. Tämä tutkimus on toteutettu kokonaan ammattilaisnäkökulmasta, siinä ei kuulu kehitysvammaisten palvelujen käyttäjien ääni. Tietyllä tavalla näen tämän puutteena, sillä niiltä osin kun tuon esiin mielipiteitä palvelujen kehittämisestä, tulisi se mielestäni tehdä asiakkaat kehittämistyöhön mukaan ottaen.

5 KEHITYSVAMMAINEN ASIAKKAANA

Tulosluvuissa pääteemani muotoutuvat pitkälti jo ensimmäisessä mind mapissa esille tulleen jaottelun mukaan. Ensimmäisenä teemana käsittelen kehitysvammaista henkilöä sosiaalityön asiakkaana. Haastatteluissa sosiaalityöntekijät puhuvat vain nuorista ja aikuisista asiakkaista, eli kehitysvammaiset lapsiasiakkaat eivät tule aineistossa esille. Tuon esille esimerkinomaisesti kategorioita, joihin sosiaalityöntekijä sijoittaa kehitysvammaisia asiakkaita ja pohdin niiden merkitystä sosiaalityön sisällölle. Ensimmäisen tulosluvun kategorioita voidaan pitää tutkimukseni kannalta niin sanotusti esitutkimuksena. Aloittaessani aineiston analyysin nämä kategoriat muodostuivat ensimmäiseksi niiden runsaan käytön vuoksi. Aineistosta olisi voinut nostaa esiin muihinkin kategorioihin sijoitettuja kehitysvammaisten asiakkaitten ryhmiä, kuten esimerkiksi kehitysvammaiset vanhemmat ja niin edelleen. Mietin tutkimuksen valmistuttua tämän tulosluvun poisjättämistäkin, mutta päädyin kuitenkin jättämään sen myös lopulliseen tutkimusraporttiin. Tein tämän ratkaisun, koska mielestäni luku antaa osviittaa kategorisoinnin merkityksestä sosiaalityön sisällölle ja työtavoille. Eettisesti on merkityksellistä pyrkiä tunnistamaan luodut kategoriat.

Ihmisen sijoittaminen johonkin kategoriaan antaa vinkkejä siitä, että mitä tuosta ihmisestä tulisi ajatella ja miten häneen tulisi suhtautua. Kategoriaan sijoittaminen tuottaa näille ihmisille sosiaalisia identiteettejä ja jo tämän nimeämisen pohjalta oletamme tietävämme miten kategoriaan kuuluva ihminen käyttäytyy ja millainen hän on. Ihmisryhmissä kategorisaation perusjako on ”me” ja ”he”. (Juhila 2004, 23-24; Juhila 2012, 178.) Pekka Pällin (2003, 123-125) mukaan kategorisoinnin perusideana voidaan pitää yksinkertaistamista, siinä ikään kuin niputetaan yksilöt yhteen. Riittävä määrä esimerkiksi riittävän samansuuntaisia tekoja muodostaa ”he”-kategorian. Stereotypisoivassa kategorisaatiossa ihminen tulee määritellyksi ja arvioiduksi ulkoapäin ensisijaisesti yhden kategorijäsenyyden kautta. Niputtamisen yhteydessä ihmisen toiminta siis arvioidaan ryhmään kytkettävien stereotyyppisten ominaisuuksien kautta. (Juhila 2012, 184-185.)

Kehitysvammaisten asiakasryhmä on hyvin epäyhtenäinen ja se on tämän asiakasryhmän erityispiirre. ”Kehitysvammainen” voi olla henkilö, joka on joko täysin muiden ihmisten avun varassa, laitoshoidossa tai toisaalta kehitysvammadiagnoosin alle mahtuu yleisten palvelujen piirissä olevia henkilöitä, joilla saattaa olla esimerkiksi perhe ja lapsia. Tätä asiakasryhmän epäyhtenäisyyttä käsitellään ensimmäisessä alaluvussa. Sosiaalityöntekijöiden haastatteluista nousee kuitenkin esiin eräitä kehitysvammaisten ryhmiä, joille he antavat tiettyjä ominaisuuksia ja jotka vaikuttavat näiden ryhmien kanssa työskentelyyn ja päätöksentekoon. Nämä ryhmät eivät ole

kaiken kattavia, mutta selkeän esiintulonsa vuoksi esitän ne kuitenkin omina ryhminään ja esittelen ne tämän luvun alaluvuissa 5.2-5.6.

5.1 Kehitysvammaisen sosiaalityön asiakkaina

Kehitysvammaiset muodostavat hyvin heterogeenisen asiakasryhmän, joka omalta osaltaan tuo haasteita sosiaalityöhön. Sosiaalityöntekijät toivat esille tätä epäyhtenäisyyttä ja yksilöllisen palveluntarpeen kartoittamisen tarvetta.

Sostt 7: Niin mä olen sitä mieltä kanssa, tai paljon me täällä puhutaan keskenämme siitä juuri, että kehitysvammaiset, heitäkään ei turhaan kannata laittaa yhdeksi ryhmäksi, koska heitä on tosi paljon erilaisii, että toiset on niitä, jotka pärjää hyvin vähäisellä tuella, mutta kuitenkin heillä on se diagnoosi, että ei pysty, että tarvii ne tietyt palvelut ja sitten on toisii niitä, jotka oikeasti tarvii sen ihan ympärivuorokautisen hoivan ja huolenpidon, niin sitten taas on sekin, että poikkeaaahan se tilanne tosi paljon.

Edellä olevasta lainauksesta käy ilmi, että kehitysvammaisuuden moninaisuudesta huolimatta kehitysvammadiagnoosin olemassa olo osoittaa sosiaalityöntekijälle sen, että asiakas ”ei pysty”, eli hänellä on mahdollisten fyysisten rajoitusten lisäksi aina jonkinasteisia puutteita kognitiivisissa taidoissaan. Kuten Heikki Seppälä (2010, 181-182) on todennut, älykkyydosamäärään perustuva kehitysvammaisuuden määrittely saattaa kapeuttaa käsityksiä kehitysvammaisuudesta, sillä saman diagnostisen leiman saattavat saada toisiinsa nähden hyvin erilaiset ihmiset. Kehitysvammaiseksi kategoriointi siis liittää asiakkaaseen tietyt ominaisuudet ja toimintaodotukset, jotka tulevat näkyväksi sanoissa ”ei pysty”. Tämä kognitiivisten taitojen arvioiminen suhteessa asiakkaan kykyyn tehdä itseään koskevia päätöksiä, muodostaa koko kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa tehtävän sosiaalityön haasteellisuuden ytimen.

H: Heti ensimmäiseksi mä kysyn tällaista, että tuleeko mieleen joku eettisesti vaikee työtilanne, että muistatko miten sellainen työtilanne on alkanut ja edennyt ja mihin se tilanne johti?

Sostt 9: No kyllähän niitä tulee täällä koko ajan, koska asiakkailla on puute siitä ymmärryksestä ja sultaha mä voisin nyt kysyä, että haluatko sä tulla mun kanssa syömään lihapullia, vai mennäänkö pitsalle, mutta meidän asiakkailla ei suurimmaksi osasi riitä se ymmärrys tekemään edes sellaisia pienempiä valintoja...

H: Hmm.

Sostt 9: ...niin siis puhumattakaan vähän isompia... juonko alkoholia vai enkö juo, haluan tatuoinnin, onko pakko mennä kotilomille, haluanko mennä.

H: Hmm.

Sostt 9: Että kyllähän koko ajan tässä kehitysvamma-alalla mietitään, että mitä, kun ei se asiakas siihen itse pysty.

Haastateltava sosiaalityöntekijä näkee työskentelynsä olevan koko ajan eettisesti vaikeaa, koska asiakkailla on puutetta ymmärryksestä. Kehitysvamma-alan työntekijöiden on mietittävä valinnat silloin, kun asiakas ei itse siihen kykene.

5.2 Palveluista kieltäytyvä kehitysvammainen

Sosiaalityöntekijän puheessa kehitysvammaisella, joka kulkee epämääräisissä porukoissa ja majoilee muiden luona, on ”tosi huonosti asiat”. Kategoriapiirteinä tulee esiin palveluista kieltäytyminen ja oman vammaisuuden hyväksymättömyys. Sosiaalityöntekijä tuo esille, että tähän ryhmään kuuluvat eivät osaa tehdä oikeita itseään koskevia ratkaisuja. Sosiaalityöntekijä tietää tässä tilanteessa, että asiakkaan elämänlaatu luultavasti paranisi, mikäli hän ottaisi palveluja vastaan. Sosiaalityöntekijä kokee tekevänsä parhaansa yrittäessään kertoa kehitysvammaiselle erilaisista tarjolla olevista palveluista ja mahdollisuuksista ja huolesta asiakkaan pärjäämisen suhteen. Sosiaalityöntekijä korostaa, että asiakkaan itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan.

Sostt 4: Että pitäisikö puuttua vai eikö pitäisi ... ja sitten se, että kun asiakas sanoo, että ei, hän ei halua että tehdään tai puututaan, että uskooko sen siltä kerralta, vai yrittääkö vaan itsepintaisesti, että juuri se, että se mitä itse katsoo että on hyvä, että siihen vaan suhteuttaa sitä, että mikä on oikein. Että miten paljon puuttuu siihen ihmisen elämään.

Tilanteen ristiriita tulee näkyviin sosiaalityöntekijän pohtiessa, että voiko hän houkutella asiakasta edes kokeilemaan palveluja ennen ehdotonta kieltäytymistä palveluista, vai onko sekin jo liiallista puuttumista asiakkaan itsemääräämisoikeuteen. Sosiaalityöntekijän ristiriitaa lisää epävarmuus siitä milloin edunvalvonta on tarpeen ja miten paljon kuunnellaan asiakkaan lähipiiriä. Toisaalta itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen toimii myös oikeutuksena jättää puuttumatta asiaan.

Sostt 4: Mutta sitten tämä, että kun halutaan lähteä, koetaan että pärjätään ihan omillaan, niin

siinä... Ne on varmaan niitä missä eniten tulee niitä, että... no itse asiassa silti, jos joku asiakas on kokenut, että hän pärjää omillaan asumassa, niin saattaa olla että meiltä tulee vastalauseita ja me sanotaan niitä arjen realiteetteja, mutta että eihän meillä ole mitään keinoa, ei olisikaan rajoittaa siinä kohtaa jos joku haluaisi muuttaa omilleen, että semmoisissa tapauksissa jos niin on. Se on siinä asiakkaan... asiakkaan asiantuntijuus on toteutunut niin kuin...

Sosiaalityöntekijä on melko varma, että asiakas ei pärjää omillaan ja asiakkaan päätöstä on yritetty vastustaa vastalausein ja ”arjen realiteetteja” esille tuoden. Sosiaalityöntekijä on kokenut eettisesti oikeaksi vastustaa päätöstä pärjäämistä koskevan huolen vuoksi, vaikka vastustaminen on ristiriidassa asiakkaan itsemääräämisoikeuden kanssa.

5.3 Rikollisuuteen luisumassa olevat kehitysvammaiset

Tähän kategoriaan kuuluvat ovat päätyneet tai päätyvässä johonkin rikolliseen toimintaan. Kategoriaan kuuluville tyypillistä on, että he ovat ”joutuneet olemaan vähän niin kuin oman onnensa varassa” ja heillä on ennakkoasenne tai vastustus viranomaisia kohtaan. Tähän kategoriaan kuuluvien asiakkaiden kanssa kommunikaatiossa on suuria vaikeuksia. Nämä kehitysvammaiset ovat tottuneet ”väistelemään”, eivätkä kertomaan totuutta. Kommunikaatiovaikeudet tulevat esille keskusteluissa mielipiteiden jatkuvana vaihteluna, jolloin samassa keskustelussa saattaa tulla esille kaksi eri mielipiteen ääripäätä ja päinvastaista asiaa. Ymmärrys ei vaikuta riittävän käsiteltävänä olevaan asiaan ja kehitysvammaisella on epäily, että ”yritetäänkö tässä nyt jotain heille”, vaikka sosiaalityöntekijä kokee, että kyse on ”heille pelkästään hyvistä asioista ja tarjotusta tuesta”. Sosiaalityöntekijä kuvaa keskustelua siten, että kategoriaan kuuluva kehitysvammaisen vaikuttaa ”luovivan” keskustelussa. Sosiaalityöntekijä kokee vaikeana tietää mikä on asiakkaan oma mielipide tai milloin asiakas on varmuudella ymmärtänyt asian. Sosiaalityöntekijä kokee myös epävarmuutta siitä, mitä asiakas ajattelee oikeasti tai miten jatkaa työskentelyä eteenpäin.

Sostt 6: No sitten täytyy vaan jotenkin, mutta ei se välttämättä lopu, et sitten siinä vaan tajuaa, että toinen ei ole vaan ehkä kunnolla ymmärtänyt tai ei vaan sitten halua vastata...

H: Hmm... Nii-in..

Sostt 6: ...siihen sitten ihan vaan siten, että, että... kyllä ne on tosi usein, että ne keskustelut on aika haasteellisia siinä mielessä, että ei niistä aina semmoisille kauhean selville vesille pääse... tai paljon jää semmoisen varaan, että miten hän sitten mahtaa kuitenkin ajatella, käsittää tai ymmärsikö hän tai muuta, että ei, ei niistä aina, että usein ne jää vähän arvailujen varaan.

Tähän kategoriaan sijoittuvien kehitysvammaisten kohdalla ei tule sosiaalityöntekijän puheessa esille suurta ristiriitaa itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen suhteen. Sosiaalityöntekijän vaikuttaa olevan helpompi hyväksyä se, että rikollinen tai rikolliseen elämäntapaan luisumassa oleva asiakas ei ota välttämättä palveluja vastaan ja asioita jää arvailujen varaan. Riskinä tässä tulee sosiaalityön kannalta näkyväksi se, ettei synny välttämättä varmuutta siitä, että onko kyse ymmärryksen puutteesta vai haluttomuudesta tehdä yhteistyötä. Tällöin yhteistyöhaluttomaksi kategorisointi saattaa johtaa sosiaalityöntekijän osalta ponnettomiin auttamisyhtiöihin, vaikka todellisuudessa kyse voi olla kehitysvammaisuudesta johtuvien kognitiivisten taitojen puutteesta.

5.4 Palveluiden ulkopuolelle putoavat kehitysvammaiset

Tähän kategoriaan kuuluvat kehitysvammaiset ”lipeävät käsistä”, tipahtavat palveluista, vaikka on tiedossa, että he tarvitsisivat tukea ja kannattelua. Sosiaalityöntekijä kokee, että ei ole tehnyt päätöksiä palveluista vastoin asiakkaan tahtoa, vaan päätökset on tehty yhteisymmärryksessä. Yhteisymmärryksessä tehdystä päätöksestä huolimatta asiakas on saattanut jo paria päivää myöhemmin häipyä sovittujen palvelujen piiristä. Sosiaalityöntekijä arvelee syyksi kaveripiirin vaikutusta.

Sostt 6: Lähinnä ne on meidän asiakkaista nuoret aikuiset, jotka on ehkä lievästi kehitysvammaisia ja jotkut keskiasteisestikin, mutta jos heillä on sitten kuitenkin tätä tämmöistä, että he on tottuneet liikkumaan vaikka jossain kaveripiireissä, joissa on jotain päihteiden käyttöä tai muuta, niin näissä usein sitten se muu ryhmä saattaa vetää vähän niin kuin pois päin palvelujen piiristä.

Tällöin kyse on asiakkaan valinnasta ja asia jätetään siihen. Asiakasta ei voida pitää palvelujen piirissä väkisin ja huolimatta tiedetystä tuen ja palvelujen tarpeesta sekä mahdollisista huolisoitoista on asiakkaalla mahdollisuus päättää omista asioistaan ja siitä, että ottaako palveluja vastaan vai ei. Sosiaalityöntekijä jää odottamaan asiakkaan yhteydenottoa, mikäli kehitysvammaisen itse myöhemmin kokee tarvitsevansa palveluja. Sosiaalityöntekijä kuvaa omaa rooliaan palvelujen hyvistä puolista kertojana.

5.5 Hyväksikäytön kohteena olevat kehitysvammaiset

Tähän kategoriaan kuluvat kehitysvammaiset ovat sosiaalityöntekijän puheessa nuoria aikuisia,

pääosin lievästi kehitysvammaisia, mutta myös keskiasteisesti kehitysvammaisia. He liikkuvat porukassa, jossa on päihteiden käyttöä, mahdollisesti myös huumerikollisuutta. Tämä sosiaalityöntekijän mukaan ”lainausmerkeissä kaveriporukka” tietää, että kehitysvammaisella on eläke ja sitä kautta hänestä on mahdollisuus saada hyötyä. Taloudellisen hyväksikäytön lisäksi voi olla muunkinlaista hyväksikäyttöä, kuten seksuaalista hyväksikäyttöä. Tähän ryhmään liittymisen taustalla on vaikeus solmia tavallisia ihmissuhteita ja kiusatuksi joutuminen. Saadakseen hyväksyntää, kuuluakseen porukkaan ja ”että on edes kuitenkin jotain ihmissuhteita”, on kehitysvammaisen valmis antamaan rahaa ja erilaisia palveluksia. Sosiaalityöntekijälle saattaa olla ilmiselvää, että kyseessä on hyväksikäyttö, mutta ” jos meidän asiakkaat haluaa nämä ystävänsä pitää, niin eihän siihen ole mitään keinoja puuttua”. Tämä kaveriporukka saattaa vetää kehitysvammaista pois palvelujen piiristä.

Sostt 4: Sitten kun on jotenkin hyvin sellaisia asiakkaita, jotka ei halua että täältä puututaan ja silloin kun ei haluta, niin ne on sellaisia, ikäviä. Ja tietää vaikka vähän, että missä porukoissa pyörii ja mitä siellä tapahtuu, mutta sitten jos toinen vaan haluaa olla ja kokee, että siellä on hyvä olla.

Sosiaalityöntekijä kuvaa omaa suhtautumistapaansa siten, että asiakasta sekä hänen toiveitaan, ajatuksiaan ja valintojaan tulee kunnioittaa huolimatta siitä, että ne voivat olla sosiaalityöntekijälle täysin vieraita tai käsittämättömiä. Asiakkaan itsemääräämisoikeus antaa sosiaalityöntekijälle oikeutuksen ja velvoitteen olla puuttumatta asiaan.

Sosiaalityöntekijä ei pysty puuttumaan hyväksikäyttöön ja se tuo eettistä ristiriitaa ja hän puntaroi eri vaihtoehtoja mielessään. Sosiaalityöntekijä haluaisi suojella asiakasta rankalta elämältä, mutta tuntee keinottomuutta. Hän yrittää luoda luottamuksellista suhdetta asiakkaaseen, kertoakseen mihin palveluihin asiakas olisi oikeutettu ja jotta tämä tietäisi mistä voi saada apua silloin, jos asiakas sitä jossain vaiheessa kokee tarvitsevansa. Antti Särkelä (2001, 87) on todennut, että sosiaalisessa auttamistyössä lähtökohtana pitää olla asiakkaan oma käsitys tilastaan ja hänen tarpeensa. Yhteistyö työntekijän kanssa ei suju, jollei tavoite ole asiakkaalle tärkeä. Toisinaan tavoitteiden löytäminen ei onnistu ensimmäisessä tapaamisessa, vaan on tehtävä työtä yhteistyösuhteen luomiseksi, jotta asiakas alkaisi luottamaan työntekijään. Tavoitteen ei tarvitse olla hänen mukaansa juuri se, joka olisi työntekijän mielestä paras.

Alaluvuissa 5.2-5.5 kehitysvammaisten asiakkaitten kategorisointia yhdistää sosiaalityöntekijöiden

kokema kyvyttömyys auttaa asiakkaita, koska asiakkailla on oikeus olla ottamatta palveluja vastaan. Sosiaalityöntekijän on punnittava mielessään miten voimakkaasti hän pyrkii vaikuttamaan kehitysvammaisen asiakkaansa mielipiteeseen palvelujen suhteen. Kategorisoinnin merkitys näkyy kuitenkin sosiaalityöntekijän suhtautumistavassa asiakkaisiin. Sosiaalityöntekijä vaikuttaa kokevan pienempää ristiriitaa silloin, kun palveluista kieltäytyvä kehitysvammaisen on luisumassa rikollisuuteen kuin jos kyseessä on hyväksikäytön kohteeksi joutuva asiakas. Vaikuttaa myös siltä, että sosiaalityöntekijä on valmis työskentelemään aktiivisemmin hyväksikäytön kohteena olevan asiakkaan kanssa verrattuna rikollisuuteen luisuvaan asiakkaaseen. Kategorisointi siis ohjaa sosiaalityöntekijän moraalista järkeilyä hänen huomaamattaan. Mielenkiintoinen kysymys mielestäni on, että missä määrin esimerkiksi ”palveluiden ulkopuolelle putoavaksi kehitysvammaiseksi” kategorisointi vaikuttaa tarjottujen palvelujen määrään, koska asiakasryhmällä etukäteisolettamus on, että he eivät kuitenkaan sitoudu palveluihin.

5.6 Ikääntyvät kehitysvammaiset

Tähän kategoriaan kuuluva kehitysvammaisen on yleisen käsityksen mukaan eläkeikäinen, eli valtaosa työssäkävivistä siirtyy tässä iässä viettämään eläkepäiviä. Tähän kategoriaan kuuluvien kehitysvammaisten määrä on koko ajan kasvava kehitysvammaisten eläessä muun väestön lailla yhä vanhemmiksi. Ikääntyvän kehitysvammaisen kohdalla on sosiaalityöntekijän mukaan eettisesti hankalaa suhteuttaa vallalla olevaa näkemystä eläkkeelle jäämisestä ja siitä, mitä eläkkeellä tehdään.

Sostt 1: He ei sitten välttämättä muuten pysty viettämään eläkepäiviä samalla tavalla kun me, että on lapsenlapsia hoidettavana tai matkustelua tai muut tällaista, että tällaista harrastuksissa juoksemista.

Ei-kehitysvammaisen eläkepäivien sisältönä on sosiaalityöntekijän puheessa lastenlapsien hoitoa, matkustelua ja erilaisissa harrastuksissa ”juoksemista”. Sosiaalityöntekijä pohtii, että on hienoa, kun kehitysvammaisille on keksitty vaihtoehtoinen työmahdollisuus työkeskuksissa, jossa voi tehdä ”alihankintatöitä ja muuta sellaista heille sopivaa työtä”. Sosiaalityöntekijä kokee vaikeana ratkaista, miten kauan kehitysvammaisen on töissä, koska inhimillistä olisi jäädä työstä eläkkeelle kuten muutkin ihmiset. Toisaalta vaikka olisi eläkkeellä, tulisi päivissä olla sisältöä, eikä työkeskustuksen päätyttyä kehitysvammaisen pitäisi joutua ”sinne kotiin vaan olemaan”.

Sostt1: Miten tämä suhteuttaminen tähän meidän tavanomaiseen näkemykseen, että milloin jäädään eläkkeelle ja mitä eläkkeellä tehdään. Että tavallaan löytää niistä vaihtoehdot erityistarpeita omaavalle ihmiselle. Nämä erityistarpeet ja sitten tämä yleinen käsitys, niin sitten niitä laittaa yhteen ja pohtii, että onko sitten vanhustenhuollon palvelutkaan välttämättä niitä, jotka heidän tarpeisiin vastaa.

Tähän kategoriaan kuuluvilla on kehitysvammaisuudesta aiheutuvia erityistarpeita. Sosiaalityöntekijän mukaan on hankalaa eettisesti löytää palveluvaihtoehtoja ikääntyvälle kehitysvammaiselle, kun ”heillä on kuitenkin näitä erityistarpeita”. Yrittäessään löytää tähän ratkaisua sosiaalityöntekijä yrittää ”laittaa yhteen” ikääntyvän kehitysvammaisen erityistarpeita ja yleistä käsitystä eläkeiästä ja eläkkeellä olon laadusta. Tämän perusteella hän yrittää ratkaista, ovatko vanhustenhuollon palvelut sellaisia, jotka vastaavat ikääntyvän kehitysvammaisen tarpeisiin. Tällöin toiminta rakentuisi ikääntyvien tarpeille ja tarjolla olisi samanikäistä seuraa. Vai pitäisikö ikääntyville kehitysvammaisille järjestää varsinaisen työkeskustuksen jälkeen jotain muuta omaa päivätoimintaa, jossa he voisivat jatkaa ”eläkkeelle” jäätyään ja jossa olisi ”vertaistuellista seuraa erityistarpeitten suunnalta”? Yhtenä rajoituksena palvelujen räätälöinnissä sosiaalityöntekijä nimeää roolinsa budjetin ja asiakkaan edun välillä olijana, joka luo myös eettistä ristiriitaa. Sosiaalityöntekijä on tunnistanut asiakasryhmän, jolla ei olemassa olevin palveluin välttämättä pystytä takaamaan hänen henkilökohtaisen mittapuunsa mukaan eettisesti riittävän laadukkaita palveluja, mutta toisaalta palvelujen järjestämisessä on huomioitava myös taloudelliset resurssit.

Sostt 1: Mutta totta kai pyrin välttämään sitten sitä, että asiakkaan etu ei toteutuisi, että tavallaan kuuntelen sitä hänen mielipidettään, joka on tietysti yksi punainen lanka tässä työssä, mutta että sitten myös ihan sitä hänen etuaankin sitten myös.

Sosiaalityöntekijä kertoo pyrkivänsä tässä tilanteessa välttämään asiakkaan edun vastaista päätöstä ja sanoo kuuntelevansa asiakkaan mielipidettä. Tätä asiakkaan mielipidettä sosiaalityöntekijä pyrkii pitämään ohjenuoranaan päätöstä tehdessään, mutta siten, että asiakkaan toive ei ole ristiriidassa sen kanssa, minkä sosiaalityöntekijä näkee asiakkaan eduksi.

Sosiaalityön moraaliset ongelmat ovat sitä, että työntekijä ei tiedä varmuudella oikeaa toimintatapaa. Tutkimustietoa erilaisten lähestymistapojen ja käytäntöjen vaikutuksista ongelmatilanteisiin on vain vähän. Ratkaisut sosiaalityössä perustuvat työntekijän omaan ammatilliseen kokemukseen ja tilannekohtaista harkintaa on käytettävä. Sosiaalityöntekijä sovitaa

työssään erilaisia intressejä yhteen, eli hän pyrkii kunnioittamaan asiakkaan ihmisarvoa, huomioimaan yhteiskunnan sovitut pelisäännöt ja asiakkaan lähiyhteisönkin tarpeet ja vaatimukset. (Kananoja 2011, 128-129; Vehmas 2005, 155.) Nämä edellä mainitut sosiaalityön moraaliset ongelmat tulevat näkyvin myös sosiaalityöntekijän moraalisisessa järkeilyssä hänen asiakastyössään kehitysvammaisen henkilön kanssa.

Asiakaskunnan heterogeenisyyden vuoksi palvelujen tarve on kartoitettava yksilöllisesti, mutta sosiaalityöntekijöillä on kuitenkin taipumus luokitella asiakkaita tiettyihin kategorioihin. Kuten Kirsi Juhila on todennut (2004, 21-23), kategorisoinnin avulla ylläpidetään ja tuotetaan sosiaalista ja moraalista järjestystä. Kattegoria siis tuottaa ihmiselle sosiaalisen identiteetin. Oma arvioni tämän tutkimuksen perusteella on, että esimerkiksi palveluista lipeäväksi arvioitu asiakas saatetaan jo etukäteen luokitella sellaiseksi, että häneen resurssoidaan palveluja keskivertoasiakasta vähemmän, arvellen, ettei hän kuitenkaan sitoudu palvelujen käyttäjäksi.

Sosiaalityöntekijä toisaalta kokee ristiriitaisia tunteita tietäessään, että palvelut voisivat parantaa asiakkaan elämänlaatua, mutta asiakas ei välttämättä halua ottaa palveluja vastaan, tai ei sitoudu niiden käyttäjäksi. Kehitysvammaisen asiakkaan kohdalla sosiaalityöntekijöillä on tieto siitä, että kehitysvammadiagnoosin perusteella asiakkaalla on aina jonkinasteinen kognitiivisten taitojen puute. Sosiaalityöntekijä suorittaa moraalista järkeilyä punnitessaan toimenpiteitään suhteessa asiakkaan itsemääräämisoikeuteen. Sosiaalityöntekijä pyrkii arvioimaan asiakkaan ymmärryskykyä ja huomioimaan asiakkaan taustalla olevan sosiaalisen verkoston vaikutusta hänen päätöksiinsä. Sosiaalityöntekijät pyrkivät kuitenkin välttämään asiakkaan edun vastaista päätöstä.

6 ITSEMÄÄRÄÄMISOIKEUDEN TOTEUTUMINEN KEHITYSVAMMAHAUOLLOSSA

Toisessa tulosluvussa käsittelen kehitysvammaisten asiakkaiden itsemääräämisoikeutta heidän omaan elämäänsä liittyvissä asioissa. Sosiaalityöntekijän on muodostettava käsitys kehitysvammaisen kognitiivista taidoista ja hänen kyvystään tehdä itseään koskevia päätöksiä ja punnittava sitä suhteessa turvallisuuteen ja esimerkiksi yleisiin käsityksiin hyvän elämän osa-alueista. Hannu T. Vesala (2010) näkee osin Nikolas Rosea mukailleen, että kehitysvammaisen henkilön autonominen toimijuus rakentuu henkilön ja muiden toimijoiden välisissä suhteissa ja vuorovaikutuksessa. Tällöin autonomisen toimijuuden tukeminen neuvomalla, ohjaamalla ja tietoa tarjoamalla on lähityöntekijän tehtävä. Lähityöntekijä ei tällöin enää pääätä asioita kehitysvammaisen henkilön puolesta, vaan toimii enemmän neuvonantajan, asiantuntijan tain valmentajan roolissa. Tällöin lähityöntekijän rooliin liittyy keskenään ristiriitaisia vaatimuksia, esimerkiksi itsemääräämisoikeuden ja turvallisuuden suhteen. (Rose 1992; ref Vesala 2010, 126-127.) Anneli Pohjola (2010, 29-31) huomauttaa, että asiakaslähtöinen työskentelytapa vaikuttaa toisinaan ongelmallisella tavalla pyhittävän asiakasta ja nostavan häntä jalustalle. Tilanteesta muodostuu ongelmallinen silloin, kun palvelujen nähdään lähtevän yksinomaan asiakkaan omista lähtökohdista ja hänen ehdoillaan ja jätetään huomioimatta elämäntilanteiden realiteetit. Palveluprosessin vuorovaikutuksellisuus unohtuu ja pyhitetylle asiakkaalle laitetaan liian suuret vastuut, vaikka pyrkimyksenä on kunnioittava suhtautuminen ja asiakkaan hyvän toteutuminen.

Englantilainen tutkimusryhmä tutki kehitysvammaisten ihmisten itsemääräämisen toteutumista jokapäiväisissä vuorovaikutustilanteissa ja löysi neljä itsemääräämisen toteutumista estävää tekijää. Ensimmäisenä estävänä tekijänä voivat olla sellaiset henkilökunnan toimintaa ohjaavat periaatteet, jotka ovat ristiriidassa kehitysvammaisen henkilön itsemääräämisoikeuden kanssa. Tällöin esimerkiksi turvallisuuteen ja terveyteen liittyvät toimet pidetään ensisijaisina ja niitä toteutetaan kehitysvammaisen mielipiteestä riippumatta. Toisena estävänä tekijänä tuli esiin itsemääräämisoikeuden liittäminen vain ”isojen” päätösten tekoon ja arjen usein toistuvat valintatilanteet jäivät huomioimatta itsemääräämisoikeuteen liittyvinä. Kolmantena esteenä itsemääräämisoikeuden toteutumiselle nousi esiin työntekijän vaikeus tarjota vaihtoehtoja kehitysvammaiselle oikealla tavalla kommunikaatio-ongelmien vuoksi. Samalla oli epävarmuutta siitä, että ymmärsikö asiakas valintatilanteen. Neljäntenä estävänä seikkana tuli esiin pyrkimys kehitysvammaisen henkilön kykyjen ja taitojen kehittämiseen. Tämä tavoite pitää sisällään riskin nähdä kehitysvammaisen aina henkilönä, jolla on puutteelliset taidot ja joka on ikänsä oppilaan asemassa. Tällöin työntekijä asettuu opettajan rooliin ja pyrkii ohjaamaan kehitysvammaista

”oikeanlaisiin” valintoihin. (Finlay, Walton & Antaki 2008; ref Vesala 2010, 127-128.) Edellä mainittuja esteitä tuli esiin myös sosiaalityöntekijöiden haastatteluissa. He tunnistivat kyseiset tekijät ja näkivät itsemääräämisoikeuden kunnioituksen keskeisenä omaa toimintaansa ohjaavana arvona. Moraalista järkeilyä oikean ja väärän välillä he kuvasivat käyvänsä erityisesti asiakkaan turvallisuuteen ja terveyteen liittyvissä asioissa.

6.1 Kehitysvammaisuuden vaikutus itseä koskevaan päätöksentekokykyyn

Hannu T. Vesalan (2010, 160-161) mukaan kehitysvammaisten henkilöiden itsemäärääminen on poliittis-ideologisesta näkökulmasta tarkastellen määritetty keskeiseksi arvoksi kehitysvammapalveluja järjestettäessä, mutta sen toteutuminen palvelujen käyttäjien kohdalla ei ole itsestään selvää. Itsemääräämisoikeuden toteutumiseksi on se hyväksyttävä keskeiseksi arvoksi käytännön lähtyössä ja sitouduttava siihen kaikilla kehitysvammatyön tasoilla. Hannu T. Vesalan kokemuksen mukaan kehitysvamma-alan työntekijät eivät tuo esiin kehitysvammaisten autonomiaa ja itsemääräämisoikeutta korostavaa puhetta käytännössä, vaan tuodaan esille, ettei kaikilla kehitysvammaisilla ole riittäviä kykyjä, taitoja ja tietoja voidakseen päättää itseään koskia asioita. Hänen mukaansa itsemääräämisoikeuden lähtökohta tulisi olla valintojen ja päätösten tekeminen arjen päivittäin toistuvissa tilanteissa.

Sosiaali- ja terveysalan valvontavirasto Valvira on lähettänyt maaliskuussa 2013 ohjauskirjeen kuntiin, kuntayhtymiin ja kuntien yhteistoiminta-alueille sekä yksityisille vammais- ja kehitysvammahuoltoon sekä mielenterveys- ja päihdehuollon ympärivuorokautista palvelua tarjoaville yksiköille. Kirje sisältää ohjeen sosiaalihuollon asiakkaiden itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta. Ohjauskirjeen taustalla on Valviran 2012 tekemä kysely, jonka perusteella on käynyt ilmi, että sosiaalihuollon itsemääräämisoikeuden rajoittamisen perusteisiin ja käyttöön liittyy epätietoisuutta. Ohjauskirjeen mukaan epätietoisuus johtuu osittain siitä, että toimintayksiköiden toimintatapoja ei tunnisteta itsemääräämisoikeuden rajoittamiseksi tai pakottamiseksi. Myös rajoitustoimenpiteitä koskeva ohjeistus on osittain vanhentunutta ja riittämätöntä. Toimintakulttuurin muutos edellyttää Valviran ohjauskirjeen mukaan omaksuttujen työkäytäntöjen arvioimista perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta. (Valvira 2013, 1.)

Valviran ohjauskirjeessä muistutetaan, että perusoikeuksien rajoittamisessa on kysymys julkisen vallan käytöstä, josta on säädettävä lailla ja merkittävää julkista valtaa voivat käyttää ainoastaan virkavastuulla toimivat viranhaltijat. Merkittävänä julkisen vallan käyttönä pidetään esimerkiksi

tahdosta riippumattomaan hoitoon määräämistä tai palvelun myöntämistä ja epäämistä. Itsemääräämisoikeutta voidaan rajoittaa vain lakiin perustuvien edellytysten täytyessä. Rajoitustoimenpiteen on oltava välttämätön asiakkaan hoidon ja palvelun turvaamiseksi ja oikeassa suhteessa rajoitustoimenpiteelle asetettuun tavoitteeseen nähden. Kehitysvammaisten ja vammaisten henkilöiden itsemääräämisoikeutta tulee Valviran ohjauskirjeen mukaan erityisesti tukea ja vahvistaa. (Valvira 2013, 2-5.)

Sostt 1: Tietysti mun mielestä kehitysvammaisen oma mielipide on se, että tietysti täytyy nyt arvioida se, että miten hän pystyy sitä omaa etuaan tavallaan... toteuttamaan.. en tiedä, onko se oikea sana... arvioimaan... Tai että mikä olisi hänelle se paras, että se on tietysti juuri se, että... kyllä se mun mielestä on se punainen lanka, että heillä on oikeus mielipiteeseensä jota pitää kuulla, mutta totta kai siinä täytyy pohtia vähän sitä kun... kuitenkin on kehitysvammaisen ja ei välttämättä ole niin kuin ikäisellään tasolla, että ei pysty... tai sanotaan niin, että se täytyy ottaa siinä mun mielestä huomioon. Mutta että kuitenkin kuulla se mielipide joka tapauksessa vaikka sitten voisi ajatella, että siihen ei voi täysin luottaa.

Edellä kuvatussa haastattelussa sosiaalityöntekijä pohtii sitä, että kehitysvammaisen ei välttämättä ole ikäisellään tasolla. Tämä saattaa kuitenkin aiheuttaa sen, että kehitysvammaista pidetään lapsenomaisena ja heidän iänmukaiset tarpeensa jäävät huomioimatta (Kaski ym. 165-166). Asiakkaan kyky tehdä itseään koskevia päätöksiä tulee alati esiin kehitysvammaisten kanssa tehtävässä sosiaalityössä. Itsemääräämisoikeus tulee punnittavaksi lukuisissa asiakkaan elämää koskevissa ratkaisuissa. Sosiaalityöntekijät toivat esille, että asiakkaan itsemääräämisoikeutta kunnioitetaan, mutta he näkivät työssään myös sen, että asiakkaan asiat olivat huonosti ja sosiaalityöntekijän mielestä asiakas ei tehnyt ratkaisuja ”oikeaan suuntaan”. Tällöin sosiaalityöntekijä joutuu pohtimaan mm. edunvalvonnan tarvetta.

Sostt 9: Jos nyt ajatellaan ekaksi tuota peruskysymystä, niin totta kai niissä asioissa, mistä ihminen pystyy päättämään, niin pitää sitä kuulla ja kuunnella ja huomioida niitä asioita tietysti, mitä toinen toivoo, mutta sitten meillä on tietysti se pieni juttu tässä, et vaikka asiakas osaisi millaisia toiveita esittää, niin kun ne ei aina ole ihan realistisia. Kun siitä puuttuu sitten joskus kuitenkin se ymmärrys loppuun asti, että mitä se tarkoittaa se asia. Vaikka asiakas osaisikin olla aika pystyvä ja osaa toivoa, mutta ei sitten kuitenkaan osaa ajatella loppuun asti sitä. Että kyllä niitä sitten vähän ehkä tarvii toppuutella.

Itsemääräämisoikeuden haaste piilee juuri siinä, että vaikka kehitysvammainen asiakas kykenikin tuomaan esille omia toiveitaan, joita sosiaalityöntekijän piti kuulla ja huomioida, oli kuitenkin sosiaalityöntekijän tehtävä pitkälti arvioida toiveiden realistisuutta ja toteuttamiskelpoisuutta. Jollei sosiaalityöntekijä pystynyt täysin hyväksymään asiakkaan toiveita realistisina ja toteuttamiskelpoisina, saattoi sosiaalityöntekijä pyrkiä toteuttamaan asiakkaan toiveista edes osan.

Sostt 9: Mutta sellaisiakin toiveita, että jos on joku toive, mikä on vähä epärealistinen, sitä ei voi ihan niin toteuttaa, niin voi aina miettiä, että olisiko siitä olemassa joku versio, jonka pystyisi toteuttamaan.

Sosiaalityöntekijät löysivät yhteistyötahojen keskuudesta myös asiakkaan itsemääräämisoikeutta syrjiviä käytäntöjä.

Sostt 6: Kyllä sillä lailla on, että sellaiset tahot mitkä on nyt esimerkiksi kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa tekemisissä, omaiset, joku asuntolan henkilökunta, niin kun hyvin erilaiset tahot, niin kyllä sieltä vieläkin voi löytyä tosiaan niitä, joilla on vaan niin kuin se lähtökohtainen ajatus, että me itse asiassa päätetään tämän asiakkaan puolesta joku. Mutta eihän se niin saa mennä. Että sillä lailla on hyvä, että tällainen näkökulma on selvästi tullut pinnalle ja korostettu sitä itsemääräämisoikeutta ja tämmöistä ja se on tosi tärkeä asia.

Sosiaalityöntekijöiden puheessa kehitysvammaisen asiakkaan itsemääräämisoikeus tuli esiin asiana, johon ei löytynyt selkeää ratkaisua. Asiakkaan ymmärryskyvyn arvioiminen on hankalaa ja samalla rajanveto siitä, mihin sosiaalityöntekijä sai puuttua ja mihin hänen piti puuttua. Sosiaalityöntekijää saatettiin myös syyttää laiminlyönnistä, jos ei painostanut asiakasta tiettyyn ratkaisuun.

Sostt 6: Että vieläkin vaan semmoista asennetta, että kehitysvammaiset eivät ymmärrä omaa asiaansa eikä osaa sitä miettiä, että päätökset on tehtävä. Että jotkut kokee sen jopa niin, että se olisi laiminlyöntiä ja sellaista viranomaisen taholta, jos ei niin kuin pakoteta johonkin.

Näkemykseen kehitysvammaisen ymmärryskyvystä vaikutti kehitysvammaisuuden aste. Mitä vaikeammin kehitysvammaisesta oli kyse, sitä enemmän herätti epäilyä, ettei kehitysvammainen tiedä mikä on hänen etunsa mukaista. Toisaalta sosiaalityöntekijä koki, että on hyvin yksilöllisestä asiasta kysymys, sillä esimerkiksi keskiasteisesti kehitysvammaisissa voi olla paljonkin eroja ja

vammaisuus voi tulla vaihtelevasti esille enemmän toiminnallisella tai vastaavasti kognitiivisella puolella. Käsitys kehitysvammaisuudesta ja kehitysvammaisen henkilön ominaisuuksista on keskeisesti palvelujen järjestämiseen vaikuttava tekijä, eikä mikään yleiskuvaus ole kaikkiin kehitysvammaisiin sovellettavissa (Kaski ym. 2009, 165).

6.2 Asiakasta ja lähipiiriä kuunteleva päätöksenteko

Tähän kategoriaan kuuluvaan sosiaalityöntekijän työskentelyyn liittyy asiakkaitten ja usein myös omaisten henkilökohtainen tapaaminen. Sosiaalityöntekijä näki tärkeäksi saada kehitysvammaisen lähipiiri hyväksymään tehty päätös, jotta he sitoutuvat siihen, eivätkä ”sabotoi” sosiaalityöntekijän oikeaksi kokemaa ratkaisua.

Sostt 8: Tietysti se, että jos kehitysvammaisella on itselleen tärkeitä ihmisiä, omaisia, niin se kuitenkin täytyy jotenkin niissä ratkaisuissa ottaa huomioon, että jollain lailla ne täytyy saada mukaan siihen ratkaisuun, siihen tukemiseen, että jos on ihan toisenlainen näkökulma kun heillä, niin en minä ihan kauheasti voi olettaa, että he sitten tukee sitä, että kyllä se joskus on myös taiteilua sen mukaan miten saadaan ne vanhemmat tai muut läheiset olemaan sitä mieltä, että ei ne niin kuin sabotoi tai torpedoi sitä mikä mun mielestä olisi oikein.

H: Hmm.

Sostt 8: Että se on aika paljon sitä kompromissin tekemistä ja hakemista sieltä.

H: Hmm.

Sostt 8: Että kyllä se verkosto on kehitysvammaisen elämässä, kyllä sen kanssa niin kuin yhteiseen näkökulmaan pääseminen on aika tärkeää, mitä nuoremasta henkilöstä on kyse, niin sitä tärkeämpi se on, että saataisi se läheisten, omaisten tuki pysymään siinä sitten kuitenkin.

Sosiaalityöntekijä selvitti asiakkaan kykyä tehdä omaa elämäänsä koskevia päätöksiä hänet henkilökohtaisesti ”tapaamalla, kuulemalla, keskustelemalla”. Sosiaalityöntekijä kuvasi asiakkaan mielipidettä yhtenä totuutena ja omaisten mahdollisen mielipiteen toisena totuutena. Sosiaalityöntekijä otti kaikki omina totuuksinaan, mutta piti mielessään, että ne eivät ole ehdottomia totuuksia vaan ainoastaan asianomaisille tosia. Sosiaalityöntekijän mukaan todellisuudessa tilanne saattaa olla toisenlainen.

Sostt 1: ...että tavallaan mä kuulen vaikka vanhemman mielipiteen ja sitten tämän kehitysvammaisen mielipiteen ja mä otan ne ihan heidän totuuksina ja että he ajattelee näin, mutta

se ei välttämättä tarkoita, et se sitten todellisuudessa on niin, mutta ei ole tarkoitus vähätellä tietenkään sitä heidän mielipidettä, että se on heille ihan tosi ja.. mutta että tosiaan heidän näkökulmasta. Et sitten taas kun itse yrittää katsoa puolueettomasti, objektiivisesta näkökulmasta, niin pyrkii kuuntelemaan ne kaikki ja sitten miettii siitä sen mikä siten olisi se oikea ratkaisu...

Asiakkaan henkilökohtaisen tapaamisen myötä sosiaalityöntekijälle muodostui oma käsitys siitä, miten kehitysvammaisen osaa päättää asioistaan ja ilmaista mielipiteensä. Samanlaista käsitystä sosiaalityöntekijä ei kokenut saavansa ”pelkkien papereitten ja lääkärinlausunnon perusteella”. Sosiaalityöntekijä näkee itsensä asiantuntijana ja puolustautuu sillä, että tarkoitus ei kuitenkaan ole vähätellä asianomaisten mielipidettä.

Sosiaalityöntekijä koki, että nuoret kehitysvammaiset sanovat omia mielipiteitään, mutta usein pyrkivät siirtämään puheenvuoron vanhemmilleen. Sosiaalityöntekijä sanoo, että jos hän haluaa tietää nuoren mielipiteen, hänen on painotettava erikseen, että hän haluaa nyt kuulla juuri kehitysvammaisen nuoren oman mielipiteen asiasta. Usein asiakas sosiaalityöntekijän mukaan pyrkii edelleen siirtämään puheenvuoron vanhemmilleen ja vanhemmat saattavat muutenkin vastata nuoren puolesta. Sosiaalityöntekijä saattaa tässä vaiheessa vielä kysyä asiaa uudelleen nuorelta.

Sostt 1:Mutta kyllä mun mielestä se, et just vaikka sanoo äidille ja isälle, että sanokaa te nyt mitä mieltä te olette, niin usein sitten, että jos mä haluan sen asiakkaan mielipiteen, niin mä olen kysynyt, että... no okei, vanhemmat saattaa vastata siihen ensin, että meidän mielestä on näin ja näin, mutta mä olen saattanut sen jälkeen vielä kysyä, et mitä mieltä sä olet itse.

Sosiaalityöntekijän kokemuksen mukaan useamman kerran saman asian kysyminen saattaa avata asiakkaalle ymmärrystä siitä, mistä asiassa on kyse. Myös vanhempien mielipiteen ensiksi kysyminen saattaa auttaa nuorta hahmottamaan mistä on kyse, vaikka siihen sisältyy mahdollisuus, että nuori sanoo olevansa samaa mieltä kuin vanhemmat. Käsiteltävään asiaan liittyvät arkiset esimerkit auttavat myös sosiaalityöntekijän mukaan kehitysvammaista nuorta ymmärtämään paremmin, mistä on kysymys. Sosiaalityöntekijän omaa työskentelyään kuvaavat sanavalinnat ” välillä jos oikein haluaa kuulla sen” (nuoren mielipiteen) ja ” mutta mä olen saattanut sen jälkeen vielä kysyä, että mitä mieltä sä olet itse” kertovat siitä, että sosiaalityöntekijä ei kuitenkaan aina erityisesti hae nuoren mielipidettä kuuluville. Hän tuo kuitenkin esille työskentelytapoja, joilla kykenee selkeyttämään asiaa niin, että se tulee kehitysvammaiselle paremmin ymmärrettäväksi.

6.3 Kehitysvammaisen nuoren ääni

Sosiaalityöntekijän puheessa kehitysvammaisen vanhemmat ja lähipiiri nousevat esiin tahona, joka on tottunut päättämään asiat kehitysvammaisen puolesta. Vanhemmat toimivat äänitorvena ja heillä on voimakas tahto. He osaavat ”kauheesti höykyttää”, puhua ja manipuloida.

Kehitysvammaisella on kognitiivisten taitojen vaikeutta ja hän tarvitsee apua ja tukea monissa eri asioissa. Hänen mielipiteisiinsä ei voi luottaa, koska sosiaalityöntekijä epäilee, että ne eivät välttämättä ole todellisia, vaan asiat on lähipiirin toimesta ”tuupattu kehitysvammaisen päähän”. Lähipiiri on kehitysvammaiselle niin tärkeä, että hän on valmis sanomaan lähipiirin mielipiteet omikseen. Sosiaalityöntekijän käsitys tilanteesta on kuitenkin, että asiakkaan oma tahto on ”esitetty juttu”, lähipiirin kehitysvammaiselle antama valmis ajatus.

Oman roolinsa sosiaalityöntekijä näkee siten, että sosiaalityöntekijän tehtävänä on ajatella asiakkaan etua. Sosiaalityöntekijä kuvailee kokevansa huolta koska on epävarma toteutuuko kehitysvammaisen etu, jos vanhemmat ja muu lähipiiri vaikuttavat voimakkaasti kehitysvammaisen mielipiteisiin.

Asiakkaan muuttaminen on sellainen kehitysvammaisen elämässä iso ratkaisu, joka mietityttää selkeästi myös sosiaalityöntekijää.

Sostt 4: Riippuu varmaan asiakkaasta ja siitä kehityksen tasosta, mutta joskus miettii, että kuinka realistinen asiakkaan käsitys on jostain asumisesta tai että... No joo, joskus saattaa miettii just sitä, että joku asiakas haluaa muuttaa johonkin tiettyyn paikkaan, koska siellä esimerkiksi asuu joku tuttu tai jotakin ja näin ja sitten taas meidän näkemyksen mukaan tämä paikka ei olekaan asiakkaalle sopiva...

H: Hmm.

Sostt 4: Siinä kohtaa kyllä sitten... joo, tämä asiakkaan asiantuntijuus, kyllä se joutuu koetukselle. Että jos meillä on ajatuksena sitten taas, että joku toinen paikka on sopivampi ja sitten taas asiakas, että hän halua johonkin tiettyyn, niin ei se välttämättä toteudu.

Asumisratkaisujen kohdalla asiakkaan omat toiveet eivät aina toteutuneet, vaan työntekijä valitsi sopivimman vaihtoehdon. Asiakkaan toiveiden realistisuutta ja ymmärrystä päätöksen vaikutuksesta epäiltiin.

Sostt 6: Kyllä se aikamoinen hyppy tuntemattomaan on, että vastaako se oleminen sitten siellä ja toteutuuko se niin, että sitten tapaisi niitä sukulaisia useammin vai voiko sitten vaan olla niin, että yhtäkkiä asiakkaalla... että yhtäkkiä huomaakin, jos se toteutuu se muutto, niin huomaakin olevansa ihan vieraassa paikassa...

H: Niin...

Sostt 6: Ja saa tavallaan aloittaa kaiken alusta.

H: Mmm-m.

Sostt 6: Ja, ja jos ei se sitten menekään hyvin ja olekaan hyvä ratkaisu. Ja varsinkin kun aika monella meidän asiakkaalla saattaa olla vähän niin kuin psyyken ongelmii vielä sen kehitysvamman lisäksi, niin ...

Sosiaalityöntekijä kategorisoi asiakkaan kehitysvammaisena kykenemättömäksi arvioimaan muuttovalmiuksiaan. Hän asettaa kehitysvammaisen myös toiseen kategoriaan, mielenterveysongelmaiseksi, jolla hän vahvistaa asiakkaan kyvyttömyyttä tehdä itseään koskevia päätöksiä ja tarvetta muuttumattomiin elinolosuhteisiin. Sosiaalityöntekijän puheesta käy ilmi vastakkainasettelu omaisten ja viranomaisten välillä ja sosiaalityöntekijän luottamus siihen, että ammattilaiset tietävät mikä asiakkaalle on parhaaksi. Sosiaalityöntekijä puolustaa näkemystään nostamalla esille vaikeuden järjestää asiakkaalle tarvittavia palveluja enää uudelleen, mikäli asiakas haluaisikin palata takaisin.

Sosiaalityöntekijän mielestä kehitysvammaisella ei ole riittäviä valmiuksia nähdä toiselle paikkakunnalle muuttoa realistisesti. Sosiaalityöntekijä nostaa esiin huolen siitä, että monilla kehitysvammaisilla saattaa olla myös mielenterveysongelmia, jolloin muutto saattaa heikentää psyykkistä hyvinvointia. Sosiaalityöntekijä näkee muuttohalukkuuden syynä omaisten esittämän toiveen siitä, että kehitysvammaisen ja omaiset voisivat tavata useammin. Samalla hän kuitenkin epäilee toteutuisivatko useammin tapaamiset kuitenkaan. Sosiaalityöntekijä näki hyvänä moniammatillisen työryhmän yhteisen suosituksen asiakkaan tilanteesta, jolloin viranomaisten yhtenäinen näkemys vaikutti omaisten mielipiteeseen. Mikäli muutto kuitenkin toteutuisi, olisi sosiaalityöntekijällä huoli siitä, että onko se asiakkaan edun mukaista.

Sostt 2: Jossakin vaiheessa mä yritin sitä näiden muuttojen kohdalla, että menee tutustumaan ja kokeilemaan ja pystyy palamaan sitten takasin jos ei se luonaa... Mutta se reagointi voi tulla vaikka

kahden kuukauden päästä siellä uudessa paikassa, niin eihän sitä paikkaa, alkuperästä paikkaa voida kahta kuukautta pitää tyhjillään. Niin ei se palaaminen olekaan mahdollista.

Mikäli asiakas tulisi toisiin ajatuksiin, olisi melko mahdotonta tarjota asiakkaalle enää paluuta samoihin olosuhteisiin mistä hän on lähtenyt. Päätökset muutoista vaikuttivat pitkäaikaisesti asiakkaan elämään. Heikki Seppälän (2010, 197) mukaan kehitysvammaiset henkilöt usein pohtivat omaa vammaisuuttaan, mutta heillä voi olla suuria vaikeuksia ymmärtää sitä. He vertailevat itseään muihin ikäisiinsä ja unelmoivat pääsevänsä elämään samanlaista elämää kuin muutkin. He tarvitsevat tukea kyetäkseen rakentamaan myönteisen, mutta silti realistisen identiteetin itselleen. Heikki Seppälä näkee, että useimmat kehitysvammaiset kykenevät arvioimaan elämänlaatuaan ja nimeämään tuen tarpeitaan, kunhan he saavat tuekseen aitoa dialogia sellaisten ihmisten kanssa, jotka auttavat heitä jäsentämään näitä asioita.

6.4 Itsemääräämisoikeuteen puuttuminen

Heikki Seppälä (2010, 185-186) näkee kehitysvammaisuuden määrittelyn kaksikasvoisena ja siksi ristiriitaisena. Eläketurvan ja esimerkiksi vammaisetuksien saaminen edellyttää lääketieteelliseen diagnostiikkaan turvautumista. Lääketieteellisellä diagnostiikalla saadaan osoitettua ihmisen puutteellisuus ja sen myötä palvelujen tarve. Toisaalta kun pohditaan elämänlaatua ja jokapäiväisen elämän tueksi tarvittavia käytännön ratkaisuja, arvioidaan kehitysvammaisuutta toiminnallisen määritelmän kautta. Tällöin arvioidaan ihmisen ja ympäristön välistä suhdetta, toimintakyvyn tukemista, osallistumisen vahvistamista ja pyritään osoittamaan henkilössä olevat voimavarat sekä mahdollisuudet. Kaksijakoinen määrittely johtaa kehitysvammaisen määrittelemiseen välillä samanaikaisesti sekä vajavaiseksi ja puutteelliseksi sekä kokonaiseksi ja toimintakykyiseksi. Tällöin syntyy ristiriita siitä, että mikä painoarvo annetaan hoivan ja huolenpidon tarpeille ja missä määrin taas tarpeelle ja oikeudelle kehittyä omaksi itseksi ja samalla määrätä siitä mitä itselle tapahtuu.

Sosiaalityöntekijän näkemys asiakkaan hyvästä ei ole aina yhdenmukainen asiakkaan oman näkemyksen kanssa. Sosiaalityöntekijä joutuu punnitsemaan puuttumisen oikeuttavia ja velvoittavia tilanteita jatkuvasti. Sosiaalityöntekijöiden puheessa nousee toistuvasti esiin, ettei kehitysvammaisen toiminnassa voi tukea sellaista, mikä on hänelle vahingollista. Kehitysvammaisten nähtiin olevan tietyllä tavalla samanlaisen erityisen suojelun tarpeessa kun esimerkiksi ”lastensuojelun lapset”. Tietynlainen ristiriita sosiaalityöntekijän työn kannalta syntyy

siitä, että kehitysvammaisella on lainsäädännöllisesti kaikki samat oikeudet ja myös velvollisuudet kuin kenellä tahansa.

Sostt 8: ...että he eivät saa mennä auton rattiin, he eivät saa ajaa humalassa, he eivät saa lyödä toisia ihmisiä, että on nämä kaikki samat. Ei kehitysvammaisuuden takia ole mitään lievennettyä. Tietysti jos jotain sattuu ja tuomio tulee, niin voi olla lieventävänä asianhaarana, mutta ei me kanssaihmiset voida niitä rakentaa, semmoisia lievennyksiä.

H: Hmm.

Sostt 8: Samalla lailla heidän oikeutensa, kun täyttää kahdeksantoista, niin heillä on oikeus kävellä kauppaan ja ostaa pullo kaljaa... Että ei me voida sanoa, että ei kehitysvammaiset, että sulla se ikäraja onkin kaksikymppiä. Että se on että tämän yhteiskunnan ikäraajat ei perustu psyykkiseen ikään vaan fyysiseen ikään.

Ihannetilanne sosiaalityöntekijän mukaan olisi, jos kehitysvammaisen kasvatuksen myötä kehittyisi siten, että hänelle voisi suoda oikeudet toteuttaa sitä kaikkea, mihin hänellä ikänsä puolesta on mahdollisuus. Mikäli näin ei kuitenkaan tapahdu, ei kehitysvammaiselta voi edellyttää keinoja ratkaista sellaisia asioita, mihin heidän kognitiiviset taitonsa eivät riitä.

Sostt 8: ...mutta kyllä mä sitten tietysti ajattelen ihan tällaisia konkreettisia asioita, että kehitysvammaisen on... tai kun on sukukypsä niin kun tavalliset me ei-kehitysvammaiset, niin kyllä se jonkun on kuitenkin huolehdittava, ettei he nyt joka vuosi lapsia saa...

Tällöin jonkun on suostuteltava kehitysvammaista oikeaan ratkaisuun tuomalla problemaattisia asioita kehitysvammaisen tietoisuuteen. Sosiaalityöntekijä tiedostaa kehitysvammaisen sosiaalisen tarpeen toimia muiden ikäistensä mukaan. Sosiaalityöntekijä joutuu kuitenkin pohtimaan myös asiakkaansa turvallisuutta suhteessa itsemääräämisoikeuteen.

Sostt 8: ...että se on kuitenkin se, joku sosiaalinen paine, halu ja mahdollisuus kokeilla semmoisia asioita, mitä mä kuvittelen ja ajattelen jo, että ei siitä tule mitään. Mutta se mahdollisuushan täytyy kuitenkin antaa, tehdä semmoisia asioita. Mutta että ei me nyt voida antaa jonkun ihmisen vahingoittaa itseään tai jotakin toista sen takia että heillä ei ole resursseja ratkaista sitä järkevällä tavalla. Mutta se on sitten enemmän menetelmäkysymys, että miten se sitten saadaan niin kuin ymmärtämään. Mutta sekin on varmaan semmoinen, että aika vaikea sillä lailla niin kuin mieltä, että täytyy aika yksityiskohtaisesti mieltä, että mitkä on niitä kysymyksiä siinä, joissa voidaan ajatella, että no tuleeko tuosta isokin vahinko, jos hänen annetaan itsemääräämistään toteuttaa

tuolla tavalla, että kuinka iso vahinko siitä tulee, ja voisiko se tuosta pienestä vahingosta niin kun oppia sen asian.

Sosiaalityöntekijä kokee, että sosiaalityössä on tärkeää määrittää vaatimukset siihen mitä ihmisellä on resursseja. Itsemääräämisoikeuteen puuttuminen asiakkaan turvallisuuden perusteella on hyvin erilaisten asioiden punnitsemista asiakkaan taidoista ja elämätilanteesta riippuen.

Sostt 9: Heille saattaa sattua jotain sillä matkallakin, joku epilepsiakohtaus tai jotain. Tai sitten he saattaa tehdä jollekin jotain, jollekin toiselle asiakkaalle tai henkilölle. Siinä kohdassa me mietitään, että missä kohdassa ne rajat oikein menevät, että koska me voidaan oikein päästää se asiakas menemään ihan ilman tiukkaa valvontaa. Helpointahan se on tässä kohdassa, ettei koskaan päästetä. Mutta kun sekään ei sitten ole oikein, että suljetaan ihminen häkkiin sen takia, että ei sitten uskalleta antaa elää, mutta missä se raja on ja kuinka paljon niitä vapauksia ja tämmöisiä, niin se on tosi vaikeaa välillä.

Kehitysvammaisten psyykkiset oireet purkautuvat muuta väestöä useammin toiminnallisempina, eivätkä yleiset mielenterveyspalvelut aina pysty auttamaan kehitysvammaisia asiakkaita. Erityishuoltopiireihin on perustettu kehitysvammapsykiatrisia yksiköitä, joissa toteutetaan myös kehitysvammaisten vastentahtoista hoitoa. Pakkokeinojen käyttö kehitysvammapsykiatrisessa hoidossa on rajattava siihen, kun potilas on kehitysvammaisuutensa vuoksi vaarallinen itselleen, toiselle ihmiselle tai ympäristölle, eikä hänen hoitoaan muulla tavoin pystytä järjestämään. (Aaltonen 2011, 174-175.) Vastentahtoinen hoito koskee vain hyvin pientä osaa kehitysvammaisia. Toisinaan siihen on kuitenkin olemassa perusteita, mutta silti sosiaalityöntekijä kokee sen haasteellisena ja ikävänä.

Sostt 7: Kun se itsemääräämisoikeuskin vaihtelee niin paljon loppujenlopuksi ja jos ajattelee itsemääräämisoikeutta, niin kaikkein vähiten se toteutuu kehitysvammaisten pakkohoidossa, että sitten on määrätty kun on itselleen tai toisille vaarallinen.

Vastentahtoisen hoidon kriteerien täyttymistä arvioi moniammatillinen ryhmä, joten ratkaisun tekoon ei sosiaalityöntekijä yksin joudu ottamaan kantaa.

Sostt 9: Vastentahtoinen erityishuolto on silleen, että asiakas tulee tänne halusi tai ei, halusi omaiset tai ei. Ne on tietysti kauhean ikäviä, koska yleensä siinä on vähintään yksi henkilö, joka

viimeiseen asti vastustaa sen asiakkaan lisäksi asiakkaan tänne tulemista. Yleensä se asiakas on sitten helpoimmasta päästä, että se omainen tai joku muu, joka sitä vastustaa, niin se on ehkä se ikävin osa siinä. Niitä tulee onneksi aika harvoin, mutta joskus aina. Ne on semmoisia aika ikäviä, niihin liittyy yleensä aina paljon kaikenlaista asiaa muutenkin, epäselvää selvitettävää ja se tilanne ei ole yleensä kokonaisuutena kovin helppo, silloin kun semmoiseen ratkaisuun on päädytty, että joku tulee vastentahtoiseen tänne. Tai tuodaan. Tai haetaan.

Sosiaalityöntekijän tehtäviin kuuluu asiakkaan elämäntilanteen kokonaisvaltaista arviointia, eikä hyvinvoinnin mittaaminen ole mutkatonta. Sosiaalityöntekijän omat arvot ja käsitykset voivat poiketa paljonkin asiakkaan näkemyksistä. Sosiaalityöntekijä joutuu tekemään jatkuvaa arviointia ja rajanvetoa oman harkintansa mukaan vailla ohjesääntöjä, joihin pystyisi tukeutumaan.

Sostt 9: Olet siinä ja katsot esimerkiksi että onko tämä asunto nyt niin likainen tai niin täynnä tavaraa, että se menee rajan yli. No missä se raja on? Ei voi käsikirjasta katsoa, että tällainen määrä likaa on sallittu, näin monta tiskaamatonta astiaa on sallittu, että semmoisia, mitä ei voi mistään mittarista katsoa, mitkä pitää sitten vaan päättää. Että täällä voi vielä asua, että no tässä ei kyllä voi, että tähän ei voi jäädä, tämän tyyppisiä juttuja. Että semmoiset tietyt, mihin ei ole mitään ohjeistusta eikä mittaria mitä tällä sosiaalialalla on paljon: riittävän hyvää, tarvittava määrä... Tämänlaiset sanat, mitä ne on?

Sosiaalityöntekijät näkivät mittaamisen olevan ongelma lähes kaikessa työssään. Sosiaalityöntekijän työssä on eduksi, jos työntekijä ei ole luonteeltaan liian tarkka, koska työn tarkat raamit puuttuvat ja työ vaatii jatkuvaa soveltamista. Sosiaalityöntekijä pyrkii esimerkiksi arvioimaan kodin siisteyden yleisen siisteystason mukaan, mutta tässäkin saattaa olla suuria työntekijäkohtaisia eroja. Toinen sosiaalityöntekijä saattaa olla itsekin melko suurpiirteinen ja toinen desinfioi kotiaan. Sosiaalityöntekijä pohtii, että rajojen veto lähtee kuitenkin aina työntekijän omasta käsityksestä, jota on yritettävä objektiivisesti muokata siten, että ei ole liian tarkka, mutta toisaalta ei jätä ketään pulaankaan. Rajat olivat työssä pitkälti veteen piirrettyjä ja maalaisjärki hyvä työkalu. Toisaalta myös lait ja asetukset oli huomioitava toiminnan perustana.

Laki ei antanut sosiaalityöntekijöille riittävän selkeitä ohjeita siitä, mikä oli oikea toimintatapa, milloin oli kyse heitteillejätöstä tai vastaavasti liiallisesta puuttumisesta. Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista määrittelee 9§:ssä itsemääräämisoikeudesta seuraavasti: ”Jos täysi-ikäinen asiakas ei sairauden, henkisen toimintakyvyn vajavuuden tai muun vastaavan syyn

vuoksi pysty osallistumaan ja vaikuttamaan palvelujensa tai sosiaalihuoltoonsa liittyvien muiden toimenpiteiden suunnitteluun ja toteuttamiseen taikka ymmärtämään ehdotettuja ratkaisuvaihtoehtoja tai päätösten vaikutuksia, on asiakkaan tahtoa selvitettävä yhteistyössä hänen laillisen edustajansa taikka omaisensa tai muun läheisen henkilön kanssa. Jos täysi-ikäinen asiakas on henkilöönsä tai varallisuuttaan koskevassa asiassa ilmeisen edunvalvonnan tarpeessa, tulee sosiaalihuoltolain 6 §:n 1 momentissa tarkoitetun toimielimen tehdä holhoustoimesta annetun lain (442/1999) 91 §:ssä tarkoitettu ilmoitus holhousviranomaiselle edunvalvojan määräämiseksi asiakkaalle.” Sosiaalityöntekijän on näin ollen arvioitava missä määrin henkisen toimintakyvyn vajavuus vaikuttaa kehitysvammaiseen kykyyn ymmärtää päätöksensä ja ratkaisujensa seuraukset ja harkittava tarvittaessa edunvalvojan hankkimista asiakkaalle. Käytännössä arjessa tulee vastaan lukuisia tilanteita, joihin tämäkään laki ei anna vastauksia oikean menettelytavan suhteen.

Sostt 2: Mulle tulee mieleen se, mitä joskus mietin kauheasti, enkä löytänyt siihen mitään ratkaisua, vaikka mä pohjamutia myöten yritin löytää siihen, että miten toimitaan, jos meidän asumisyksiköstä tyyppi päättää lähteä. Että hän nyt lähtee jonnekin, hän ei sano mihin hän menee, hän pistää puhelimen kiinni, tai ei viitsi vastata puhelimeen kun hoitajat soittaa. Niin missä vaiheessa me tehdään katoamisilmoitus? Sitten jos on lääkitysasia, niin sitten on toinen juttu, mutta jos nyt ei ole vaikka lääkitystä, eikä ole mitään perussairautta. Niin jos hän lähtee vaan ja ilmoittaa, että mä lähden nyt ja mä tulen sitten joskus kun mä tulen. Niin pitääkö meidän tehdä katoamisilmoitus vai ei? Tähän ei ole minkään näköistä... Mä en ole löytänyt siis, mä olen asianajajia myöten kysynyt tätä ja mä en ole löytänyt mitään vastausta. Että eikö ihmisellä ole oikeus lähteä kotoaan ilman, että se sano, jonnekin? Meillä on kauhea huoli... Totta kai meillä pitää olla huoli, se on meidän asukas, mutta onko se oikein? Sitten me tehdään katoamisilmoitus, sitten poliisi hakee kissojen ja koirien kanssa ja tuo kiltisti kotiin. Vaikka toinen on voinut olla ihan jossakin kaverin luona.

Merja Laitinen ja Tarja Kempainen (2010, 165-166) huomauttavat, että sosiaalityön haasteellisuudessa on usein kyse siitä, että ei ole olemassa yksiselitteisiä oikean ja väärän toimimisen tapoja. Aina on useita vaihtoehtoja, joiden hyödyllisyys tai haitallisuus paljastuu vasta myöhemmin. Vaikka asiakkaiden kokonaistilanteen jäsentäminen onkin joskus vaikeaa, on sosiaalityöntekijällä silti vastuu asiakkaan prosessin kokonaisuudesta. Sosiaalityöntekijän on tehtävä perustellen erilaisia valintoja ja toimittava, vaikkei tietoa ratkaisun oikeellisuudesta olisikaan. Virheiden varominen on epäeettistä, eikä se edistä asiakkaan arvokasta kohtaamista.

Sosiaalityöntekijän päätökseen puuttumisen oikeutuksena vaikutti mm. asiakkaan kieltäytyminen terveydenhuollosta, erittäin yksipuolinen ravinto, neljän seinän sisälle ”linnoittautuminen”.

Päihteiden käyttö, huonoon seuraan (mm. rikolliset) ajautuminen ja epäily kehitysvammaisen hyväksikäytöstä aiheuttaa huolta sosiaalityöntekijöissä ja käynnistää pohdinnan puuttumisen oikeutuksesta. Tässäkin sosiaalityöntekijä joutuu miettimään sitä, että eikö asiakas todellakaan ymmärrä omaa parastaan, vai ymmärtääkö ja haluaa silti toimia eri tavalla mitä yleisesti pidetään hyvänä. Asiakkaan yksilöllisyys pyritään huomioimaan puuttumista mietittäessä.

Sostt 4: Uskon, että meistä jokainen tarkoittaa sillä pelkkää hyvää, että ei halua hallita ketään, että kyse ei ole vallasta, että haluaisi hallita, vaan että jotenkin haluaisi tarjota sen mahdollisimman hyvän elämän. Ei haluaisi, että tietyt ihmiset joutuu hyväksikäytetyiksi, höytäytetyiksi ja että voisi niin kuin tasoittaa sitä elämää hiukan kuitenkin. Että jos se on ymmärryksen tason takia, että tämä elämä voi olla vähän takkuisempaa ja sitten vielä jotkut asiat tuntuvat vaikeammilta ja suuremmilta... Että haluaisi tasoittaa sitä tietä ja sitten jotenkin ajattelee että tiettyjä vaikeuksia voi olla tulossa ja haluaisi niitä ennakoida tai jotenkin.

Käytännössä sosiaalityöntekijöillä on käytössään vain suostuttelu työkaluksi kehitysvammaisen elämään puuttumisessa. Vastentahtoinen rajoittaminen on mahdollista vain silloin, kun kehitysvammaisen on selkeästi vaarallinen itselleen tai muille (Arajärvi 2011, 426; Valvira 2013, 2). Suostuttelun käyttäminen työkaluna edellyttää sosiaalityöntekijältä jatkuvaa eettistä pohdintaa sen suhteen, milloin ja miten kehitysvammaisen mielipiteeseen voi yrittää vaikuttaa.

Sostt 4: Ja kuitenkin mä näen, että sosiaalityö on hirveästi, että vaikka siellä on laki, lakeja taustalla ja muuten, niin kyllä se on se ihminen, ihminen siellä pöydän takana tai missä sitten onkin, että paljonhan on hänen asenteistaan ja arvomaailmastaan ja suhtautumisesta asioihin kiinni. Että kun mä mietin meidänkin asiakaskuntaa, että paljonhan olisi sellaisia, jotka olisi hyvinkin, no, jos ei manipuloitavissa... mutta siis miten työntekijä johdattaa omaa asiakasta, niin kyllähän sitä voi tehdä monellakin tavalla. Että sitä voi tehdä niin kun tasavertaisena, haastatellen, neuvotellen, tai sitten sitä voi tehdä siten, että sulla on itsellä joku tietty malli päässä ja sä tähtäät siihen ja syötät asiakkaalle tietyt asiat. Sen enempää miettimättä.

Asiakkaan turvallisuudesta ja terveydestä huolehtiminen olivat syitä, joiden perusteella sosiaalityöntekijät usein kokivat velvollisuudekseen suostutella asiakasta toimimaan toisin kuin ennen, eikä suostuttelu aina näissä tilanteissa aiheuttanut suurta eettistä ristiriitaa.

Sostt 2: ... jos joku sanoo, että ... en mä halua käyttää noita kuvia, en mä tarvii niitä... Niin kyllähän me asiantuntijoina sanotaan, että sä tarvitset autismiohjausta ja kyllä sä niitä kuvia tarviit, kun sä hyödyt niistä. Kun me ollaan nähty se, että se tilanne rauhoittuu.

Oli kuitenkin myös eettisesti vaikeampia tilanteita. Seuraavassa esimerkissä sosiaalityöntekijä edusti auktoriteettia, jonka tehtävänä oli saada asiakas noudattamaan sääntöjä.

Sostt 2: Mä jouduin käymään hänelle semmoisen niin sanotun kurinpitopalaverin ja sanoin hänelle, että jos ei tämä peli tästä muutu, niin sä tiedät, että sä oot sitten jossain vähemmän... vähän niin kuin vähemmän vapaassa paikassa. Niin, ne on aina sellaisia, että niitä aina mieltii, että millä oikeudella mä menen tällaista tekemään, mutta joskus se on vaan pakko sillä lailla tehdä ja ihan hyvää lopputulokseen me siinä päästiin, ei siinä mitään hätää... Poika tiesi jo että mitä varten mä tulen, kun mä olen jo ennenkin hänen kanssaan käynyt keskustelemassa, niin..., ne on sellaisia tietysti... Aina, aina kun joutuu rajoittamaan jotakin, niin kyllähän se on hankalaa. Sitä täytyy aina... tai tarvitsisi aina mieltiä tosi tarkkaan, että mikä oikeus mulla on mennä rajoittamaan...

Tilanteessa sosiaalityöntekijä kuitenkin näkee rajoittamisen välttämättömäksi, perustelut siihen eivät käy ilmi esimerkistä. Sosiaalityöntekijä koki kuitenkin tilanteen ristiriitaisena. Jukka Kumpuvuori (2006, 34) arvioi, että tullessaan vapaaehtoisesti palvelujen piiriin, esimerkiksi muuttaessaan asumisyksikköön, antaa kehitysvammaisen asiakas suostumuksensa noudattaa palvelujen tarjonnassa yleisesti noudatettavia sääntöjä. Tällaiset säännöt saattavat sisältää joidenkin perusoikeuksien lievää rajoittamista, kuten esimerkiksi yhteisten tilojen käyttöä koskevat rajoitukset. Hän huomauttaa kuitenkin, että vahvemmin perusoikeuksia rajoittavien käytäntöjen osalta ei riitä yleinen suostumus noudattaa ”paikan tapoja”. Palveluntarjonnassa on huomioitava sosiaalihuollon asiakaslain 8§, jonka mukaan ”sosiaalihuoltoa toteutettaessa on ensisijaisesti otettava huomioon asiakkaan toivomukset ja mielipide ja muutoinkin kunnioitettava hänen itsemääräämisoikeuttaan” (Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista).

Sosiaalihuollon ympärivuorokautisia palveluja tuttavissa yksiköissä on oltava yhteisesti noudatettavia sääntöjä ja toimintatapoja arjen toiminnan sujumiseksi. Säännöt tulee laatia kirjallisesti ja erityistä huomiota on kiinnitettävä siihen, että kuva- tai muuta erityistä viestintää käyttävät ymmärtävät ne. Sääntöjen noudattamista seuraamisen ja sääntöjen rikkomisesta aiheutuvien seurausten tulee olla läpinäkyviä, jotta asiakkaat tietävät etukäteen sääntöjen rikkomisesta aiheutuvat seuraukset. (Valvira 2013, 5-6.)

6.5 Omien toiveiden huomioiminen

Omien toiveiden esille saaminen on sosiaalityöntekijöitten kokemuksen mukaan haasteellista. Haasteellisuutta omien toiveiden esille saamiseen lisäsi ympäristön suhtautuminen. Kehitysvamma-alan ammattilaiset saattoivat toimia kehitysvammaisen asiakkaan omien toiveiden esille tuloa

estäen. Myös muu lähipiirin, kuten omaiset, saattoivat tuoda toiveita esille kehitysvammaisen puolesta. Oman haasteensa toivat kommunikaatiovaikeudet asiakkaan kehitysvammaisuudesta johtuen.

Toisinaan kehitysvammaisten kanssa työskentelevien asenteet ja kehitysvammaisille järjestetyt palvelut toimivat niin, että kehitysvammaisten omat toiveet jäivät huomioimatta. Sosiaalityöntekijä näkee ammattilaisen roolin niin, että on työntekijän tehtävä tukea kehitysvammaisen asiakkaan sisältörikasta elämää. Toimintatavoissa oli kuitenkin tunnistettavissa työntekijöiden lähtökohdista määritellyt käytännöt ja tavoitteet.

Sostt 2: Meidän pitää tehdä kaikkemme että me saadaan siihen elämään sitä sisältöä, mutta kun me määritellään se sisältö. Mä olen joskus miettinyt tätä kun... Tämä on nyt vähän kärjistetysti sanottu, mutta kaikkien kehitysvammaistenhan pitää tykätä sählystä, kun joka paikassa pelataa sählyä. ... Niin, jos mulle lykätään sählymaila käteen, niin kyllä mä aika äkkiä sanon, että mä inhoan sählyä, mä en tätä pelaa. Mutta me edellytetään, että kaikki meidän kehitysvammaiset harrastaa sählyä.

Sosiaalityöntekijän kokemuksen mukaan kehitysvammaisten ollessa eri mieltä asioista, saattoi lähipiiri tulkita sen huomion hakemiseksi. Sosiaalityöntekijä tulkitsi tilanteen niin, että kehitysvammaista ei oikeasti aina kuunneltu ja otettu tosissaan, käyttäytyminen liitettiin kehitysvammaisuuteen kuuluvaksi, eikä lähdetty selvittämään käyttäytymisen taustalla olevia asioita. Edellä mainitusta esimerkki voidaan tulkita myös Helena Ahposen (2009, 103) kuvaamaksi infantilisoinniksi, jolloin aikuista kohdellaan kuin lasta, mikä johtaa kontrollointiin ja täysvaltaisuuden epäämiseen.

Kehitysvammaisten asuminen tuli esiin kaikissa haastatteluissa. Asumisjärjestelyt olivat iso asia niin asiakkaan kuin sosiaalityöntekijänkin kannalta. Sosiaalityöntekijöille asuminen aiheutti eettistä pohdintaa monesta eri syystä ja asumiseen liittyviä esimerkkejäkin tulee esille monissa eri haastatteluissa. Asumisjärjestelyt saattoivat olla eettisesti hankalia tarjolla olevien resurssien vuoksi, sillä käytössä olevat mahdollisuudet eivät aina kohdanneet asiakkaan tarpeita ja toivomuksia. Kehitysvammaisen asiakas saattoi myös haluta itsenäisempää asumista, mihin hän ammattilaisten mielestä oli valmis.

Sostt 2: Meillä on velvoitteita että ihmisen pitää itse saada sanoa missä asuu ja kenen kanssa ja minkä moisessa asunnossa... mutta kyllähän meillä aika nopeasti tulee rajat vastaan. Että eihän meillä ole tarjota sitä... siis jo ihan ne yksikötkin on tietynlaisia. Ja kyllähän jos menee kysymään joltakin nuorelta kehitysvammaiselta, joka asuu vaikka laitoksessa, että missä sä haluat asua, niin:

yksinään ilman tukea. Ei me voida sitä siinä kohdassa oikein hyväksyä, kun nähdään että ei tästä tule yhtään mitään. Niin ei sekään toteudu. Mutta sitten tulee taas se toinen puoli, että tarvitseeko meillä aina olla kaikki hanskassa? Että kyllä meidän pitää pystyä tietyllä tavalla katsoa sitä epäonnistumistakin ja antaa sen ihmisen vaikka nyt lähtee sieltä laitoshoidosta... tämä on nyt ehkä vähän tyhmä esimerkki... mutta että vaikka laitoshoidosta tukiasumiseen, jos se on se haave ja sitten katsoo jossakin vaiheessa, että ei tämä ole onnistunut. Mutta sitten että pystytäänkö me sitten tekemään se ilman, ettei me sitten olla siinä että: no niin, katso, mitäs me sanottiin.

Sosiaalityöntekijä tarkoittanee edellä olevassa haasteluissa velvoitteilla sitä, että muun muassa laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista edellyttää asiakkaan toivomusten ja mielipiteiden huomioimista. Käytännössä tämä ei asumispalveluita järjestettäessä aina toteutunut. Edellä mainitun kaltaisia näkemyksiä esitti useampi sosiaalityöntekijä. Haastatteluista käy hyvin näkyväksi se, että sosiaalityöntekijöillä oli aika selkeä näkemys ja uskomus ammattilaisen kyvystä määritellä oikea asumismuoto asiakkaalle. Tämän rinnalla taisteli se ajatus, että missä menee jälleen kerran asiakkaan suojelemisen raja ja miten paljon asiakkaan voi antaa kokea pettymyksiä ja vastoinkäymisiä. Huomioitavaa on kuitenkin se, että kuten edellä olevastakin haastattelusta käy ilmi, tilanteet nähdään kuitenkin jo valmiiksi sellaisina, että ne päättyvät siten, kun ammattilainen on jo ennalta arvannut käyvän. Asumisjärjestelyjen kohdalla ei vaikuta esiintyvän ajatuksia siitä, että asiakkaan oman päätöksen tukeminen voisi johtaa myönteisiin yllätyksiin hänen pärjäämisensä suhteen.

Asumisjärjestelyjen suhteen sosiaalityöntekijöitä mietitytti erityisen paljon lakiin perustuva laitosasumisen purku. Valtioneuvoston periaatepäätös kehitysvammaisten henkilöiden yksilöllisen asumisen ja palveluiden turvaamisesta pitää sisällään mm. tavoitteen laitoksissa asumisen lakkauttamisesta vuoteen 2020 mennessä. Vuoteen 2016 mennessä laitoksissa tulee olla enintään 500 asukasta. Tavoitteeksi on asetettu asuminen omassa asunnossa tai pienissä asuinryhmissä. (Valtioneuvoston periaatepäätös kehitysvammaisten henkilöiden yksilöllisen asumisen ja palvelujen turvaamisesta 2012, 14-15.)

Osa sosiaalityöntekijöistä tunsu asiakkaansa jo pitkän ajan takaa ja tiesi kehitysvammaisen kotiutuneen laitosasumiseen. Valtiovallan edellyttämä laitosasumisen purku ja uudet asumisjärjestelyt herättivät näissä tapauksissa sosiaalityöntekijöissä ristiriitaisia tunteita. Sosiaalityöntekijät eivät olleet vakuuttuneita siitä, että ratkaisu oli kaikille asiakkaille paras mahdollinen.

Sostt 9: Että onhan se tietysti hienoa kun sanotaan, että nyt pitäisi kaikille saada asuntolapaikat ja näin, mutta osalle, kun on ollut täällä neljäkyt vuotta ja on vaikka kuuskymmentä, niin tämä on niin koti... on totuttu tähän elämään ja se voi jollekin olla todella ahdistavaa, jos joutuu muuttamaan. Jos ei halua.

Sostt 2: Näitten muutosten ja kokeilujen kautta mitä on, niin pyritään siihen, että ihminen pystyisi niin kuin valitsemaan, mutta sitten tulee se ongelma esimerkiksi laitoshoidossa asuville, kun sanotaan, että haluaisitko sä nyt mennä asumisyksikköön tai perhehoitoon? Mistä he tietää mitä se on? Kun he ovat eläneet täällä siitä 50-luvusta saakka. Ei he voi tietää.

Sosiaalityöntekijä joutuu tämänkaltaisessa tilanteessa toimimaan vastoin sitä, minkä itse näki oikeana ja kohtuullisena. Lain velvoittamana sosiaalityöntekijöillä oli tieto siitä mitä pitää tehdä, mutta tunnetasolla asian kohtaaminen ja sen asiakkaalle esittäminen oli vaikeaa.

Sostt 2: Aina mä en ole, pysty olemaan niitten päätösten takana tietenkään... mitä täytyy tehdä. Mutta sitten pitää vaan olla silleen niin, että jes tämä on hieno homma kun... esimerkiksi laitoshoidon hajauttaminen, että kun näin on määrätty, niin näin tehdään.

H: Hmmm.

Sostt 2: Mutta siinä kohtaa kun asukas katsoo mua ja kysyy, että onko mun nyt pakko muuttaa, niin se ei olekaan ihan helppo juttu.

Kehitysvammaisen omien toiveiden esille saamista vaikeutti myös kehitysvammaisuuden aiheuttamat vuorovaikutuksen ongelmat. Osa sosiaalityöntekijöistä oli jossain vaiheessa elämäänsä, kuten opiskelijana ja kesätyössä, työskennellyt kehitysvammaisten kanssa ja tällöin kommunikointi tuntui helpommalta. Kaikilla sosiaalityöntekijöillä ei ollut aiempaa kokemusta kehitysvammaisista asiakkaista ja työkokemus kehitysvammahuollossa oli edelleen lyhyt. Puheterapeuttien ja psykologien palveluja käytettiin jonkin verran kommunikaation apuna. Asiakkaalle saatettiin myös palaveritilanteessa piirtää käsiteltävänä olevasta aiheesta kuvia, jolloin hänen oli helpompi ymmärtää mistä puhuttiin. Osalla asiakkaista oli käytössä kommunikaatiokansioita, josta asiakas kuvista näyttäen toi esiin asioita silloin, kun sanoja ei ollut käytössä. Kommunikaatiokansioidenkin hyötyä oman todellisen toiveen esille saamiseksi epäiltiin, sillä kommunikaatiokansiossa näkyy paljon tekijänsä kädenjälki.

Sostt 8: On lähdetty todennäköisesti siitä ajatuksesta, että mitä siellä on, on katsottu, että nämä on niitä todennäköisiä... Se on kuntoutusohjaaja tai kuka sen kansion on rakentanutkin, niin nämä on

niitä todennäköisiä, yleisiä, tavanomaisia, normaaleja elämän alueita, mitkä on tähän kuvina nyt sitten pistetty.

H: Hmm.

Sostt 8: Tietysti se valinta on jo tapahtunut siinä jonkun muun toimesta kun tämän kehitysvammaisen. Jos ei kehitysvammaisen kykene itse ilmaisemaan kovin voimakkaasti omia tarpeitaan, niin silloinhan se on sitten sen kansion tekijän käsitys siitä tarpeesta. Ja sitten hän näyttää, kun siinä on niitä, että mihin hän menee, että kyllä mä hetken aikaa mietin, kun mä ensimmäisen kerran kattelin sitä, että no mitä, olisiko sulla muka mahdollisuus näyttää jotakin muuta kun mitä ei ole siihen kuvina pistetty.

Esimerkki pelkistetyimmistä kommunikaatiokansioista on sellainen, että asiakkaalla on valittavanaan vaihtoehdot ”hyvä”, ”huono” tai ”ei osaa sanoa”. Tällöin asiakkaalle pyritään esittämään häntä koskevat vaihtoehdot siten, että hän pystyy tuomaan mielipiteensä esille näiden kolmen vaihtoehdon avulla. Käytännössä vaihtoehtoisia kommunikaatiomenetelmiä ei kuitenkaan käytetty täysipainoisesti hyödyksi.

Sostt 3: Että miten saadaan se asiakkaan mielipide esille, niin se on yksi ongelma. Ja sitten siinä on taas, että siinä on kuitenkin kaksi tuntia varattu aikaa ja sitten pitäisi laatia se kuntoutussuunnitelma, siinä kaikki ne suositukset jotka taholle ja sitten jos siinä... Siinä menee kuitenkin oma aikansa jos sen asiakkaan kanssa käy pelkästään niitä asioita läpi, että tuleeko sitten kaikki tarvittava siihen paperiin niin... Siinä menisi sitten aikaa koko päivä... Mutta kyllähän siinäkin ajassa silti ehtisi enemmän siltä asiakkaalta kysyä.

Sosiaalityöntekijän kertomuksesta käy ilmi, että jotta kuntoutussuunnitelma tulee tehtyä, ei ole aikaresursseja tehdä sitä yksityiskohtaisesti asiakkaan kanssa. Tämän perusteella voi päätellä, että kuntoutussuunnitelman sisältö määräytyy kehitysvammaisen asiakkaan asemasta hänen läheistensä ja työntekijöiden laatimaksi.

Asiakaslain 9§:ssä säädetään asiakkaan itsemääräämisoikeudesta erityistilanteessa. Mikäli täysi-ikäinen asiakas on estynyt osallistumasta ja vaikuttamasta omien palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen tai ei ymmärrä ehdotettuja ratkaisuvaihtoehtoja sairauden tai henkisen toimintakyvyn vajavuuden tai muun syyn vuoksi, on asiakkaan tahtoa selvitettävä yhteistyössä hänen laillisen edustajansa taikka omaisensa tai muun läheisen henkilön kanssa. (Valvira 2013, 3.)

Kehitysvammaisten omaisten rooli nousi haastatteluissa näkyviin kaksijakoisesti. Omaiset toimivat usein kehitysvammaisten ”äänitorvina” ja toivat heidän tarpeitaan esille. Tämä koettiin myönteisenä silloin, kun omainen tunsi kehitysvammaisen tarpeet ja toiveet ja syntyi yhteinen näkemys siitä, mikä oli hyväksi asiakkaalle. Toisaalta omaisten rooli koettiin liian hallitsevana ja haitallisenakin kehitysvammaisen itsemääräämisoikeuden kannalta, jos kehitysvammaisen mielipidettä ei saatu esiin ja vanhempien ääni jäi hallitsevaksi. Toisaalta jo aiemminkin mainitusta Helena Ahposen (2009, 103) kuvaamasta infantilisoinnista saattoi olla työntekijöidenkin suorittamana kyse, kun aikuisen kehitysvammaisen palaveriin kutsuttiin mukaan hänen vanhempansa.

Sostt 2: Minkä ihmeen tähden me kutsumme aikuisen ihmisen verkostopalaveriin vanhemmat mukaan? Jos mulle pidetään verkostopalaveri jossakin ja jos joku sanoisi, että kutsutaan sun äiti paikalle, että mietitään sun vaikka... parisuhdeasioita, niin kyllä mä nostaisin metelin.

Omaiset ja erityisesti iäkkäät vanhemmat pyrkivät voimakkaasti ohjailemaan kehitysvammaisten lastensa elämää. Kehitysvammaisen saattaa vaikuttaa myös jo valmiilta itsenäistymään, kun taas omaiset saattavat takertua kehitysvammaiseen lapseensa.

Sostt 9: Tietysti se, että joku kärsii ja tietysti asiakas ei saa kärsiä ja voida huonosti, että joskus täytyy hyväksyä sekin, että esimerkiksi vanhemmat saattavat voida millin verran huonommin siitä ratkaisusta mitä täällä on tehty, mutta asiakas voi huomattavasti paremmin. Se asiakas on kuitenkin tämä meidän ensisijainen kohde, vaikka se kaikki muukin tietty pitää huomioida, mutta joskus vaan voi esimerkiksi olla niin... perheen kanssa sellaisia juttuja että kerta kaikkiaan siellä ei ole hyväksi käydä niin usein, esimerkiksi joka viikonloppu on aivan liikaa. Että joskus joutuu tulkitsemaan ihan sitä, kun asiakas ei osaa puhua, että joutuu sitä sitten miettimään ja pohtimaan, että mikä siinä on. Jo koska kenenkin etuja palvellaan. Että onko se sen asiakkaan etu ihan oikeasti käydä tunnin tai kaksi tai olla yötä. Vai onko se sitten loppujen lopuksi se vanhempi, joka tarvitsee sitä vielä enemmän. Osalla on aika iäkkäitäkin nämä vanhemmat ja jos he on ollut kuusikymmentä vuotta sen lapsensa kanssa, niin se voi olla, että se lapsi joka on kasvanut aikuiseksi, on ihan tyytyväinen ja ei välttämättä niin kauheasti kaipaakaan sinne kotiin.

Sosiaalityöntekijä voi joutua esimerkiksi miettimään miten suhtautua kehitysvammaisen yhteydenpitoon biologisiin omaisiinsa, jos yhteydenpito tuntuu kuitenkin vaikuttavan vahingollisesti kehitysvammaiseen.

Sostt 2: Niin, että sitten joutuu sanomaan niille vanhemmille sen, että nyt me joudutaan rajoittamaan tätä teidän lapsen kotiin tulemistä tämän ja tämän takia ja sitten mua katsotaan silmiin ja kysytään, että yritätkö sä hajottaa meidän perheen?

H: Hmm-m.

Sostt 2: Niin ne on semmoisia, mihin ei välttämättä halua... vaikka mä tiedän että me ollaan siinä sillä lailla oikeassa, että täällä on nähty... mä en itse ole ollut näkemässä, mutta mä olen saanut lääkäriltä ja henkilökunnalta sen tiedon, että näin pitää toimii. Niin, ne on aina semmoisia ikäviä tilanteita.

Sosiaalityöntekijät perustelevat omaisten ja asiakkaan välien yhteydenpidon rajaamista asiakkaan suojelemisella kodin vahingoittavuudelta. Ratkaisu ei ole ristiriidaton eettisesti ja kummastakin edellä olevasta aiheesta käsittelevästä esimerkistä voi päätellä, miten sosiaalityöntekijä hakee ratkaisulle tukea siitä, että päätöksen takana on myös muita ammattilaisia, joiden arvioinnin perusteella ratkaisu on oikea.

6.6 Hyvän elämän määrittely

Asiakkaan hyvä elämä ja sen määrittelemisen sisällöllisesti nousi esiin useassa haastattelussa. Sosiaalityöntekijät pohtivat haastatteluissa useiden käytännön esimerkkien myötä kehitysvammaisen elämäntapoihin liittyviä asioita. Pohdinnassa nousi esiin kehitysvammaisen omat mieltymykset ja tavat, jotka olivat erilaisia kuin työntekijöillä. Sosiaalityöntekijät pohtivat jälleen kerran niitä seikkoja, jotka oikeuttivat puuttumaan kehitysvammaisen asiakkaan tekemiin valintoihin. Asian ratkaiseminen oli helppoa asiakkaan tai jonkun muun turvallisuuden ollessa uhattuna.

Sostt 2: ...se että jos ihminen toimii... no, tosi nopeastikin pitää puuttua, jos toimii niin, että vaarantaa oman tai toisen terveyden, niin ne on nyt sellaisia, mitä ei edes mietitä.

Puuttumiselle on vaikeampi löytää perusteluja silloin, kun asia ei uhkaa terveyttä. Mittarina toimii yleisesti hyväksytyt periaatteet, jotka ovat normaaliuden rajoissa työntekijän arvion mukaan. Mikäli käytäntö poikkeaa yleisesti hyväksytystä, hyväksi havaitusta toimintatavasta, ei se pääsääntöisesti ole tavoiteltavaa hyvää ja työntekijä aloittaa ”aivopesun”. ”Aivopesu” on eräässä haastattelussa esille tullut sosiaalityöntekijän käyttämä termi. Tässä yhteydessä se tarkoittaa yleistä sosiaalityön työkäytäntöä, eli sosiaalityöntekijä pyrkii tarkastelemaan asiaa yhdessä asiakkaan kanssa ja pohtii tämän kanssa erilaisia menettelytapoja ja niiden mahdollisia seurauksia.

Sostt 2: Kyllä se oikeus (puuttua/S.W.) lähtee sieltä omasta ajattelusta, että mikä on mun mielestä sellainen hyvä elämä. Mutta ei se tietysti ole välttämättä sen toisen mielestä se hyvä. Jos mä olen sitä mieltä, että pleikkaria ei voi pelata 24 tuntia vuorokaudessa, niin jollain toisella se voi olla oikeinkin hyvä elämä ainakin sillä hetkellä. Mutta... Kyllähän sitä oikeutusta haetaan sieltä normaaliuden kautta, mikä on meidän mielestä normaalia. Työntekijä määrittelee mikä on se hyvä siinä asiassa, että mihin tavoitellaan, että työntekijä aloittaa sen aivopesun... tai sen asiakkaan asioiden näkemisen, että mietitään nyt missä mennään ja että sitten tapahtuisi tätä ja mitä jos tapahtuisi tätä ja...

Haastatteluista käy kuitenkin ilmi, että kehitysvammaisen elämään puuttuminen tapahtuu matalalla kynnyksellä myös sinänsä vaarattomista asioista. Esimerkit olivat lähinnä makuasioiden kaltaisia, joiden merkitys asiakkaalle on kuitenkin suuri. Sosiaalityöntekijät tunnistivat sen, että esimerkin kaltaisissa tilanteissakin kehitysvammaisia pyrittiin ohjaamaan työntekijöiden ajattelumaailman mukaan. Oli ikään kuin kirjoittamaton sääntö, että työntekijä osasi asiakasta paremmin määritellä mikä on hyvää, missä rajat menevät, mikä on oikein ja mikä on hyvää.

Sostt 2: Yritetään ohjata johonkin, esimerkiksi pukeutumisessa, että ei voi laittaa keltaruutuisia housuja ja vaaleanpunaraitaista paitaa.. No miksei voi? Se on jonkun mielestä ihan nättiä.

Sostt 2: Joku ostelee koriste-esineitä. Siellä on niin paljon koriste-esineitä, että on pakko ruveta karsimaan niitä. Jos toinen haluaa pistää niihin koko käyttörahansa ja tuoda niitä sinne kämppään, niin onko meillä sitten oikeutta puuttua siihen? Ja hävittää niitä koriste-esineitä alta. Häiritsee meidän esteettistä silmää, että on liikaa tavaraa, niin sitten pistetään koriste-esineet pihalle.

Kuten esimerkeistä käy ilmi, haastattelujen sosiaalityöntekijät tunnistivat puuttumisen ongelmallisena ja pohtivat sen oikeutusta. Sosiaalityöntekijät tunnistivat asuntoloiden työkuulttuuriin liittyvänä piirteenä edellä kuvatuunlaisen toiminnan. Sosiaalityöntekijät olivat valmiita näkemään itsemääräämisoikeuden laajempänä. Jälkimmäiseen esimerkkiin liittyen rahankäyttöön sisältyy kuitenkin arkielämän realiteetti siitä, että rahaa on jätävä myös välttämättömiin menoihin.

Sostt 5: Joo-o, kun mieltii raha-asioitakin, niin siinäkin varmaan jonkinlainen kultainen keskitie on pidettävä, jonkun sitä rotii... Mutta että mun mielestä niin paljon kun vaan voi, on annettava itse päättää mihin laittaa, mutta sitten joku pohjakassa jos on pakko pitää, niin sitten ohjaajat vaan pitää sen. Tai kuka se sitten on, edunvalvoja tai joku.

Sosiaalityöntekijät nostivat myös esille useita tilanteita, joissa asiakkaan omat toiveet olivat täysin epärealistisia sosiaalityöntekijän mielestä. Epärealistisia haaveita sosiaalityöntekijät kohtasivat

asumiseen liittyvissä tilanteissa, kuten jo aiemmin on tullut ilmi. Toinen elämän osa-alue, jossa sosiaalityöntekijät kohtasivat paljon mielestään epärealistisia toiveita ja unelmia, oli työhön ja opiskeluun liittyvät asiat. Kehitysvammaisen haaveilee työstä tai opiskelusta alalla, johon hänellä ei sosiaalityöntekijän tietämyksen mukaan ollut realistisia mahdollisuuksia. Myös omaiset saattavat kannustaa kehitysvammaista nuorta kehitysvammaista sosiaalityöntekijän ja moniammatillisen työryhmän mielestä epärealistiseen suuntaan.

Sostt 4: ...ja he kokee, että se on väärä, se diagnoosi ja he kieltäytyy ehdottomasti saamasta eläke... että he ei halua eläkepäätöstä ja kokee, et esimerkiksi olisi ainesta yhdistelmäajoneuvon kuljettajaksi, että... nämä ännkkää sitä ja haluaa kouluun ja vaikka sitten arjen realiteetit puhuisi toista... niin siinä on kauhean vaikeassa roolissa työntekijä, että lähtisi sitten tukemaan tällaista, että okei, joo, ilman muuta sä oot hyvä ajoneuvon kuljettajaksi... että minä työntekijänä sanon sitä, että mikä minun mielestä se tilanne on ja asiakas pitää oman päänsä ja okei, siinä ei mihinkään ratkaisuun päästä, mutta se on asiakkaan oma päätös. Sitten ehkä kun raha-asiat on ihan solmussa, eikä mistään tule mitään, eikä ne avoimet työhakemuksetkaan tärpää, eikä muuta, niin ehkä siinä kohtaa sitten käydään taas uusi keskustelu.

Edellä olevassa haastattelussa sosiaalityöntekijä tuo esiin sosiaalityöntekijän vaikea aseman. Sosiaalityöntekijällä on olemassa tieto asiakkaan kyvyistä selvitä arjen realiteeteista ja mahdollisesti paljonkin terveydenhuollon tuottamaa tietoa esimerkiksi eläkehakemuksen tueksi. Asiakas saattaa kuitenkin nähdä itsensä työelämässä. Eettisesti sosiaalityöntekijän tulisi toisaalta tukea asiakkaan itsemääräämisoikeutta, mutta sosiaalityöntekijä saattaa kokea hyvin vaikeaksi tukea sitä silloin, jos kaikki käytettävissä oleva tieto kertoo muuta. Sosiaalityöntekijä kokee velvollisuudekseen kertoa oman näkemyksensä, mutta lopullisen päätöksen asiassa tekee asiakas. Antti Särkelä (2001, 67) muistuttaa, että työntekijän ja asiakkaan eriävä näkemys asiakkaan hyvästä elämästä ei ole haitallista, sillä se mahdollistaa erilaisten näkökulmien punnitsemisen etsittäessä toimivia vaihtoehtoja asiakkaan elämän parantamiseksi. Asiakkaan ja työntekijän erilaiset näkökulmat rikastuttavat työtä ja vievät sitä eteenpäin.

Sostt 5: Kyllä sitten joskus tuntuu, että vaikka se on hienoa, että on kaikkia koulutuksia ja kaikkea ja että kehitysvammaiset itse saavat kuulla myös mitä kaikkia oikeuksia heillä on, mutta joskus minusta tuntuu, että sitten saattaa käydä niin kuin itse kullekin, että mielellään ottaisi vaan ne oikeudet, mutta entäs sitten ne velvollisuudet? Ja sitten vastuunkantaminen niistä ratkaisuista, mitä on niitten oikeuksiensa myötä tehnyt, niin riittääkö siihen sitten kapasiteetti ja miten sitten eteenpäin, että... että vähän hankala asia on.

Haastateltava sosiaalityöntekijä nostaa esille oikeuksien ja velvollisuuksien tasapainon korostaen kuitenkin, että jokainenhan haluaisi vain oikeuksia. Sosiaalityöntekijä punnitsee kuitenkin mielessään asiakkaan kapasiteettia arvioida oikeuksien myötä syntyneiden velvollisuuksien hoitamista. Koko ajan tätä punnintaa tehdessään sosiaalityöntekijä arvioi miten voimakkaasti pyrkii tuomaan asiakkaalle omaa näkemystään esille ja vaikuttamaan kehitysvammaisen asiakkaan mielipiteeseen. Vastuiden ja velvollisuuksien punninnassa oman erityisalueensa muodostaa seksuaalisuuteen, vanhemmuuteen ja lastensuojeluun liittyvät asiat, joita on syytä käsitellä omana osa-alueenaan. Oman haasteensa hyvän elämän mittaamiseen tuovat myös käytettävissä olevat taloudelliset resurssit. Taloudellisten tekijöiden vaikutusta päätöksentekoon tarkastelen myös omana osa-alueenaan.

6.7 Seksuaalisuus, seurustelu, vanhemmuus ja lastensuojelu

Haastatteluissa tuli runsaslukuisesti esiin kehitysvammaisten seksuaalisuuteen, seurusteluun ja vanhemmuuteen liittyvät asiat nivoutuneina vahvasti myös lastensuojelun teemaan. Aihe oli muista poikkeava sikäli, että haastattelutilanteissa usea haastateltava muistutti haastattelijaa siitä, että aihetta on käsiteltävä siten, ettei ketään pysty tunnistamaan tutkimuksessa. Tämä tuli esiin sekä tapausesimerkkien kautta haastateltavien asiakkaisiin liittyvänä että jossain tilanteessa myös työntekijää itseään koskien. Vastaavaa luottamuksellisuuden ja anonymiteetin korostumista ei tullut muiden teemojen kohdalla. Syytä tähän voi vain arvailla. Eräs syy lienee se, että kehitysvammaisia vanhempia on sosiaalityöntekijöiden asiakkaina vain muutamia. Vaitiolovelvollisuus lienee kirkkaana työntekijöiden mielessä ja vaikka nimiä ei mainittu missään yhteyksissä, saattoi heille silti tulla huoli sen rikkomisesta.

Kehitysvammaisten oikeus seksuaalisuuteen ja seurusteluun vaikutti olevan sosiaalityöntekijöiden mielestä periaatteessa itsestään selvää. Toisaalta he tiedostivat sen, että erityisesti asumispalvelujen piirissä olevilla kehitysvammaisilla oli kuitenkin rajoitetut mahdollisuudet toteuttaa itsemääräämisoikeuttaan. Sosiaalisia kontakteja säätelee käytännössä asuntoloiden toimintatavat vierailujen suhteen.

Sostt 2: Kun ajattelee sitä, että on kaksi ihmistä jotka asuvat molemmat vaikka eri asumisyksiköissä, niin kyllähän henkilökunta määrittelee, että koska he tapaavat toisiansa. Että voi tulla vierailulle joka toinen lauantai, kello silloin ja siihen mennessä lähdet. Niin onko meillä tähänkään oikeutta? Jos me samanaikaisesti puhutaan, että asumisyksiköt ovat ihmisten koteja, missä heillä on itsemääräämisoikeus ja sitten tullaan tällaisen asian kanssa siellä vastaan...

Sosiaalityöntekijän kertomuksesta käy ilmi Heikki Seppälänkin (2010, 192-194) kuvaama henkilökunta- ja organisaatiokeskeinen työkäytäntö, jonka sosiaalityöntekijä tunnistaa ja kyseenalaistaa kehitysvammaisen asiakkaan itsemääräämisoikeutta kaventavaksi kontrolloinnin tarpeeksi. Heikki Seppälä näkee tämän niin, että asumispalvelujen piiriin pääseminen edellyttää kehitysvammaisuutta ja tällöin siitä tulee keskeinen asukkaita määrittävä tekijä. Tällöin kehitysvammaisuuteen liitetään erilaisuutta ja poikkeavuutta siten, että se muodostuu painoarvoltaan suuremmaksi kuin esimerkiksi yksilölliset mieltymykset tai sosiaaliset suhteet. Heikki Seppälän mukaan asukkaan rooli dominoi elämää ja elämän tarina jää rakentumatta sekä sen suuri linja jää puuttumaan.

Sostt 4: Ja sitten on näitä parisuhdekuvioita ja juuri näitä... tällainen, että asiakas esimerkiksi haluaa, että hän on tavannut nyt jossain... että asuu vaikka asuntolassa ja on tavannut vaikka festareilla jonkun kivan tytön ja nyt haluaa muuttaa tämän tytön luo ihan toiseen kuntaan, niin kyllä siinä siten tulee se... että... että kyllä työntekijä sanoo mitä mieltä hän on ja hän ei välttämättä ole samaa mieltä ja että ei me... että useinkaan ei ole sellainen tilanne, että sanotaan, että okei hei, kiva juttu...

H: Hmm.

Sostt 4: ... että koska pakkaat tavarasi ja lähdet, että... En mä välttämättä tiedä, että vaikka olisi kuka nuori sellaisessa tilanteessa, että jos jossain festareilla näkee jonkun, että onko se hyvä, että muuttaa heti yhteen.

Sosiaalityöntekijä joutui myös miettimään puuttumisen oikeutusta parisuhteen kiemuroissa, eli oliko oikein ottaa kantaa erillään olemiseen ja yhteen palamiseen, vai antaa asian edetä omalla painollaan. Sosiaalityöntekijän on ratkaistava mielessään ovatko parisuhteen ongelmat asiakasta niin vahingoittavia, että siihen on oikeus puuttua. Toinen vaihtoehto on tukea asiakkaan itsemääräämisoikeutta ja antaa hänen tehdä niin kuin hän haluaa ja antaa hänen samalla mahdollisesti kohdata jälleen parisuhteessa uusia pettymyksiä tai onnistumisia.

Sostt 4: Kaksi nuorta ihmistä, meidän asiakaskuntaan kuuluvaa on syvästi rakastuneita toisiinsa, mutta siitä elosta ei tule yhtään mitään... Että tukeeko siihen erossa olemiseen vai tukeeko siihen yhdessä olemiseen vai... Ja jos sitten on tuettu erossa olemiseen ja sitten jossain vaiheessa syntyikin taas halu palata yhteen, että estetäänkö me sitä asiakkaan edun nimissä vai pitäisikö meidän antaa taas palata yhteen ja katsoa että mitä tulee.

Eettistä pohdintaa syntyy kuitenkin oikeuden myötä syntyneiden velvollisuuksien ymmärtämisestä. Alla olevasta esimerkistä käy ilmi, että sosiaalityöntekijä näkee suostuttelun hyväksytyksi menetelmäksi, kun sosiaalityöntekijän silmin tarkasteltu toivottu tulos on asiakkaan myönteinen suhtautuminen ehkäisyyn ei-toivottujen raskauksien välttämiseksi.

Sostt 9: Ja sitten taas käytetään varsinkin nuoren kohdalla... voidaan käyttää semmoista pientä suostuttelua tai sellaista, että keskustellaan asiasta riittävän pitkään, niin ehkä saadaan asiaan tavallaan semmoinen lopputulos mitä haetaan. Että joku ehkäisyjuttu tavallaan, että joku voi sanoa, että no ei käy. Sitten kun sitä työstetään ja puhutaan siitä, että mitä se tarkoittaa ja näin, niin sitten loppupeli voi olla jossain kohdassa, et no okei, se onkin hyvä. Että sitten sen asian työstämisellä voidaan päästä sellaiseen tulokseen mitä haetaan. Että sitten tietty jos liikkeukin kauheesti yksin tuolla, niin jotkut meidän asiakkaat on erittäin viehättäviä neitejä, niin sitten se on kaiken kaikkiaan ehkä parempi, että ei tulisi sitten ainakaan niin sanottuja ei-toivottuja raskauksia.

Sosiaalityöntekijät tuovat yhteneväisesti esille käsityksen siitä, että kehitysvammaisen vanhemman saattaa olla vaikea huolehtia lapsesta. Sosiaalityöntekijä miettii antaako asiakkaan kehitysvammaisuus oikeuden puuttua ehkäisyasiaan, koska kaikkien muidenkaan ihmisten vanhemmuuden onnistumista ei voida taata.

Sostt 2: Hm. Tai että muistat sitten jos seksiä harrastatte, niin käytätte ehkäisyä. Onko meillä siihenkään oikeutta? Että sitäkin voi oikeuttaa monella eri asialla, et okei, kehitysvammainen nainen ei saa tulla raskaaksi, kun ei hän pysty huolehtimaan itsestäänkään, mutta kuinka paljon meillä on lastensuojelussa niitä äitejä, jotka ei ole kehitysvammaisia, mutta ei pysty huolehtimaan yhtään mistään. Ei me heillekään mitään ehkäisy pillereitä tai mitään muutakaan... pakkosterilisointia...

Edellä kuvattuun ihmisryhmien väliseen kohtelun ristiriitaan on kiinnittänyt huomiota myös mm. Helena Ahponen todetessaan edellä haastatellun sosiaalityöntekijän lailla, että esimerkiksi runsaasti alkoholia käyttävien pariskuntien lastentekoa ei estetä, vaikka heidän kyvyttömyytensä hoitaa lasta, tai vaara siitä, että he vahingoittavat häntä, on etukäteen tiedossa (Ahponen 2009, 105). Toisaalta aiheeseen suhtautumista kuvaa myös kehitysvamma-alan oppikirja vuodelta 2009, jossa todetaan kehitysvammaisten ihmisten kyvyn hoitaa ja kasvattaa lapsia olevan rajoittunut, ja lapsen syntyminen perheeseen asettavan myös keskinäiselle yhteiselämälle liian suuria vaatimuksia (Kaski, Manninen & Pihko 2009, 235). Asiaa pohdittaessa sosiaalityöntekijät nostivat kuitenkin esille asiakaskunnan heterogeenisyyden ja näkivät kyvyn vanhemmuuteen oppikirjan käsitystä

suvaitsevammin ja toiveikkaammin, sillä heistä asiakkaiden taidot ja kyvyt vaihtelivat myös arvioitaessa kykyä vanhemmuudesta selviämiseen.

Sostt 9: Kyllähän se riippuu niin paljon siitä asiakkaan tasosta että heilläkin on niin suuri se vaihteluväli, että toiset on kuitenkin ihan siinä heikkolahjaisen rajalla, niin... että kyllä niitä varmaan ihan onnistuneita perheitä on ja varsinkin silloin voisi ajatella, jos se toinen osapuoli ei ole kehitysvammainen ja toinen osapuoli aika sellainen hyvätasoinen, niin se saattaa toimii... Kuka sen on sanomaan, että ei se toimisi?

Seksuaalisuuteen ja erityisesti vanhemmuuteen liittyvissä asioissa nousi esiin moniammatillisen työskentelyn tärkeys. Seksuaaliterapeutti nähtiin tärkeänä ammattiryhmänä seurusteluun, ehkäisyyn ja niihin liittyvien vastuusasioiden käsittelyssä. Vanhemmuuteen liittyvissä asioissa nousi erityisesti esiin lastensuojelun kanssa tehtävä yhteistyö. Näkökulmat ja painopisteet lastensuojelun työntekijöiden kanssa eivät aina olleet yhteneväiset eikä interventioiden tapa ja ajankohta ollut aina helppoa määrittää. Pitäisikö lapsi huostaanottaa jo vauvana, koska oli syytä olettaa, että hankaluuksia tulisi ennemmin tai myöhemmin, vai pitäisikö vanhemmuutta tukea mahdollisimman pitkään?

Sostt 8: Ja jos hänellä on sitten kehitysvammaiset vanhemmat tai tällaiset aika lailla heikot, niin pitäisi miettiä sen lapsen lastensuojelun näkökohta siihen. Että jotenkin esimerkiksi tietää, että tällä lailla ei mennä montaa vuotta, miettiä sitä, että kenen kannalta, mikä se olisi hyvä ratkaisu. Että jos aavistus on siitä, että kotihoidossa ei tule lapsi pärjäämään, niin mikä on se sellainen oikea ajankohta ja miten sitä asiaa valmistelee, ettei joutuisi johonkin.. että jollei sitä etukäteen mieltä ja valmistelee, niin sitten se todennäköisyys on, että se on joku kamala kriisi milloin se ratkaisu pitäisi tehdä, että ne on niitä vaikeita (ratkaisuja/S.W.).

Kehitysvammahuollon sosiaalityöntekijä ei kuitenkaan lastensuojeluun liittyvissä asioissa ollut viime kädessä vastuussa, vaan suurimmat ratkaisut jäivät lastensuojelusta vastaaville työntekijöille.

Sostt 4: Kenen vastuulle kuuluu lasten edustajana turvallisuudesta huolehtiminen, niin he tehköön sitten sen ratkaisun.

H. T. Vesala (2010, 161) toteaa, että itsemääräämisoikeuden toteutuminen kehitysvammahuollossa edellyttää työntekijöiltä asennemuutosta sekä kehitysvammaisia että itseä ja omaa työtä kohtaan. Hän näkee tärkeänä pohtia työntekijöiden ja kehitysvammaisten välisiä valtasuhteita ja työntekijän työhön kohdistuvia vaatimuksia. Tähän kuuluu työntekijän vallasta luopumisen pohtiminen, sillä vallasta luopuminen voi muodostaa uhan muiden periaatteiden toteutumiselle. Työntekijän on

tällöin tarkasteltava omaa ammatti-identiteettiään ja käsitystään hyvästä työntekijästä. H.T. Vesala peräänkuuluttaa myös omaksuttujen periaatteiden toteutumisen seurantaan. Hänen mukaansa totuttujen rutiinien kyseenalaistaminen vaatii konkreettisten tilanteiden reflektointia.

Ilmari Rostila (2001, 33) on luetellut kolme esimerkkitalannetta, joissa työntekijä ei voi jättää asioita asiakkaan vastuulle, vaan tarvitaan paternalistista, eli holhoavaa asennetta. Tällaisia tilanteita saattaa syntyä ensinnäkin silloin, jos asiakas on lapsi, jonka ei voi olettaa kykenevän itsenäisiin päätöksiin. Toinen vastaava tilanne syntyy silloin, kun asiakkaalla ei ole riittävästi henkisiä edellytyksiä tai harkintakykyä ymmärtää päätöstensä seurauksia. Kolmas esimerkkitalanne syntyy siitä, jos toiminnan seuraukset ovat kauaskantoisia ja peruuttamattomia, kuten itsemurhayrityksessä. Kehitysvammaisten asiakkaiden kohdalla sosiaalityöntekijän työn kannalta haastavaa on mielestäni arvioida toisen esimerkkikohtaan kaltaista tilannetta, eli missä menee raja sen suhteen, milloin asiakkaalla ei enää voi katsoa olevan riittävästi henkisiä edellytyksiä tai harkintakykyä ymmärtää päätöstensä seurauksia. Toinen haaste liittyy päätösten luokitteluun niiden seurauksien perusteella, eli milloin toiminta on niin kauaskantoista ja peruuttamatonta, että siihen pitää puuttua. Ilmari Rostila korostaa sitä, että edellä mainittuja perusteita ei saa käyttää asiakkaan holhoamisen verukkeena ja itsemääräämisoikeuden menetys tulisi aina rajoittaa mahdollisimman pieneksi. Asiakkaalle tulisi hänen mukaansa pyrkiä saamaan resursseja, jotta asiakas pystyisi määräämään elämästään ja toiminnastaan.

Tässä tutkimuksessa sosiaalityöntekijät miettivät paljon sitä, milloin päätöksen vaikutukset olivat niin suuria, että itsemääräämisoikeuteen piti puuttua. Asuminen nousee esiin sellaisena, joka ei useinkaan ollut asiakkaan itsensä päätettävissä, osin sen ”peruuttamattomuuden” vuoksi, mutta aina ei ollut tarjolla myöskään toiveiden mukaista vaihtoehtoa. Myös taloudellisesti asuminen on niin merkityksellinen asia, että sosiaalityöntekijöiden järkeilyssä asiakkaan itsemääräämisoikeus jää taloudellisten tekijöiden vuoksi toissijaiseksi. Muissa asioissa sosiaalityöntekijät tuovat esiin pyrkimystä toteuttaa asiakkaan toiveita edes osittain, ellei koko toivetta voinut toteuttaa. Toisaalta esiin tulee ristiriitaista suhtautumista sikäli, että sosiaalityöntekijät pyrkivät toisinaan holhoamaan asiakasta päätöksillään niin, että nämä ”eivät polttaisi siipiään”, vaan elämä olisi helppoa ja mutkatonta. Sosiaalityöntekijät moraalisesti järkeilevät siten, että he haluavat asiakkailleen heidän mittapuunsa mukaan hyvän elämän. Osa sosiaalityöntekijöistä suhtautuu holhoamiseen kriittisemmin ja järkeilee asiaa siten, että ”yrityksen ja erehdyksen” kautta myös kehitysvammainen kykenee ymmärtämään entistä paremmin tekojensa seurauksia ja oppimaan niistä. Heidän moraalisesta järkeilyään vaikuttaa ohjaavan ajatus, että liika puuttuminen on asiakkaan väheksymistä. Ilmari Rostila (2001, 33) on myös todennut, että tarjoamalla asiakkaalle valmiita ratkaisuja ja

ohjeita, ruokitaan asiakkaan riippuvuutta. Asiakas ikään kuin autetaan avuttomaksi ja tällöin asiakasta ei vahvisteta vaan heikennetään.

7 TALOUDELLISTEN TEKIJÖIDEN VAIKUTUS PÄÄTÖKSENTEON EETTISYYTEEN

Kolmas käsiteltävä pääteema on sosiaalityöntekijöiden kokemukset taloudellisten tekijöiden vaikutuksista heidän moraaliseen järkeilyynsä. Tässä luvussa tarkastelen esimerkiksi sosiaalityöntekijöiden kokemuksia eettisistä ristiriidoista organisaatioiden taloudellisten tekijöiden sanellessa heidän päätöksentekonsa reunaehdot. Etnometodologisessa orientaatiossa ja siihen nojaavassa kategoria-analyysissä instituutioita tarkastellaan toiminnoissaan rakentuvina, eli tarkastellaan organisaatioiden arkisia käytäntöjä. Instituutiollisessa kontekstissa on merkityksellistä miten kategoriat liittyvät arkisiin työkäytäntöihin. Instituutiot toimivat kategorisoinnin pohjalta, jolloin on kategorisoitava mm. millaisia asioita ja ongelmia käsitellään ja mitkä ovat instituution tehtävät. Instituutioissa rakennetaan työntekijän ja asiakkaan identiteettikategorioita ja niihin kuuluvia oikeuksia ja velvollisuuksia. Jokainen instituutio tuottaa moraalikategorioihin liittyviä määreitä suhteessa omaan institutionaaliseen tehtäväänsä. Moraalin rakentaminen saattaa olla hyvin hienovaraista toimintaa. (Jokinen 2012, 227-225.)

Sosiaalityön tekemistä ohjaillaan monen osapuolen toimesta ja sosiaalityöntekijät ovat selontekovelvollisia moneen suuntaan. He eivät ole selontekovelvollisia vain tai edes ensisijaisesti asiakkaiden suuntaan, vaan sosiaalityön on oltava vallitsevan politiikan, lainsäätäjän ja sosiaalityöntekijän edustaman instituution tavoitteiden ja tahdon mukaista. (Juhila 2009, 57.) Suomessa alkoi 1980-luvulla julkisen sektorin hallinno uudistus, joka perustuu managerialismiin ja New Public Managementiin (NPM). Nämä opit ovat tulleet myös osaksi sosiaalityötä siten, että myös sosiaalityöntekijöiltä vaaditaan tehokkuutta ja työltä vaikuttavuutta siinä missä muiltakin julkishallinnon toimijoilta. (Juhila 2006, 71-76.)

Kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden haastatteluissa yhden selkeän osa-alueen muodostaa käytössä oleviin resursseihin liittyvä pohdiskelu omine eettisine haasteineen. Taloudelliset tekijät olivat käytännön päätöksenteossa koko ajan läsnä ja taloudellisten tekijöiden sosiaalityöntekijöille aiheuttamat ristiriidat koettiin uuvuttavina ja vaikeina. Sosiaalityöntekijät kokivat raskaaksi sen, jos he näkivät asiakkaan hyötyvän jostain palvelusta, mutta joutuivat sen taloudellisista syistä epäämään.

Sostt 5: Mun mielestäni kaikki... melkein kaikessa näyttelee yksinkertaisesti raha ja nuo jonkunnäköiset sellaiset säännökset, jotka tulee ylhäältä päin, eli siis siihen mä olen kyllästynyt ja väsynyt... että se vaikuttaa minuun ihan oikeasti siten, että mun on paha mieli... Ja se saattaa näkyä esimerkiksi.. se voi näkyä jonkin näköisenä ärtyneisyytenä tai puolusteluna tai jonain muuna, että se... mutta... Mä tarkoitan sitä, että niitä tulee melkein päivittäin, näitä tilanteita.

Sosiaalityöntekijän oli pakko huomioida ”ylhäältä päin” annetut määräykset. Kyösti Raunion (2009, 111) mukaan keskeisin lojaalisuuden haaste syntyykin sosiaalityöntekijän yhteydestä työllistävään organisaatioon ja asiakkaan arkielämään, sillä haastetta synnyttää työntekijän roolin ristiriitaisuus asiakkaan auttajana ja kontrollin harjoittajana, sekä asiakkaan etujen suojelemisen ja yhteiskunnallisen tehokkuuden ristipaine.

Sostt 1: Ne on kirjallisesti helppo tehdä, ne päätökset, kun niihin on tietyt perustelut määrärahasidonnaisissakin, että ei ole rahaa tai muuta, mutta että omalta eettiseltä kannalta on ne sellaiset... sillä lailla haastavat, kun haluaisi myöntää, mutta kun ei pysty ja tietää, että se asiakas siitä hyötyisi.

Sosiaalityöntekijät eivät voineet sivuuttaa rahaa päätöksenteossa, vaan palvelujen myöntämisessä raha oli koko ajan otettava huomioon. Asiakkaan itsemääräämisoikeus ja toiveet olivat palvelujen hinnan suhteen toisarvoisia.

Sostt 4: Raha määrittelee tätä työn tekemistä siis siten, että raha, raha, raha, että päällimmäisenä niin kuin. Vaan sekin, että jos on vaikka kaksi paikkaa ja asiakas haluaa siihen toiseen, ja se on vaikka huomattavasti kalliimpi, se asumispaikka tai vaikka hän haluaisi yksityiseen johonkin päivätoimintaan tai jotain, niin kyllä siinä kohtaa usein se raha näyttelee, että se halvempi vaihtoehto. Ja oli se asia mikä hyvänänsä, niin aina se on sitten se halvempi vaihtoehto, jos on kyse siis ostopalveluista. Kyllä valitettavasti se raha on sellainen elementti, minkä kanssa eettisyys jää aika lailla jalkoihin.

Edellä oleva haastattelulainaus kuvaa taloudellisten tekijöiden painoarvoa instituutiossa. Asiakkaan itsemääräämisoikeus ja ratkaisujen eettisyys jää taloudellisia tekijöitä kevyemmäksi päätöksenteon perusteeksi. Tämän voi päätellä olevan instituutiollisella tasolla hyväksytty tärkeysjärjestys arkisessa toiminnassa ja yleisesti hyväksytty työkäytäntö. Toisaalta taloudellisten tekijöiden pelättiin heikentävän eettisyyttä siten, että taloudellisten asioiden taakse saattoi ehkä mennä liiankin helposti. Raha-asiat saattoivat muodostaa syyn jättää hakematta eettisesti parempaa ratkaisua ja sivuuttaa asiakkaan toiveet mahdottomina. Kyösti Raunio (2009, 112) kiinnittänyt huomionsa samaan asiaan todeten, että tehokkaan ja tuloksellisen työn vaatimuksen vuoksi ammatillisen työn periaatteista aletaan tinkiä. Organisaation menettelytapoja aletaan pitää pakotteina, joihin on pakko

sitoutua. Sosiaalityöntekijä uskoo organisaation ratkaiseen jo eettiset kysymykset, eikä tällöin enää näe eettistä puntarointia omana tehtävänä.

Sostt 4: Että se (raha/S.W.) on sellainen peikko mikä syö eettisyyttä. Mutta silti vaikka se on sellainen, niin se ei tarkoita sitä, etteikö silti meidän työntekijöiden moraalini pitäisi olla aina tuntosarvet valppaina... Tai... Että sitä tarkastelee mitä työssään tekee. Enkä mä tiedä... Meneekö työntekijä sitten sen rahan taa liian helposti vai ei. Sen työskentelyotteen olisi oltava sellainen, että ei pidä mitään itsestään selvänä. Ja on herkkänä sille, mitä asiakas toivoo ja haluaa. Ja kunnioittava ote siihen ihmisen itsemääräämiseen ja tällaiseen, että se säilyisi, olisi sitten tilanne mikä hyvänsä.

Harkinnanvaraisten palvelujen myöntämisessä sosiaalityöntekijä joutui koko ajan pohtimaan palvelujen hintaa suhteessa saavutettuun hyötyyn. Vaikeus päätöksenteossa syntyi tunteen ja järjen kanssa tasapainoillessa.

Sostt 8: Kyllähän minä sosiaalityöntekijänä pohdin sitä, että mitä mikäkin maksaa, koska kaikkeen saadaan rahaa menemään valtavasti. Mä mietin aika pitkälti sitä vastetta mitä sillä saadaan ja sitten toisaalta sitä... sitä miten tämä helpottaisi, hyödyttäisi, jalostaisi sen kehitysvammaisen elämää. Että niiden kahden asian välillä taiteilua... vähän niin kuin istuisi kahdella pallilla ja hakee niiden pallien välille jotain sellaista... tunne-elämässä hyväksyttävää ja... järkevää siltaa niiden pallien välille.

Sosiaalityöntekijät käyttivät useasti termiä ”pienin paha”, sillä usein joudutaan etsimään pienintä pahaa monesta eri pahasta, koska hyvää vaihtoehtoa ei ole tarjota. Tällöin sosiaalityöntekijä pyrkii arvioimaan mikä on pienin paha. Päätöksenteossa sosiaalityöntekijä pyrkii huomioimaan kehitysvammaisen oikeuden tasavertaisuuteen suhteessa muuhun väestöön. Myönnettäessä harkinnanvaraisia palveluja sosiaalityöntekijä huomioi tasavertaisuuden myös siten, että kehitysvammaisuus ei voinut toimia oikeutuksena saada jotain muita etuja muuta väestöä enemmän. Harkinnanvaraisissa palveluissa korostuu erityisesti sosiaalityöntekijän oma näkemys siitä, mikä on hyvää ja tarpeellista. Sosiaalityöntekijä vaikuttaa käyttävän varsin voimakkaasti omaa mittapuutaan hyvän elämän määrittelyssä kehitysvammaisen kohdalla ja myöntää palveluja sen mukaan.

Sostt 8: Mä taiteilen siinä välimaastossa, että mietin sitä mikä olisi hyvää ja tarpeellista ja mikä rakentaisi sitä kehitysvammaisen elämää mun mittapuitteni mukaan hyväksi, koska vaikkei kehitysvammaiset pystyisi sillä lailla ajamaan omia etujaan niin en mä kuitenkaan ajattele niin, että

kehitysvammaisuuden takia kuuluisi saada kaikkea paljon enemmän kuin mitä yhteiskunnassa muuten saadaan.

Arvioidessaan tämän hetken pienintä pahaa, pyrkii sosiaalityöntekijä huomioimaan myös suunnitellun ratkaisun vaikutusta asiakkaan elämän kokonaistilanteeseen, eli heikentääkö uusi suunniteltu päätös jotain nyt toimivaa asiaa ja minkä asian sujuminen on tärkeintä. Sosiaalityöntekijä pyrkii myös ennakoimaan tekemänsä päätöksen tulevaisuusvaikutukset.

Erityisen tärkeänä sosiaalityöntekijät kokivat sen, että heillä oli mahdollisuus tavata asiakkaita henkilökohtaisesti. Päätöksiä tehdessään sosiaalityöntekijä toimii sekä tunteittensa että käytettävissä olevan tiedon perusteella. Asiakasta näkemättä tunteet eivät vaikuta päätöksentekoon.

Sostt 5: Kun siinä voi käydä niin, että mun on helpompi, kun mä en näe lasta, nuorta, aikuista, kuka hän sitten onkin...

H: Hmm.

Sostt 5: ...kun mä en näe asiakasta, niin mun saattaa olla helpompi tehdä kielteinen päätös täällä.

Harkinnanvaraisten palvelujen myöntämisessä asiakkaan tilannetta oli vaikea ymmärtää pelkästään papereiden perusteella. Sosiaalityöntekijöiden kertomien esimerkkien perusteella asiakkaan henkilökohtainen tapaaminen lisäsi sosiaalityöntekijöiden ymmärrystä hänen tilanteestaan ja pääsääntöisesti johti myönteiseen päätökseen harkinnanvaraisista palveluista päätettäessä.

Sostt 8: Kyllä kehitysvammahuollossa enemmän mun mielestä, kun missään muussa, no tietysti lastensuojelussa myös, mutta sosiaalityön alueella, niin sen... itse sen kehitysvammaisen omin silmin näkeminen, niin kyllä sillä on valtavan paljon avartava vaikutus.

Osa sosiaalityöntekijöistä nosti esiin sen, että taloudelliset resurssit näkyivät myös aikaresurssien niukkuutena. Tällöin esimerkiksi kaikkiin kuntoutussuunnitelmapalavereihin ei ollut mahdollisuutta osallistua, eikä asiakkaita voinut henkilökohtaisesti tavata niin paljon kun sosiaalityöntekijä olisi halunnut.

Sostt 5: Että mielelläni pyydän täällä käymään ihmisiä ja kyllä heitä tuleekin, mutta tietysti sekin on totta, että jos sä rupeat kauheesti, niin sitten sulla ei ole mitään muuta kun niitä ja koska sitten ne paperihommat tekee?

Taloudellisen resurssien niukkuus herätti huolen sosiaalityön hämärtymisestä. Ainoastaan erityisen hankalien tilanteiden kohdalla sosiaalityöntekijä huomasi pysähtyvänsä miettimään asioiden arvoja, muuten taloudelliset tekijät ohjasivat toimintaa.

Sostt 4: Jotenkin ihan liian paljon asioita ja liian vähän työntekijöitä, talous pukka päälle ja jotenkin tuntuu, että talouden seuranta, se jotenkin menee kaiken yli, raha-asiat vaan vyöryy sieltä ja sitten jotenkin ne asioitten tärkeys... tärkeysjärjestys, se jotenkin muuttuu ja jotenkin se arvomaailma ja kaikki arvokeskustelut jää ihan niin kuin jonnekin, että... Varmaan joskus juuri tällaisissa, kun on tosi hankala tilanne, niin sitä herää siihen... Mutta se on juuri case-kohtaista, että ei ole aikaa laajemmin pohtia ja yhteisesti, niin että jotenkin enemmän mun mielestä tarvittaisiin tosiaan sitä keskustelua, että minkä takia sitä työtä tehdään, minkä takia me ollaan täällä ja juuri se, että ei sosiaalityön ja sosiaalityöntekijöitten tehtäväkuva, ettei sosiaalityön... että mitä on sosiaalityö, ettei se hämähäri jonnekin, että miksi on olemassa sellainen ala kun sosiaalityö... Tai sosiaalityöntekijän rooli, ettei se mene jonnekin pimentoon.

Anna Metteri (2004, 95-96) kiinnittää huomionsa siihen, että ammattiauttajat mukautuvat ja sopeutuvat ekonomistisiin arvoihin. Tämä johtaa lain soveltamiseen säästeliäämmin ja samalla muuttuu myös auttamisen moraaliksi, kun kaikista ihmisistä ei enää saa tai tarvitsekaan pitää huolta. Kirsi Juhila (2006, 181-183) näkee, että kovien arvojen vallatessa alaa, tarvitaan heikomman puolelle asettumista ja asioiden ajoa sekä sosiaalityöntekijöiden astumista julkisuuteen kertomaan siitä, mitä säästöpolitiikka aiheuttaa sosiaalityön asiakkaille.

Sostt 4: Jos me pysähdytään miettimään sitä mitä me tehdään ja miten me tehdään, niin sehän on avain siihen laatuun. Että koska kuitenkin varmaan jokainen haluaa tehdä laadukasta työtä ja tällä nykymenolla mä en jaksa uskoa, että se toteutuu, että nyt on ehkä sellaista, että.. Että kiireellisimmät, ne hoidetaan kiireellä ja sitten kaikki hoidetaan vauhdilla, jotenkin... Ja nopeita ratkaisuja ja... ja että niin... Mä ajattelen, että paitsi että se vaikuttaisi laatuun, niin ihan siihen työn tekemiseen, työntekijän jaksamiseen ja kaikkiin, että kun asioita pysähdyttäisiin pohtimaan ja miettimään sitä mitä tekee. Ja kuitenkin mä näen, että sosiaalityö on hirveästi, että vaikka siellä on laki, lakeja taustalla ja muuten, niin kyllä se on se ihminen, ihminen siellä pöydän takana tai missä sitten onkin, että paljonhan on hänen asenteistaan ja arvomaailmastaan ja suhtautumisestaan asioihin kiinni.

Sosiaali- ja terveydenhuollon työoloja ja henkilöstön hyvinvointia on selvitetty valtakunnallisella kyselytutkimuksella vuosina 1992, 1999, 2005 ja 2010. Vuoden 2010 kyselyn perusteella asiakastyössä kohdattiin eettisiä tai moraalisia ongelmia vähemmän kuin viisi vuotta aiemmin.

Vastaajat erityisesti vanhus- ja vammaishuollosta ilmoittivat kuitenkin edellistä kertaa useammin, etteivät he voi toimia eettisesti oikein työpaikan rajallisten resurssien vuoksi. Sellaisiin tilanteisiin, joissa joutuu puuttumaan epäeettiseen toimintaan, priorisoimaan asiakkaita tai karsimaan palveluja, kaivattiin kaikilla sektoreilla jossain määrin lisää tukea. (Laine, Kokkinen, Kaarlela-Tuomaala, Valtanen, Elovainio, Keinänen & Suomi 2011, 5.)

Petteri Niemi (2008, 112-118) näkee moraaliseksi velvollisuudeksi etsiä sellaisia taloudellisia ratkaisuja, jotka toteuttavat keskeiset ihmisoikeudet mahdollisimman hyvin ja tarjoavat edellytykset inhimilliselle hyvälle elämälle. Hänen mukaansa oikeutettujen vaateiden priorisointi ja säännöstely ei pitkäaikaisena ratkaisuna ole eettisesti hyväksyttävää. Moraalinen ristiriita on hänen mukaansa tärkeää tiedostaa, kykenipä sitä sitten ratkaisemaan tai ei. Petteri Niemi tuo esiin Richard Foxin ja Joseph DeMarcon vuonna 1990 hahmottelemat käytännöllisen järkeilyn ohjeet työkaluksi eettisesti ristiriitaisessa tilanteessa. Näiden ohjeiden mukaan ensimmäiseksi on tärkeää muotoilla olennaiset ongelmat. Seuraavaksi kerätään tietoa ja kartoitetaan eri vaihtoehtoja, jonka jälkeen arvioidaan ne. Lopuksi tehdään päätös ja ryhdytään toimintaan. Päätöksentekovaiheessa voi päätöksen teon tukena käyttää kolmea eri kysymystä 1. ”Kykenisinkö perustelemaan tämän päätöksen julkisuudessa? 2. ”Voinko elää tämän päätöksen kanssa?” ja 3. ”Voisiko jonkun muun kokemus tai asiantuntemus auttaa päätöksenteossa?”. (Fox & DeMarco 1990; ref. Niemi 2008, 117; Resnik 1998; ref. Niemi 2008, 117.) Petteri Niemi (2008, 118) muistuttaa myös, että on olemassa moraalisia pulmia, joihin ei ole olemassa eettisesti oikeaa ratkaisua, vaan tavallaan kaikki ratkaisut ovat eettisestä näkökulmasta huonoja. Tällöin ei ole tehtävissä muuta, kuin tehdä päätös ylipäänsä joidenkin perusteiden avulla.

8 INSTITUUTIoidEN VÄLINEN YHTEISTYÖ

Neljäntenä aiheena tuon esille instituutioiden välistä yhteistyötä kehitysvammahuollossa ja yhteistyön sosiaalityöntekijöissä synnyttämää eettistä pohdiskelua järjestettäessä palveluja kehitysvammaiselle asiakkaalle. Anneli Pohjola (2010, 29) toteaa palvelujärjestelmän intressien kiinnittyvän yksittäisen ihmisen tilanteen sijasta palvelutarpeiden yleiseen määrittämiseen ja esimerkiksi asiakasjakautumisiin sekä palveluiden taloudellisiin kustannuksiin. Asiakkaiden tarpeita tarkastellaan palvelujärjestelmän yleisenä tilauksena ihmisen ainutlaatuisuuden asemasta. Asiakas on työn kohteena yksi tapaus muiden joukossa, kun taas asiakkaan kannalta tärkeää on hänen selviytymisensä elämäntilanteessaan. Tämä näkökulmaero sisältää ristiriidan järjestelmän ymmärtämisen yksilöllisen asiakkaan ja hänen itsensä elämänsä moniarvoisuuden kesken.

Tässä luvussa tuodaan esiin sosiaalityöntekijöiden eettiseksi epäkohdaksi esille nostamaa vaikeutta saada kehitysvammaisten kategoriaan kuuluville asiakkaille tarkoituksenmukaisia palveluita erityisesti päihde- ja mielenterveyspuolelta. Lisäksi tarkastellaan kunnan ja erityishuoltoapiirin sosiaalityöntekijöiden keskinäistä yhteistyötä.

8.1 Kehitysvammainen väliinpuotoaja-asiakkaana

Sosiaalityön instituutioilla on keskinäistä työnjakoa, eli asiakkaista käydään jatkuvaa neuvottelua jolla pyritään selvittämään mihin paikkaan potentiaaliset asiakkaat sijoittuvat. Samalla käydään neuvottelua siitä, mikä määräytyy kunkin avun tarvitsijan keskeiseksi ongelmaksi. Asiakkaat liittyvät osaksi tätä neuvottelua hakiessaan jostain instituutiosta apua tai tullessaan ilman omaa aloitettaan määritellyksi jonkun instituution avun piiriin kuuluvaksi. Tilanne on vaikein silloin, kun instituutiot kiistelevät keskenään siitä, kenen vastuulle henkilö kuuluu. Sosiaalityön asiakkaalla ei yleensä ole tarjolla useita instituutiovaihtoehtoja, joista voisi valita palvelun. Pahimmillaan asiakas voi kohdata hierarkkisen ongelmatyönjaon, jolloin puhutaan väliinpuotoaja-asiakkaasta, jota mikään instituutio ei halua asiakkaakseen. (Juhila 2006, 226-227.)

Sosiaalityöntekijä tuo esille eettisesti hankalana tilanteena sen, kun väliinpuotoaja-asiakkuus tulee näkyväksi myös asiakkaalle. Hän toteaa myös eettisten näkökulmien jäävän palvelujen järjestämisessä vaille huomiota.

Sostt 4: Ollaan oltu eri toimijoiden kanssa yhteistyössä ja sitten kaikki vaan pyörittelee ja tuppaa toisilleen. Että siinä kohtaa ei paljon eettistä pohdintaa tapahdu, että onko se oikein, niin kuin näille ihmisille, että heitä sysitään paikasta toiseen. Ja se, että jos se tapahtuisi vielä jotenkin siten, että viranomaiset tai ammattiauttajat tekisi sitä keskenään jotenkin hiljaisesti, mutta että kun

asiakaskin tietää, että hänet saatetaan tuupata tai tuupataan toiseen paikkaan ja sitten taas toiseen ja toiseen... niin aivan hirveä tilanne.

Sosiaalityöntekijä koki muiden alojen työntekijöiden osaamisen olevan puutteellista kehitysvammaisuuden suhteen. Hän koki kehitysvammaisuuden olevan niin voimakkaasti leimaavaa, että se esti palvelujen saamisen päihde- ja mielenterveyspuolelta.

Sostt 4: Monta kertaa tuntuu, että nähdään tämä kehitysvammaisuus päällimmäisenä ja sitten jossain vasta paljon myöhemmin tulee ihminen, ihmisyys tai se tasavertainen asema muihin, että ihan niin kuin se kehitysvammaisuus pitäisi sisällään, että kaikkea sallitaan, toilailua tai jotenkin, että mutta vähänhän se on tuohon liittyen, että jos ajatellaan, että psykiatrisen puolen tai päihdepuolen työntekijöitä, niin heidänhän mielestä kehitysvammaisuuteen kuuluu kaikki tämä problematiikka, että eihän kehitysvammaisen ihminen saa paljon niin kuin esimerkiksi jossain psykiatrisessa, niin hän tulee seuraavana päivänä takaisin (lähetetään pois hoidosta/S.W...ja että se kuuluu niin kuin siihen pakettiin nimeltä kehitysvammaisuus, kaikki psyykkiset oireet ja varmaan päihdepuolellakin on vähän sitten sama.

Toinen sosiaalityöntekijä kiinnitti huomionsa samaan asiaan. Laki kehitysvammaisten erityishuollosta takaa hänen mukaansa kehitysvammaisille paljon subjektiivisia oikeuksia, mutta kehitysvammaisuus toimi samalla syrjivänä tekijänä muihin palveluihin hakeutuessa.

Sostt 1: No siis jos mietitään lakia erityishuollosta, niin sehän nyt periaatteessa mun mielestä takaa niitä palveluita sinänsä, että sen kautta kehitysvammaiset saa aika paljon, mutta sitten se, että sen vuoksi välillä tuntuu, että he sitten tippuu muista palveluista, että moni sitten toteaa vaikka, että ei me voida ottaa kehitysvammaisia, että sitten tavallaan siinä on pieni ristiriita, että tavallaan he saa kaiken, mutta sitten he ei saa taas sen ulkopuolelta mitään muuta.. Että jos nyt olisi vaikka päihdeongelma kehitysvammaisella tai mielenterveysongelma tai tällainen, mitä meillä kaikilla muillakin voi olla, niin tavallaan sitten se, et he ei pääse niitten palveluitten piiriin vaan niitten kaikkien pitää tulla sieltä (erityishuollosta/S.W.), niin se on mun mielestä vähän surullinen, että koska he on ihan... tai että pystytäänkö sitten kehitysvammahuollon palveluilla vastaamaan niihin tarpeisiin.

Sosiaalityöntekijät kokivat eettistä ristiriitaa palvelujärjestelmän suhtautuessa heidän kokemuksensa mukaan epätasa-arvoisesti kehitysvammaisiksi kategorisoituihin asiakkaisiin. He näkivät, että palvelujärjestelmien välillä kehitysvammaisuus sai päihde- ja mielenterveysongelmia voimakkaamman painoarvon. He tunnistivat ja vastustivat palvelujärjestelmän tapaa luokitella

kehitysvammaisen diagnoosin mukaan, jolloin muut ongelma-alueet asiakkaan elämässä jäivät vaille sellaista apua ja erityisosaamista, johon he ilman kehitysvammaisuutta olisivat olleet oikeutettuja.

8.2 Yhteistyö kunnan ja erityishuoltopiirin välillä

Erityishuoltopiirit järjestävät kuntien velvollisuudeksi säädetyn erityishuollon. Tämän erityishuollon toteuttamiseksi myös kuntien kehitysvammahuollossa työskentelevät sosiaalityöntekijät tekevät yhteistyötä erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijöiden kanssa. Kunnallisten sosiaalityöntekijöiden suhtautuminen erityishuoltopiiriin kanssa tehtävään yhteistyöhön vaihteli. Kunnan sosiaalityöntekijä koki hankalaksi tehdä päätöstä asiakkaille myönnettävien ja järjestettävien palvelujen suhteen. Tällöin hän huomasi voivansa hyödyntää erityishuoltopiirissä työskentelevien ammattitaitoa ja saavansa sieltä tukea omiin ratkaisuihinsa.

Sostt 1: No sanotaanko että tietysti kehitysvammaisten kohdalla on juuri se, että kun heille tehdään ne kuntoutussuunnitelmat ja muut erityishuolto... ja tuolla, niin tietysti ne on sellaisia, että siellä on kanssa monta ammattilaista ja näin.. että siten ajatellen, että heidänkin ammattitaitoa pystyy siinä pitämään ohjenuorana tai näin ja kysyy sieltä tavallaan... tai saa tavallaan tukea niihin omiin sitten, jos sieltä suositellaan jotain...

Kaikki eivät nähneet asiaa samoin, eivätkä kokeneet saavansa tukea erityishuoltopiiristä. Eräs kunnan sosiaalityöntekijä näki suuren eron kunnallisten ja erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijöiden välillä. Kehitysvammahuollon työntekijät peräivät hänen mukaansa kehitysvammaisten asiakkaitensa oikeuksia, kun taas kunnan sosiaalityöntekijä katsoo mikä on asiakkaan kannalta välttämätöntä ja miettii päätöksensä taloudellista vaikutusta.

Sostt 8: Niin kuin kaikessa muussakin tämän toimiston sisällä, niin kaikkeen se vaikuttaa, se että mitkä on sen ratkaisun taloudelliset vaikutukset.

Toinen kunnan sosiaalityöntekijä koki palavereissa eettisesti myös ristiriitaisia tunteita silloin, kun kuuli erityishuoltopiirin edustajien suositukset kehitysvammaiselle myönnettävistä palveluista, mutta joutui ne taloudellisista syistä epäämään. Kielteistä päätöstään sosiaalityöntekijä pystyy perustelemaan ainoastaan taloudellisilla tekijöillä, eettisesti hän olisi kokenut oikeaksi päinvastaisen päätöksen.

Sostt 5: Siellä suositeltiin hyviä asioita ja kaikkia ja sitten katsotaan mua siinä kohdassa, kun tulisi maksusitoumus tai tällaiset ja sitten äiti katsoa napittaa mua silmiin ja sanoo, että kaikkea hyvää

on ja kuuluisi, mutta mitään ei saada. Sitten mä yritän siinä, että niin no, se on ikävää, jos sinusta tuntuu siltä, että onhan tässä nyt kuitenkin nämä avohuollon palvelut ja sitten mä luettelen niitä mitä kunnalta saa. Että... Joo, tuntuu se vähän kohtuuttomalta, jos sitten oikeasti sanotaan, että mitään ei saada. Kun kyllä nyt jotain tarjotaan, mutta on se minustakin liian vähän mitä tarjotaan. Se on ihan fakta.

H: Hm.

Sostt 5: Ja se, että olla oikeasti samaa mieltä kun he ja sitten kuitenkin joutuu sanomaan eri tavalla.

Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät kokivat omasta näkökulmastaan myös eettistä ristiriitaa ollessaan vakuuttuneita pyytämänsä palvelun tärkeydestä asiakkaalleen ja saadessaan torjuvan vastauksen kunnassa. Sosiaalityöntekijä toimii omien voimavarojensa ja resurssiensa päättäessään milloin antaa periksi kunnan kieltävään vastaukseen.

Sostt 9: Se olisi ollut niin pieni se tarve, mutta se olisi ollut eettisesti enemmän oikein ja se kuuluisi sille asiakkaalle. Mutta että... ei sitten ehkä ole aikaa ja voimavaroja ihan viimeiseen asti aina taistellakaan.

Erään kunnan sosiaalityöntekijä korostaa sitä, että hän ei näe itseään kehitysvammaisen edunajajana ja pitää suurena hankaluutena sitä, että erityishuoltopiirin työntekijät hänestä toimivat tällaisessa roolissa.

Sostt 8: Kun ajattelee... ajattelee... että aika vahvasti kehitysvammahuollossa pääsääntöisesti työskentelevät ihmiset asettuvat sen kehitysvammaisen ihmisen edunajajaksi ja mun mielestäni se on se hankaluus, kun niitten pitäisi asettua asiantuntijaksi.

Edellä haastateltu sosiaalityöntekijä kaipaa erityishuoltopiirin työntekijöiltä objektiivisempaa ”asiantuntijan” roolia. Sosiaalityöntekijän kuvauksen mukaan erityishuoltopiirin moniammatillisen työryhmän, ”kehitysvammahuollon klaanin” suositukset kattavat kaiken mahdollisen, mitä he ”edunajajina” näkevät kehitysvammaiselle kuuluvan. Tämä on kunnan sosiaalityöntekijän ristiriidassa sen kanssa, mikä voidaan kunnan näkökulmasta pitää ”järkeväenä, hyvänä ja mahdollisena”.

Sostt 8: Mun täytyy sanoa, että melkein kaikissa työpaikoissa missä mä olen ollut sosiaalitoimistossa, niin se henkilö, joka tekee kehitysvammahuoltoa, niin kun se sen palaverin käy erityishuoltopiirissä ja kun se sieltä tulee, niin se sanoo, että sillä on päivä pilalla. Että se on niinkun aina se sama, että joku tämmöisissä palaverissa aina esiintyy edunajajana eikä

asiantuntijana. Ja että kyllä kunnissa on hirveästi ristiriitaisia tunteita päätöksenteossa siihen, että se on se kehitysvammahuollon klaani, joka siellä määrittelee sitä, mitä ihmisille kuuluu, että eikä sitä, että mikä olisi niin kuin järkevää ja hyvää ja mahdollista... että se on se isoin ristiriita, että... se asiantuntijuuden ja asianajajan erottaminen...

Sosiaalityöntekijä tuo esiin, että muillakin kehitysvammahuoltoa toteuttavilla sosiaalityöntekijöillä on vastaavia kokemuksia siitä, että erityishuoltopiirin ”kehitysvammahuollon klaani” määrittelee edunajajan roolista käsin sen, mitä palveluja kehitysvammaiselle kuuluu myöntää ja nämä palvelut saattavat olla määrärahojen puitteissa palveluja myöntävän kunnan sosiaalityöntekijän näkemyksen mukaan kohtuuttomia. Kaikki ”kehitysvammahuollon klaanin” määrittelyn mukaan kehitysvammaiselle henkilölle kuuluvat palvelut eivät myöskään näytä kunnan sosiaalityöntekijän näkemyksen mukaan järkeviltä. Sosiaalityöntekijä näkee tähän ratkaisuna sen, että yhden kuntoutussuunnitelmapalaverin asemasta olisi ”enemmän palavereja vuodessa”. Tällöin asiat voisi jättää hautumaan, eikä päätöksiä tarvitsisi tehdä heti. Sosiaalityöntekijä peräänkuuluttaa erityisesti palavereja, joissa asiakas ei olisi paikalla, vaikka toteaaakin sen olevan eettisesti ongelma. Hän toteaa, että ”kamala ajatus”, mutta asioista olisi hänen mukaansa helpompi puhua suoraan silloin, kun asiakas ei ole paikalla itse. Hän uskoo, että tämä voisi luoda uudenlaista eettistä näkökulmaa ja olisi ammatillisesti avartavaa.

Sostt 8: Siitä sitten jotenkin... siitä tulisi kokonaisempi, rehellisempi ja suurempi kuva, jos olisi joskus myös tällaisia pelkästään ammatillisia palavereja... Voi tietty sanoa, että miksi olet niin epärehellinen, ettet pysty sanomaan näitä asioita kehitysvammaisen läsnä ollessa, mutta mä väitän, että sitä voisi käydä, sitä keskustelua siten... jotenkin siten.. sillä lailla syvemmin, että siitä saisi enempi...

Sosiaalityöntekijä arveli saavansa ammattilaisten välisessä keskustelussa selkeämpää ja konkreettisempaa tietoa asiakkaan tilanteesta, joka auttaisi häntä päätöksenteossaan palvelujen myöntämisestä.

Sostt 8: Se avaisi paremmin sitä tilannetta, kun voitaisiin niin kuin... en mä voi sanoa sellaisessa palaverissa (jossa asiakas paikalla/ S.W.), että mitä tämä asiakas nyt siitä hyötyisi, jos sillä on vaikka viis avustajaa vuorokauden aikana, kuka nyt sillä lailla... mä en voi sanoa, että kertokaa mulle miten hän on onnellisempi, mutta jos tämä henkilö ei ole paikalla, niin mä voisin näin kysyä ja siihen voisi vastata, että hänen viestinsä on selvä, hän on iloisempi, hän hymyilee, hän nauraa, hän on toiminnallisempi, hän nukkuu yönsä paremmin, tällaisia asioita voisi ammatillisesti saada... ja jotenkin enemmän tässä tilanteesta irti silloin.

Erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijät olivat tietoisia siitä, että heidät nähtiin palvelujen myyjinä. He kuvasivat kuitenkin itseään oman osa-alueensa asiantuntijana ja alla olevasta esimerkistä käy ilmi, että haastateltava kokee tietävänsä kehitysvammahuollosta enemmän kuin kuntien sosiaalityöntekijät. Hän näkee palvelujen myymisen perustuvan ammattitaitoon.

Sostt 2: Ikävästi on kuullut sitä, että meidän palvelut on kalliita ja me niitä myydään ja myydään ja myydään. Mutta sitten taas mä ajattelen, että meillä on täällä ammattitaito näiden asioiden kohdalla varmasti niin kun.... kun me pystytään keskittymään siihen yhteen, meillä on vaan tämä. Me pystytään keskittymään vaan tähän yhteen osa-alueeseen, että onhan se tietämys niistä asioista varmasti enempi tai sitä tietoa on enempi kuin monilla kuntien sosiaalityöntekijöillä.

Siinä kun kuntien sosiaalityöntekijöillä on velvoitteita päätösten taloudellisista vaikutuksista suhteessa käytettäviin määrärahoihin, on erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijöillä omat velvoitteensa myydä erityishuoltopiirien tuottamia palveluja. Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijä oli tietoinen epäluottamuksesta, joka oli olemassa myytävien palvelujen välttämättömyydestä kunnan sosiaalityöntekijöiden näkökulmasta.

Sostt 2: Kyllähän se on palveluitten myymistä tai kauppaamista tai sellaista että meidän pitää myydä meidän palveluita. Mutta se, että kun se on kuitenkin sellaista, että ei me olla mitään helppoheikkejä, että me myydään kaikki mahdollinen, vaan se että meidän pitää tietää mitä se ihminen oikeasti tarvitsee. Että siinä tietysti toivoisi aina välillä kuntien sosiaalityöntekijöiltä luottamusta meitä kohtaan, että me ei myydä vaan myymisen ilosta, vaan me nähdään se tarve täällä oikeasti.

Sosiaalityöntekijän on pystyttävä perustelemaan myymänsä ja suosittelmansa palvelut. Sosiaalityöntekijän epäonnistuessa perusteluissaan, voi sen vaikutus olla suuri asiakkaan kannalta.

Sostt 3: Sosiaalityöllä on ainakin täällä meillä todella tärkeä merkitys. Että jos lääkäri meillä sanoo, että ihminen tarvitsee jotakin ja mä en pysty perustelemaan sitä kuntaan tai kunnasta ei sitä myönnetä, niin, se jää tulematta, se palvelu.

Yhteistyö kuntien sosiaalityöntekijöiden kanssa oli toisinaan haastavaa ja kuntakohtaiset erot tulivat esiin.

Sostt 9: Mutta sitten kun yrittää saada sitä rahaa sieltä maksajataholta, niin se on aika haasteellista joskus, mutta aika hyvin sitä saa, kun osaa hyvin perustella ja oikeaan kohtaan vedota.

New Public Management eli NPM on tuonut mukanaan myös tilaaja-tuottajamallin. Julkinen sektori pyrkii hankkimaan palvelunsa parhaan tarjouksen tehneeltä tuottajalta. Palvelujen myyjät joutuvat entistä enemmän panostamaan markkinatyylliseen toimintaan. Tällaisen tilanteen riskinä on se, että tulosten esittämisestä, näytävyydestä ja myytävyydestä saattaa tulla asiakkaiden auttamista tärkeämpää. (Julkunen 2004, 183.)

Työskentelyssä oli tavoitteena löytää yhteisiä linjoja ja päästä kompromissiin kuntien sosiaalityöntekijöiden kanssa. Yhteistyön sujuminen oli erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijöiden taholta varmistettava myös sen vuoksi, että kunnat jatkossakin haluaisivat osaa palvelunsa erityishuoltopiiriltä.

Sostt 3: Kyllä kai mä yritän välttää ainakin, että ei siinä nyt mitään ilmireitaa tulisi kenenkään kanssa ja sitten että niissä olisi kuitenkin oikeuden... varsinkin oikeudenmukaisia ja asiakkaan kannalta parhaita, vaikka kompromisseja sitten täytyykin tehdä mutta että... Kyllä sitten kuitenkin me ollaan palveluntuottajia niin, että jotenkin aina siten pitää mielessä pitää se, että kunta kuitenkin ostaa meiltä niitä palveluita ja me ollaan niitä palvelun tuottajia, et kyllä siinäkin täytyy.. että ei voi lähteä riitelemään jostain asiasta... että se on se kunta joka sen palvelun sitten järjestää, me ollaan palvelun tuottajia... Muitten palveluntuottajien kanssa samassa rintamassa... kuitenkin...

Tilanne ei ollut erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijöille helppo. Samalla kun oli huolehdittava yhteistyön sujumisesta palvelujen myynnin edistämiseksi, oli kuitenkin sosiaalityöntekijällä velvollisuuksia asiakasta kohtaan ja hän suorittaa punnintaa kahden eri velvollisuuden painoarvon välillä. Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijä nostaa kuitenkin esiin roolinsa kehitysvammaisen oikeuksien ajajana.

Sostt 3: Että jos me jotain lähdetään ajamaan, jotain omaa linjaamme vaan, niin kunta ostaa ne palvelut sitten jostain muualta aika nopeasti. Että sekin on tietysti yksi sellainen asia että kuitenkin... Mutta ei mun mielestä voida silti lähteä siihen... että vaan mielistelläänkin niitä kuntia, että mun mielestä asiakkaankin puolta pitää pitää ja ajaa oikeuksia...

Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät tunsivat monet asiakkaistansa pitkältä ajalta. Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijöille asiakkaat purkivat mieltään kuntien sosiaalityöntekijöiltä saamastaan huonoksi kokemastaan palvelusta ja erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät pyrkivät sovittelemaan asiakkaan ja kunnan välejä. Sosiaalityöntekijätkin uskoivat asiakkaidenkin mieltävän erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät omien etujensa ajajiksi.

Sostt 7: Jos tästä omasta näkökulmasta ajattelee, niin on se tärkeä, se sosiaalityöntekijän rooli täällä ja sitten ehkä vuosien kuluessa asiakkaatkin tavallaan ovat tottuneet tietynnäköiseen, että mitä he tavallaan odottaa, kun he tulee tänne käynnille. Että he odottaa... tavallaan se palvelu, että heitä ymmärretään ja näin, että sitten taas meillä on niin eri rooli täällä, että he voi vähän purkaakin täällä, jos on vähän jotain sinne kunnan suhteen vähän sellaista, mikä on jäänyt kaiheartamaan... Ja että sitten me yritetään toimia siinä keskellä, että jos tuntuu, että heillä on vaikka vähän tulehtuneet välit, niin sitten me yritetään olla se toimija, joka on siinä vähän välikädessä... Mutta että meidän rooli tässä paletissa on vähän tosiaan erilainen, että kun me ollaan niin sanotusti siinä kunnan ja asiakkaan välissä.

Sosiaalityöntekijä kuvaa erityishuoltopiirin työntekijän roolia asiakkaan ja kunnan välissä olevana välikätenä. Kunnan sosiaalityöntekijän tekemiin päätöksiin tyytymättömät asiakkaat voivat purkaa mieltään erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijälle, joka voi olla tulehtuneessakin tilanteessa yhteydessä kuntaan päin.

Sostt 3: Se on yleensä että me ollaan sen asiakkaan silmissä niitä hyviä ja sitten se kunta on yleensä se huono osapuoli... Niin sitten yrittää siinä välissä jotenkin sovittaa... että vaihtoehtoja ja näkökulmia tarjota siinä välissä...

Erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijöillä oli käytettävissään moniammatillisen työryhmän tuki päätöksenteon tueksi.

Sostt 3: Tässä saa työryhmänkin tuen, aina on lääkäri tai psykologikin miettimässä että mitä nyt tehdään, että se on mun mielestä ainakin suuri helpotus siihen, ettei tarvitse yksin pätkäillä jotain problemaa ja että sen kunnan työntekijän kanssa mietitään mitä tehdään. Nämä muut ihmiset auttaa täällä aina, työntekijät... että mitä keksitään... Aina joltain voi tulla joku hyvä idea, että siten on mun mielestä ihan helppoa tehdä niitä päätöksiä, että jos ei itse tiedä mitä tekee tai jotain niin aina on apu saatavilla tai sitten on muutta sossuja kenen kanssa voi miettiä että mitä nyt tehdään.

Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät saattoivat moniammatillisissa, sisäisissä palavereissa reflektoida asiakasasioita muiden työryhmän jäsenten kanssa.

Sostt 9: Kun on sisäisiä palaverreja, missä jutellaan meidän asiakasasioista, niin meillä on ollut tapana, että saa heittää melkein mitä vaan, että vaikka se olisi semmoista, että jos ulkopuoliset kuuntelisi, niin ajattelisi, että herra jestas onko nuo ihan järjiltään, että semmoisia rajujakin pointteja joskus...

H: Hmm.

Sostt 9: ...että niistä vaan tulee, vaikka tulisi joku ihan tyhmäkin idea, niin joku vaikka heittää, että no menisi armeijaan, se tekisi hyvää, niin sitten voidaan miettiä, että hitsi, tuossa on muuten pointsii, että jos tehtäisikin jotain tarkempaa, sellaista päiväohjelmaa tai jotain, niin niissä tulee sitten tavallaan, ihan semmosista tyhmistäkin heitoista helposti kuitenkin kukkanen. Että vaikka sitä ei voi sellaisenaan toteuttaa, niin joku idis sieltä voi tulla. Että sellainen on mun mielestä kauhean hyvä, että kaikki uskaltaa sanoa, että kukaan ei heti katso silleen, että tosi tyhmää ehdottaa tuollaista. Että vapaa areena, mutta tosiaan, mä en antaisi nauhoittaa niitä palavereita.

H: Hmm.

Sostt 9: Joskus kun on joku tosi hankala ja haasteellinen ja sitä pohditaan, niin lopputulos on kyllä yleensä ihan päivänvalon kestävä, mutta se miten siihen päädytään niin... Se voi olla vähän sellainen erilainen prosessi joskus.

Esimerkistä käy ilmi työryhmätyöskentelyn merkitys uusien ideoiden synnyttäjänä. Tärkeää vapaan keskustelun syntymiseksi on keskinäinen luottamus siihen, että voi sanoa ääneen mieleen juolahtaneita ajatuksia. Keskinäinen luottamus antaa tilaa luoville ideoille, jotka eivät sosiaalityöntekijän mukaan välttämättä heti ole toteutettavissa tai eettisesti kestäviä, mutta työryhmässä jalostuu keskustelun kautta vaikeammistakin asioista päivänvalon kestäviä ratkaisuja.

9 YHTEENVETO JA POHDINTAA

Tämän luvun ensimmäisessä osassa esitän yhteenvedon tutkimukseni keskeisimmistä tuloksista. Tutkimuskysymyksilläni halusin selvittää miten sosiaalityöntekijä moraalisesti järkeilee oikean ja väärän välillä epäselvissä työtilanteissa ja miten hän perustelee tekemänsä ratkaisut. Lisäksi olin kiinnostunut siitä, mitä moraalisia ristiriitoja syntyy ja miten arvot sekä etiikka ohjaavat sosiaalityöntekijää kehitysvammaisten asiakkaiden kohtaamisessa. Luvun toisessa osassa pohdin tutkimustuloksieni merkitystä.

9.1 Yhteenveto tutkimuksen tuloksista

Selkeitä ja kaikkiin tilanteisiin sopivia toimintaohjeita ei ole sosiaalityössä käytettävissä, joten sosiaalityöntekijän moraalista järkeilyä ohjaa hänen ammattitaitonsa ja omat arvonsa. Sosiaalityöntekijät käyttävät asiakaan edun ja hyvän määrittelyyn omia henkilökohtaisia mittapuitaan. Koska hyvää ja oikeaa ratkaisua ei aina ole löydettävissä, pyrkivät sosiaalityöntekijät silloin valitsemaan useista huonoista vaihtoehdoista asiakkaan kannalta pienimmän pahan. Mikäli sosiaalityöntekijä on epävarma siitä, ymmärtääkö asiakas valintojensa merkityksen, pyrkivät he tukemaan asiakasta päätökseen, joka on sosiaalityöntekijän mittapuun mukaan hyvä päätös. Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden näkemykset asiakkaan hyvästä eivät aina ole yhteneväiset. Kirjoittamattomana sääntönä on, että työntekijät tietävät mikä on asiakkaalle hyväksi. Toisinaan sosiaalityöntekijän on pakko tehdä ratkaisuja asiakkaiden puolesta, koska kaikki asiakkaat eivät pysty tekemään itseään koskevia päätöksiä pienimmistäkään asioista

Kehitysvammaisten asiakkaiden nähdään olevan samanlaisen erityisen suojelun tarpeessa kuin esimerkiksi lastensuojelun lapset ja kuitenkin täysi-ikäisellä, kehitysvammaisella asiakkaalla on lainsäädännöllisesti kaikki samat oikeudet ja velvollisuudet kuin kenellä tahansa aikuisella ihmisellä. Sosiaalityöntekijät eivät halua vaatia kehitysvammaisia asiakkaita ratkaisemaan sellaisia asioita, joihin heidän kognitiiviset taitonsa eivät sosiaalityöntekijän arvion mukaan riitä. Tällöin sosiaalityöntekijä pyrkii suostuttelemaan asiakasta arvionsa mukaan oikeaan ratkaisuun tuomalla asioiden erilaisia puolia asiakkaalle tiedoksi. Asumisratkaisut sekä seksuaalisuuteen ja vanhemmuuteen liittyvät asiat ovat esimerkkejä aiheista, joissa kehitysvammaisten mielipiteitä pyritään ohjaamaan. Asumisratkaisuissa perustelut liittyvät taloudellisiin tekijöihin asiakkaan hyvinvoinnin turvaamisen lisäksi, seksuaalisuuteen ja vanhemmuuteen puolestaan liittyy myös huoli siitä, että kehitysvammaisen ei välttämättä ymmärrä kaikkia niihin liittyviä velvollisuuksia, kuten ehkäisystä huolehtimista tai vanhemmuuden vastuuta.

Taloudelliset tekijät ovat koko ajan kunnallisella puolella työskentelevän sosiaalityöntekijän mielessä. Erityisen raskaaksi ja uuvuttavaksi sosiaalityöntekijät kokevat työnsä silloin, kun he joutuvat epäämään asiakkailta taloudellisten perusteiden vuoksi palveluja. Sosiaalityöntekijät pyrkivät etsimään taloudellisesti edullisia ratkaisuja, jotka kuitenkin olisivat asiakkaan kannalta riittävän hyviä. Taloudellisten seikkojen vuoksi sosiaalityöntekijöiden on toisinaan mahdotonta löytää eettisesti oikealta tuntuva ratkaisu. Taloudelliset tekijät osaltaan aiheuttavat myös jännitteitä erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijöiden ja kunnallisten sosiaalityöntekijöiden välille, osittain taas työtä ohjaavat arvot ovat muutenkin hieman erilaiset ja sosiaalityöntekijöiden kokemus omasta roolistaan asiakastyössä vaihtelee. Osa sosiaalityöntekijöistä näkee itsensä asiakkaan edun ajajaksi, kun taas toisen sosiaalityöntekijän mielestä se ei ole ollenkaan sosiaalityöntekijän roolin mukaista. Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät pyrkivät kaikessa ajamaan asiakkaittensa etua ja saamaan heille moniammatillisen työryhmän suosittelemia palveluita. Kunnallisella puolella sosiaalityöntekijät eivät kykene toteuttamaan kaikkia toiveita, eikä kunnallisella puolella aina luoteta siihen, että suositukset ovat objektiivisia ja asiantuntijuuteen perustuvia. Asiakkaan terveydestä, hyvinvoinnista ja turvallisuudesta huolehtiminen ovat usein kunnallisella puolella työskentelevien sosiaalityöntekijöiden perusteluja ratkaisuja tehdessä, mutta taloudelliset perusteet vaikuttavat hyvin voimakkaasti tehtyihin päätöksiin, mikä aiheuttaa runsaasti moraalisia ristiriitoja työntekijöille.

Asiakkaan kognitiivisten taitojen arvioiminen on vaikeaa, eikä sosiaalityöntekijä aina tiedä onko asiakas varmuudella ymmärtänyt asiat sosiaalityöntekijän tarkoittamalla tavalla. Vaihtoehtoisten kommunikaatiomenetelmien käyttöön ei aina ole riittävästi aikaa tai taitoa. Ristiriitoja muodostuu lukuisista itsemääräämisoikeuteen liittyvistä asioista, varsinkin silloin, jos toisessa vaakakupissa on huoli asiakkaan hyvinvoinnista ja turvallisuudesta. Sosiaalityöntekijän on myös pohdittava edunvalvontaan ja lähipiiriin liittyviä asioita. Lähipiiri voi olla asiakkaan hyvinvointia edistävä tai häneen kielteisesti vaikuttava, eikä ”oikeaa” suhtautumistapaa lähipiiriinkään ole aina helppo nähdä. Vastuukysymykset ovat sosiaalityöntekijöille osittain epäselviä, koska itsemääräämisoikeuteen liittyvä rajanveto erityisesti asiakkaan hyvinvointia koskevissa asioissa koetaan vaikeana. Sosiaalityöntekijät kokevat myös joutuvansa kohtaamaan muilta tahoilta arvostelua, mikäli eivät pyri vaikuttamaan asiakkaitten mielipiteeseen.

Työtä ohjaavana arvona itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen tulee toistuvasti esiin. Sosiaalityöntekijät pyrkivät saamaan kehitysvammaisille myös tasa-arvoisia ja tarkoituksenmukaisia palveluja muihin asiakkaisiin nähden ja tukemaan heitä näiden palvelujen käytössä. Palvelujen yhteensovittaminen ei ole aina helppoa ja sosiaalityöntekijät kokevat

kehitysvammaisten jäävän kehitysvammaisiksi kategorisoituina päihde- ja mielenterveyspalvelujen ulkopuolelle. Silloin kun palveluja ei pystytä järjestämään asiakkaan toiveitten mukaisesti, pyrkivät sosiaalityöntekijät toteuttamaan niitä edes osittain. Sosiaalityöntekijät pyrkivät toiminnassaan huomioimaan asiakkaitaan yksilöllisesti ja tapaamaan heidät henkilökohtaisesti. Päätösten tekoa asiakasta tapaamatta pidetään huonona toimintatapana ja uskotaan sen helpommin johtavan asiakkaan kannalta kielteisten päätösten tekemiseen.

Tutkimuksessa nousee esiin palvelujen järjestämisen kannalta erityisen haasteellisia kehitysvammaisten asiakkaiden kategorioita. Ikääntyville kehitysvammaisille sosiaalityöntekijät haluaisivat suoda asiakkaitensa erityistarpeet huomioivia vanhuspalveluita. Taloudelliset tekijät asettavat kuitenkin rajoituksia haluttujen palveluiden järjestämiselle. Vaikeaksi päätettäväksi osoittautuvat sosiaalityöntekijöille myös kehitysvammaisuuden ja ikääntymisen keskinäiset painoarvot, päätös siitä, kumpi on palvelujen järjestämisessä painavampi tekijä. Tämä aihe nousee tutkimuksessa esiin vain pienenä osa-alueena, mutta antanee osviittaa siitä, että ei liene aina helppoa löytää eettisesti hyviä palveluratkaisuja ikääntyville kehitysvammaisille.

Erityisen haasteelliseksi sosiaalityön kannalta osoittautuivat sosiaalityöntekijöiden puheissa myös sellaiset kehitysvammaiset, jolle laki turvaisi palveluita, joiden pärjäämisestä on iso huoli, mutta jotka kuitenkin eivät ota palveluja vastaan. Sosiaalityöntekijät kokevat ristiriitaa tuntiessaan, että nämä kehitysvammaiset asiakkaat eivät osaa tehdä oikeita itseään koskevia päätöksiä. Heistä tuntuu, että asiakkaiden elämänlaatu paranisi palvelujen myötä. Sosiaalityöntekijöillä on usein mielikuva, että kaveripiiri tai koti toimii asiakkaan taustalla palveluista pois päin vetävästi. Sosiaalityöntekijät pystyvät tilanteessa ainoastaan tarjoamaan palveluita pyrkien samalla luomaan pohjaa asiakassuhteen syntymiselle. Kehitysvammaisen itsemääräämisoikeuden vuoksi asiakasta ei voi vaatia ottamaan palveluja vastaan, eikä sosiaalityöntekijöiden ole aina helppoa tietää missä menee liiallisen painostamisen raja. Toisaalta puuttumattomuus tilanteeseen synnyttää eettistä ristiriitaa, koska asiakkaan hyvinvoinnista on herännyt huolta. Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen toisaalta toimii veloitteena olla puuttumatta liiaksi asiaan, mutta toimii myös oikeutuksena jättää puuttumatta ja näin ollen vähentää sosiaalityöntekijöiden kokemaa syyllisyyttä puuttumattomuudesta. Haasteelliseksi koettujen asiakkaiden kanssa työskentelyssä on tämän tutkimuksen mukaan havaittavissa pienehköjä vivahte-eroja työskentelyn intensiivisyydessä riippuen haasteellisen tilanteen taustatekijöistä.

9.2 Pohdintaa

Kehitysvammaiset muodostavat sosiaalityön kannalta ainutlaatuisen asiakaskunnan. Kehitysvammaisuuden käsite on ongelmallinen, mutta perustuu edelleen pitkälti lääketieteelliseen diagnostiikkaan älykkyydosamäärästä. Tällöin kyse on kehitysvammaisen kohdalla väestön keskiarvoa merkittävästi alemmasta älyllisestä suorituskyvystä. Sosiaalityön kannalta keskeinen arvo on asiakkaan itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, mutta sen toteuttaminen muodostuu sosiaalityössä haasteelliseksi silloin, kun sosiaalityöntekijä tietää asiakkaalla olevan kognitiivisten taitojen puutteita. Itsemääräämisoikeuden kunnioittamisen rinnalle ja jopa yläpuolelle saattaa nousta tarve turvata asiakkaan turvallisuus ja luoda hänelle hyvä elämä.

Sosiaalityöntekijät vaikuttivat olevan epävarmoja omasta roolistaan asiakassuhteissa ja sosiaalityöntekijöiden lainsäädännöllisten velvollisuuksien ja eettisten vastuiden avaaminen niin työyhteisöittäin kuin laajemmankin keskustelun kautta näyttäisi olevan tarpeellista. Sosiaalityöntekijöiden työssä asiakkaan itsemääräämisoikeus nähtiin tärkeänä, mutta heidän oli vaikeaa määritellä missä määrin kehitysvammaisuus vaikuttaa kunkin asiakkaan kohdalla tämän kykyyn tehdä itseään koskevia päätöksiä. Sosiaalityöntekijät pyrkivät huomioimaan toiveista edes osan, mikäli eivät kokonaan voineet toiveita toteuttaa. Toisaalta kehitysvammaisten asiakkaiden toiveet saattoivat olla sellaisia, että sosiaalityöntekijä ei nähnyt niitä realistisina vaihtoehtoina tai ne saattoivat herättää huolta asiakkaan turvallisuudesta. Tällöin sosiaalityöntekijät pyrkivät vaikuttamaan asiakkaansa mielipiteeseen suostuttelemalla tai ns. kertomalla arjen realiteetteja. Mitä enemmän he kokivat asiakkaan hyvinvoinnin olevan uhattuna, sitä vähemmän he kokivat eettistä ristiriitaa pyrkimyksensä vaikuttaa asiakkaan mielipiteisiin. Sosiaalityöntekijät kokivat eettisesti hyvin hankalaksi tukea sellaista toimintaa, jonka olisi kehitysvammaiselle vahingollista ja halusivat siksi tuoda ongelmallisia asioita asiakkaan tietoisuuteen. Kehitysvammaisen asiakkaan vastuut ja velvollisuudet kulminoituvat hänen tullessaan itse isäksi tai äidiksi, aivan kuin kenellä tahansa. Sosiaalityöntekijöiden kannalta yhteistyö lastensuojelun kanssa nähtiin tärkeänä, mikä puolestaan helpotti kehitysvammahuollon sosiaalityöntekijöiden asemaa, sillä lastensuojelu nähtiin tilanteessa ensisijaisena palveluntarpeen arvioitsijana. Kokonaisuudessaan vaikuttaa siltä, että edelleen tulisi herätellä entistä enemmän lisäkeskustelua sosiaalityössä siitä, mitä tarkoittaa itsemääräämisoikeus kehitysvammaisen kohdalla, milloin kehitysvammaisella on oikeus tehdä ”väärää” valintoja ja milloin itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen on muuttunut välinpitämättömyydeksi asiakkaan hyvinvoinnista.

Anneli Pohjola (2010, 35) toteaa, ettei asiakkaiden luokittelu edistä asiakkaana olevan ihmisen auttamista, koska tällöin asiakkaista tulee heihin kiinnitettyjen kategorioiden edustajia, eikä yksilön todellisuutta hänen omassa elämäntilanteessaan kyetä enää selkeästi näkemään. Tämän tyyppistä kategorisointia ja siihen liittyviä ajattelutapoja ei hänen mukaansa välttämättä tunnisteta käytännön työssä, tällöin myös niihin liittyvät automatisoituneet suhtautumistavat jäävät huomaamatta. Anneli Pohjolan mukaan asiakkaiden kaikenpuolisen edun toteutuminen edellyttääkin asiakastilanteiden ja asiakaskäsitysten sensitiivistä ja eettistä reflektointia. Myös esimerkiksi Ilmari Rostila (2001, 23-25) on todennut nimenomaan arvojen pohdiskelun ja eettisen pohdinnan olevan ammatillisen sosiaalityön ydintä. Oman käsitykseni mukaan erityisesti kehitysvammahuoltoa kunnallisella puolella toteuttavilla sosiaalityöntekijöillä on kuitenkin vain melko vähän mahdollisuuksia asiakastilanteiden tai -käsitysten reflektointiin työyhteisössä tai esimerkiksi työnohjauksessa, joten sosiaalityöntekijöiden moraalinen järkeily perustuu pääosin heidän omaan ammatilliseen kokemukseensa. Laki ei useinkaan anna selkeitä vastauksia, jolla sosiaalityöntekijä voisi perustella tekemiään ratkaisuja, vaan ratkaisun eettisyys jää sosiaalityöntekijän varaan.

Sosiaalityöntekijät tuovat esiin paljon puhetta asiakkaan itsemääräämisoikeudesta. Sen rinnalla tulee kuitenkin esiin tarve suojella asiakasta. Näiden kahden arvon välinen ristiriita saattaa olla iso ja asiakkaan kannalta hyvinkin merkityksellinen. Amerikkalaisen Lawrence Kohlbergin (1984) mukaan ihmisen moraalijajattelu kehittyy elämän kuluessa ja tätä kehitystä edistää ajattelun yleinen kehittyminen, vuorovaikutus toisten kanssa ja moraaliristiriitojen kohtaaminen ja niiden ratkaiseminen (Kohlberg 1984; ref. Juujävi, Myyry & Pessa 2007, 25). Mikäli sosiaalityöntekijöillä ei kuitenkaan ole mahdollisuutta kehitysvammahuollon asiakastilanteiden reflektointiin, ei oman arvioni mukaan Kohlbergin näkemystä myötäillen, moraalinen järkeilykään kehity, koska vuorovaikutus ja peilaus muiden ammattilaisten kanssa jää puuttumaan. Tällöin näen riskinä myös, että sosiaalityöntekijöiden moraalista järkeilyä ohjaa entistä enemmän organisaation sisäiset ohjeet, jotka saattavat perustua pitkälti taloudellisesti perusteltuihin ratkaisuihin.

Sosiaalityöntekijöiden ja asiakkaiden välisessä kommunikaatiossa on omat haasteensa. Osa sosiaalityöntekijöistä on työskennellyt pitkään kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa, mutta joidenkin kokemus kehitysvammaisten kohtaamisesta ja vuorovaikutuksesta on vähäistä. Erilaisin kommunikaation apuvälinein asiakkaan mielipide pystytään usein saamaan selville, mutta käytännössä niitä ei ehditä esimerkiksi kuntoutussuunnitelmaa tehtäessä täysipainoisesti hyödyntämään, jolloin asiakkaan mielipidettä ei parhaalla mahdollisella tavalla kuulla. Sosiaalityöntekijät kokevat kuitenkin hyvin tärkeänä kehitysvammaisten asiakkaidensa henkilökohtaiset tapaamiset, päätöksenteko asiakasta kohtaamatta, vain papereitten perusteella

koetaan huonona vaihtoehtona sillä sen uskotaan helpommin johtavan asiakkaalle kielteisen päätöksen tekemiseen. Asiakkaitten henkilökohtainen tapaaminen on kuitenkin sidoksissa taloudellisiin resursseihin, jotka pitkälti vaikuttivat sosiaalityöntekijöiden tekemään työhön. Raha on kaikessa palvelujen myöntämisessä otettava huomioon. Sosiaalityöntekijät joutuvat tekemään myös eettisesti huonoiksi kokemiaan ratkaisuja, koska organisaatiossa rahaa ei ole käytettävissä eettisesti parempaan vaihtoehtoon. Pääsääntöisesti sosiaalityöntekijät etsivät ”pienintä pahaa”, eli palveluvaihtoehtoa, joka on eettisesti hyväksyttävä ja taloudellisesti järkevä. Kuten Anna Metterikin (2004, 95-96) on todennut, ammattiauttajat mukautuvat ekonomistisiin arvoihin, jolloin lain tulkintakin muuttuu säästeliäämmäksi ja auttamisen moraalitilanne muuttuu. Sosiaalityöntekijät toivatkin esiin huolensa eettisten arvojen jäämisestä taloudellisten tekijöiden varjoon. Tilanne koetaan vaikeana ja omien eettisten arvojen vastainen työskentely uuvuttavana.

Sosiaalityöntekijät törmäävät työssään tilanteisiin, joissa he kokevat kehitysvammadiagnoosin estävän asiakkaitten pääsyn tarvitsemiensa palvelujen piiriin. Sosiaalityöntekijät kokevat erityisen vaikeana saada asiakkailleen päihde- ja mielenterveyspalveluita muuten kuin erityishuoltona. Sosiaalityöntekijöiden kokemuksen mukaan päihde- ja mielenterveyspalveluissa kehitysvammaisuus nähdään niin voimakkaasti kategorisoivana tekijänä, että päihde- ja mielenterveysongelmat peittyvät kehitysvammadiagnoosin alle. Sosiaalityöntekijät kokevat huolta siitä, että asiakkaat jäävät näin pois tarvitsemiensa palvelujen piiristä, eivätkä sosiaalityöntekijät kykene heitä auttamaan, koska kaikki instituutiot eivät huoli heitä asiakkaikseen.

Palveluja kehitysvammaisille järjestettäessä tekevät kuntien ja erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijät yhteistyötä keskenään. Tutkimukseni mukaan yhteistyössä koetaan eettisiä ristiriitoja molemmiin puolin. Kuntien sosiaalityöntekijät kokevat toisinaan taloudellisesti kohtuuttomina erityishuoltopiirin moniammatillisen kuntoutustyöryhmän ehdotukset asiakkaan tarvitsemista palveluista ja kokevat joutuvansa ikävään tilanteeseen ilmoittaessaan asiakkaalle, ettei kunta maksa ehdotettuja palveluja. Sosiaalityöntekijät saattavat olla palvelujen tarpeellisuudesta yhtä mieltä muiden kanssa, mutta taloudelliset tekijät asettavat palvelujen myöntämiselle reunaehdot. Toisaalta erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät kokevat tilanteen eettisesti itselleen vaikeaksi, jos he ovat vakuuttuneita palvelun välttämättömyydestä, eikä kunta suostu sitä kustantamaan. Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät toimivat usein moniammatillisen kuntoutustyöryhmän äänitorvena ja hakevat palveluita kunnasta esimerkiksi lääkärin suositusten perusteella. Tämä lisää sosiaalityöntekijän kokemaa vastuuta siitä, että hänen on onnistuttava vakuuttamaan kunnan sosiaalityöntekijä palvelun välttämättömyydestä. Erityishuoltopiirien sosiaalityöntekijöiden asema asiakastilanteiden eettisen reflektointimahdollisuuksien suhteen on

sikäli kunnan sosiaalityöntekijän verrattuna erilainen, että erityishuoltopiirissä sosiaalityöntekijällä on käytettävissään moniammatillisen työryhmän tuki. Erityishuoltopiirin sosiaalityöntekijät näkevät sen tärkeänä pohdittaessa hyviä palveluvaihtoehtoja asiakkaalle ja kokevat myös saavansa eettiseen päätöksentekoon tukea moniammatilliselta tiimiltä. Kunnan sosiaalityöntekijä esittää ehdotuksen vastaavankaltaisen moniammatillisen työskentelyn kehittämisestä yhteistyöksi siten, että kunnan sosiaalityöntekijälläkin olisi mahdollisuus osallistua pohdintaan. Tämänäyttötyyppisen työskentelymallin kehittämiseksi paikallisesti saattaa olla tarvetta omasta mielestänikin. Kehitysvammahuoltoa kunnissa toteuttavat sosiaalityöntekijät saattavat olla ainoita kehitysvammahuoltoa toteuttavia työntekijöitä, joten kumppania asiakastilanteen reflektioon ei aina ole olemassa, eikä asiakastilanteiden pohdiskelulle kiireisessä työssä jää ehkä aikaakaan. Myös sosiaalityöntekijöiden yleinen tietämys kehitysvammaisuudesta lisääntyisi moniammatillisen työryhmän ammatillisen tiedon jakamisen kautta.

Moniammatillisen työryhmän kehittämisessä tulee huomioida työskentelyn eettinen kestävyys, kuten aina silloin, kun suunnitellaan asiakkaan palveluja ilman asiakkaan läsnäoloa. Moniammatillisen työskentelyn tulee siis olla asiakkaan palvelujentarpeen jäsentämistä ja ammattilaisnäkökulmasta tapahtuvaa eri vaihtoehtojen punnintaa siten, että ammattilaisten ymmärrys ja tieto asiakkaan kokonaistilanteesta laajenee. Tällöin saattaa syntyä uusia ajatuksia ja mahdollisuuksia palveluista, joita asiakkaalle on mahdollisuus tarjota. Oleellisinta on kuitenkin se, että lopulta asiakas on itse osallistumassa itseään koskevaan päätöksentekoon ja palvelujentarpeen arviointiin ja tulee huomioiduksi siinä parhaalla mahdollisella tavalla.

Anneli Sarvimäki ja Bettina Stenbock-Hult nimittävät tämänäyttötyyppistä työskentelyä ns. reflektoivaksi dialogiksi, jolloin ei pyritä ratkaisuun tai tiettyyn lopputulokseen, vaan uusiin havaintoihin, uuteen tietoon sekä tietoisuuden ja moraalisen herkkyyden laajentumiseen. Osallistujat arvioivat reflektoivassa, eettisessä dialogissa sekä toistensa eettisiä lähtökohtia ja taustaoletuksia että omiaan. Ihminen kykenee dialogin avulla tiedostamaan paremmin oman eettisen ajattelunsa taustoja ja samalla työryhmän piilevät arvot paljastuvat. Tämä lisää mahdollisuuksia tiedostaa eettisen osaamisen puutteita ja myös eettisiä voimavaroja ja tietoutta. (Sarvimäki & Stenbock-Hult 2009, 191.)

Jaakko Seikkulan ja Tom Erik Arnkilin (2009, 12-34) mukaan moniammatillisissa verkostoissa on työskennelty jo vuosia, mutta työskentely niissä ei ole itsestään selvää eikä läheskään aina sujuu suotuisalla tavalla. Parhaimmillaan moniammatillinen kokonaisuus muodostuu toisiaan täydentävistä osista. Tavallisissakin verkostokokouksissa riittää jännitteitä. Verkostokokouksissa

saattaa olla dominoivia tahoja, jotka yrittävät voimallisesti saada toiset käsittämään mistä on kysymys ja miten pitäisi toimia. Yksi voi liittoutua toisen kanssa antamatta arvoa muiden yrityksille käsitellä asioita yhdessä. Ammattilaiset myös yrittävät usein määritellä yhteisiä ongelmia, mutta se on mahdotonta, sillä yhteistä ongelmaa ei ole. Jokaisella toimijalla on oma ongelmansa. Toisten erilaisten näkökulmien tarjoaman kontrastin avulla voi oppia lisää omasta näkökulmastaan ja tilanteesta voi muodostua rikkaampi käsitys. Tom Erik Arnkilin, Esa Erikssonin ja Robert Arnkilin (2003, 159) mukaan uudenlainen asiantuntemus kysyy refleksiivisiä valmiuksia. Reflektiivisessä asiantuntijuudessa yhden ekspertin ei ole kovinkaan laajasti mahdollista ennakoita tekojensa laaja-alaisia seurauksia, vaan refleksiivistä asiantuntemusta voi syntyä reflektiivisten asiantuntijoiden yhteistoimintana. Tällöin laaja-alaisempaa ja monipuolisempaa näkemystä haetaan moniäänisyydestä ja –näkökulmaisuudesta, ilman yritystä hallita yksin kokonaisuutta.

Edellä mainitun työmuodon kehittäminen edellyttäisi toteutuakseen myös laajempaa keskustelua sen tarpeellisuudesta ja hyväksyttävyydestä sikäli, että kunnan sosiaalityöntekijöillä olisi mahdollisuus osallistua siihen työaikaressurssien puitteissa. Lisääntynyt yhteistyö ja parempi yhteisen tiedon jakaminen voisi kuitenkin pitkällä aikavälillä tuoda myös taloudellista kannattavuutta perusteellisemmin ja laaja-alaisemmin pohdittujen palvelusuunnitelmien ja oikein kohdistettujen palvelujen myötä.

Kuten Mirja Satka (2000, 38) on todennut, sosiaalityön käytännöissä toimitaan koko ajan enenevässä määrin liikkuvissa olosuhteissa ja muuttuvissa elämisen ehdoissa. Tämän vuoksi on epätodennäköistä, että tulevaisuudessakaan olisi mahdollistaa kehittää teorioita, jotka kattaisivat kaikenlaiset työssä kohdattavat ongelmalliset tilanteet. Sosiaalityöntekijä joutuu toistuvasti tilanteisiin, joissa ainoa käsittelytapa on rakentaa työn tavoitteet ja tietoperusta tilannekohtaisesti. Eettisiä periaatteita, totuutta tai oikeaa menettelytapaa ei ole mahdollista konstruoida. Sosiaalityöntekijän tehtävänä ratkaista toimintatapa kussakin tilanteessa, jolloin korostuvat sosiaalityöntekijän henkilökohtaiset kyvyt eettiseen reflektioon sekä kykyyn löytää tilannekohtaisesti toimivat teoreettiset käsitteet ja metodi. (Satka 2000, 38.) Myös kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa tehtävä sosiaalityö on vailla kaikenkattavia ohjeita. Kuten joku sosiaalityöntekijöistä totesikin, maalaisjärki on hyvä työkalu. Yhtä ainoaa oikeaa vaihtoehtoa ei ole olemassa punnittaessa oikeaa ja väärää, jokaisessa vaihtoehdossa on riskinsä. Tärkeintä on kuitenkin, että sosiaalityöntekijällä on eettistä selkärankaa tukea kehitysvammaista elämään omannäköisensä elämä. Moraalinen järkeily ei ole tässä helppoa, toisinaan voi hyvää tarkoittaen sosiaalityöntekijäkin käyttää asemaansa väärin ja pyrkiä liiaksi vaikuttamaan asiakkaan päätöksiin.

Toisaalta joskus sosiaalityöntekijä saattaa kokea syyllisyyttä siitä, että ei puuttunut asiaan, vaikka jälkikäteen ajatellen olisi pitänyt.

Lopuksi vielä yksi haastattelulainaus, jossa kiteytyy mielestäni monta tärkeää asiaa sosiaalityöntekijän työskennellessä kehitysvammaisten kanssa.

Sostt 9: Etiikka on viidakko, sellainen kaaos siinä mielessä, että jotain sieltä pitää poimia, mutta että ei ole totuutta ja ei ole ehdotonta oikeata. Että niin kuin joskus sosiaaalialalla sanotaan, että näistä huonoista vaihtoehtoista valitaan vähiten huono. Joskus tuntuu vähän siltä, että ei vaan kannattaisi vuositolkulla yrittää pätkäillä sen yhden asian kanssa, kun sitä ehdotonta totuutta ei voi löytää. Että se olisi se ihan oikea, kun ajattelee että joku voi sen kritisoida jotenkin, vaikka se olisi mikä.

H: Hmm.

Sostt 9: Mutta että silti elämää ei pidä pelätä niin paljon, että asiakkaat suljetaan ovien taakse sen takia, että ei me nyt voida, että jos kuitenkin sattuu jotain. No aina voi sattuu jotain, mutta ihan vaan siellä kotonakin.

LÄHTEET:

- Aaltonen, S. 2011. Kehitysvammaisten mielenterveyshäiriöiden hoito. Teoksessa M. Arvio & S. Aaltonen (toim.) Kehitysvammaisen potilaana. 1. painos. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim, 165-177.
- Airaksinen, T. 1987. Moraalifilosofia. Helsinki: WSOY.
- Ahponen, H. 2009. Valkoinen talvitakki ja muita tabuja vammaisuudesta. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.) Tabujen kahleet. Tampere: Vastapaino, 90-116.
- Apo, S. 1998. Kertomusten sisällön analyysi. Teoksessa K. Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab, 62-80.
- Arajärvi, P. 2011. Johdatus sosiaali- ja terveysalan tutkimukseen ja kehittämiseen. Helsinki: Talentum.
- Arnkil, T. E., Eriksson, E. & Arnkil, R. 2003. Palveluiden dialoginen kehittäminen kunnissa. Sektorikeskeisyydestä ja projektien kaaoksesta joustavaan verkostointiin. STAKES, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Raportteja 253. Neljäs painos. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Boaz, A. & Blewett, J. 2010. Providing Objective, Impartial Evidence for Decision Making and Public Accountability. Teoksessa I. Shaw, K. Briar-Lawson, J. Orme & R. Ruckdeschel (edited by) The SAGE Handbook of Social Work Research. London: Sage, 37-48.
- Finlay, W. M. L., Walton, C. & Antaki, C. 2008. Saying no to the staff. An analysis of refusals in a home for people with severe communication difficulties. *Sociology of Health & Illness* 30, 55-75.
- Flick, U. 1996. *Psychologie des technisierten Alltags. Soziale Konstruktion und Repräsentation technischen Wandels in verschiedenen kulturellen Kontexten*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Flick, U. 1998. *An introduction to qualitative research*. London: Sage.
- Flick, U. 2002. *An introduction to qualitative research*. 2nd ed. London: Sage.

- Forsberg, H. 2011. Kiistanalainen perhe ja moraalinen järkeily sosiaalityössä. *Janus* vol. 19 (3), 269-274.
- Forsberg, H. 2011. Kiistanalainen perhe ja moraalinen järkeily sosiaalityössä. *Janus* vol. 19 (3), 269-274.
- Forsberg, H. 2012. Johdatus kirjan käsitemaailmaan. Teoksessa H. Forsberg & L. Autonen-Vaaraniemi (toim.) *Kiistanalainen perhe, moraalinen järkeily & sosiaalityö*. Tampere: Vastapaino, 7-19.
- Fox, R. M. & DeMarco, J. P. 1990. *Moral reasoning*. Chicago: Holt, Rinehart & Winston.
- Garfinkel, H. 1967. *Studies in ethnomethodology*. Polity Press, Cambridge.
- Heikkinen, H. L. T. 2010. Narratiivinen tutkimus – Todellisuus kertomuksena. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. 3. painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 143-159.
- Hugman, R. 2010. *Social Work Research and Ethics*. Teoksessa I. Shaw, K. Briar-Lawson, J.Orme & R. Ruckdeschel (edited by) *The SAGE Handbook of Social Work Research*. London:Sage, 150-163.
- Hyvärinen, M. & Löyttyniemi, V. 2009. *Kerronnallinen haastattelu*. Teoksessa J. Ruusuvuori & L. Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- Hänninen, V. 2003. *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. 8. painos. Tampere: Tampereen yliopistopaino Oy Juvenes Print.
- Hänninen, V. 2010. Narratiivisen tutkimuksen käytäntöjä. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. 3. painos. Jyväskylä: PS-kustannus, 160-178.
- Jokinen A. 2012: *Kategoriat, instituutiot ja sosiaalisen järjestyksen tuottaminen*. Teoksessa A.

Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen: Kategoriat, kulttuuri & moraali. Johdatus kategoria-analyysiin. Tampere: Vastapaino, 227-269.

Juhila, K. 2004. Leimattu identiteetti ja vastapuhe. Teoksessa A. Jokinen, L. Huttunen & A. Kulmala (toim.) Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista. Helsinki: Gaudeamus, 20-32.

Juhila, K. 2006. Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat. 3. painos. Tampere: Vastapaino.

Juhila, K. 2009. Objektivointi ja subjektivointi sosiaalityön käytännöissä – Michel Foucault'n perintöä tulkitsemassa. Teoksessa M. Mäntysaari, A. Pohjola & T. Pösö (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Jyväskylä: PS-kustannus, 47-66.

Juhila, K. 2012. Poikkeavan kategorian jäsenyyden tuottaminen ja vastustaminen. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 175-226.

Juhila, K. , Jokinen A. & Suoninen E. 2012. Kategoria-analyysin juuret. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen. Kategoriat, kulttuuri & moraali. Tampere: Vastapaino, 17-44.

Julkunen, R. 2004. Hyvinvointipalvelujen uusi politiikka. Teoksessa L. Henriksson & S. Wrede (toim.) Hyvinvointityön ammatit. Helsinki: Gaudeamus, 168-186.

Juujärvi, S., Myyry, L. & Pessa, K. 2007. Eettinen herkkyys ammatillisessa toiminnassa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Kaasila, R. 2008. Eri lähestymistapojen integroiminen narratiivisessa analyysissä. Teoksessa R. Kaasila, R. Rajala & K. E. Nurmi (toim.) Narratiivikirja: Menetelmiä ja esimerkkejä. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 41-66.

Kananoja, A., Lähteinen, M. & Marjamäki, P. 2011. Sosiaalityön käsikirja. Kolmas painos. Helsinki: Tietosanoma Oy.

Karvinen, S. 2000. Sosiaalityön tutkimuksen metodologiset jännitteet. Teoksessa S. Karvinen, T.

Pösö & M. Satka (toim.) Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia. Jyväskylä: SoPhi, 9-31.

Kaski, M. (toim.), Manninen, A. & Pihko, H. 2009. Kehitysvammaisuus. 4. uudistettu painos. Helsinki: WSOY.

Kohlberg, L. 1984. Essays on moral development. The psychology of moral development. The nature and validity of moral stages: Vol. 2. San Francisco: Harper & Row.

Koskela, H & Piirainen-Marsh, A. 2002. Harvey Sacks ja kielentutkimuksen perinne. Teoksessa H. Dufva ja M. Lähteenmäki (toim.) Kielentutkimuksen klassikoita. Jyväskylä: Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylän yliopisto, 257-280.

Kumpuvuori, J. 2006. Perusoikeuksien rajoittamisesta kehitysvamma palvelujen toteuttamisessa. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:45. Sosiaali- ja terveysministeriö. Helsinki: Yliopistopaino.

Laine, M. , Kokkinen, L., Kaarlela-Tuomaala, A., Valtanen, E., Elovainio, M., Keinänen, M. & Suomi, R. 2011. Sosiaali- ja terveysalan työolot. Kahden vuosikymmenen kehityskulku. Helsinki: Työterveyslaitos.

Laitinen, M. & Kemppainen, T. 2010. Asiakkaan arvokas kohtaaminen. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 138-177.

Laitinen, M. & Pohjola, A. 2010. Asiakkuus – sosiaalityön ydinteema. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 7-15.

Laitinen, M. & Pohjola, A. 2010. Pohdintaa asiakkuuden punoksista. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.) Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 309-320.

Laitinen, M. & Uusitalo, T. 2008. Narratiivinen lähestymistapa traumaattisten elämäkokemusten tutkimisessa. Teoksessa R. Kaasila, R. Rajala & K. E. Nurmi (toim.) Narratiivikirja: Menetelmiä ja

esimerkkejä. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus, 106-150.

Laitinen, M. & Väyrynen, S. 2011. Eettiset haasteet lastensuojelun sosiaalityön prosessissa. Teoksessa Pehkonen A. & Väänänen-Fomin, M. (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä, PS-kustannus, 163-187.

Metteri, A. 2004. Hyvinvointivaltion lupaukset ja kohtuuttomat tapaukset. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden yhdistys YTY ry, Edita.

Niemelä P. 2011. Sosiaalityö hyvinvointietiikan toteuttajana. Teoksessa Pehkonen A. & Väänänen-Fomin, M. (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä, PS-kustannus, 13-43.

Niemi, P. 2008. Priorisoinnin eettisestä perustasta sosiaalialalla. Teoksessa P.Niemi & T. Kotiranta (toim.) Sosiaalialan normatiivinen perusta. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 100-145.

Niemi, P. 2011. Minä itse ja sen määrittäminen. Teoksessa T. Kotiranta, P. Niemi & R. Haaki (toim.) Sosiaalisen toiminnan perusta. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 169-190.

Nikander, P. 2010. Jäsenkategoria-analyysi ja haastattelun kulttuuriset jäsennykset. Teoksessa J. Ruusuvaara, P. Nikander & M. Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 242-265.

Nummela, T. 2011. Asiakkaan asema ja oikeuksien toteutuminen aikuissosiaalityössä. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta.

Omaa kotia kohti. 2011. Tampere: Kehitysvammaisten tukiliitto ry.

Pehkonen, A. & Väänänen-Fomin, M. 2011. Arvojen ja etiikan dilemma sosiaalityössä. Teoksessa Pehkonen A. & Väänänen-Fomin, M. (toim.) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä, PS-kustannus, 7-10.

Pohjola, A. 2010. Asiakas sosiaalityön subjektina. Teoksessa M. Laitinen & A. Pohjola (toim.)

Asiakkuus sosiaalityössä. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 19-74.

Powell, J. & Ramos, B. 2010. The Practise of Social Work Research. Teoksessa I. Shaw, K. Briar-Lawson, J.Orme & R. Ruckdeschel (edited by) The SAGE Handbook of Social Work Research. London:Sage, 231-246.

Pälli, P. 2003. Ihmisryhmä diskurssissa ja diskurssina. Acta Universitatis Tamperensis 910. Tampere: Tampere University Press.

Raunio, K. 2009. Olennainen sosiaalityössä. Toinen, uudistettu laitos. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.

Resnik, D. B. 1998. The Ethics of Science. Lontoo &New York: Routledge.

Rest, R & Narváez, D. (toim.) 1994. Moral development in the professions: psychology and applied ethics. Hillsdale: Erlbaum.

Rose, N. 1992. Governing the enterprising self. Teoksessa P. Heelas & P. Morris (toim.) The values of the enterprise culture. The moral debate. Routledge: London, 141-164.

Rostila, I. 2001. Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet. Jyväskylän yliopisto. SoPhi 61.

Ruusuvuori, J. 2009. Harvey Sacks. Arkielämän metodit ja keskusteluanalyysi. Teoksessa V. Hänninen, J. Partanen & O-H. Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. 3. painos. Tampere: Vastapaino, 383-403.

Saastamoinen, M. 1999. Narratiivinen sosiaalipsykologia – teoriaa ja menetelmiä. Teoksessa J. Eskola (toim.) Hengelistä Harreen, narratiivista Nudistiin. Kuopion yliopiston selvityksiä E. Yhteiskuntatieteet 10. Kuopio: Sosiaalitieteiden laitos, Kuopion yliopisto, 165-192.

Salin, O. 2010. Työntekijän sosiaalisen identiteetin valinnat. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Sosiaalitutkimuksen laitos. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print.

Sarvimäki, A. & Stenbock-Hult, B. 2009. Hoitotyön etiikka. Suom. Paula Nieminen. 1. painos. Helsinki: Edita Publishing.

Satka, M. 2000. Käsitteellistyneet käytännöt sosiaalityön teoretisoinnin välineenä. Teoksessa S. Karvinen, T. Pösö & M. Satka (toim.) Sosiaalityön tutkimus. Metodologisia suunnistuksia. Jyväskylä: SoPhi, 35-67.

Seikkula, J. & Arnkil, T. E. 2009. Dialoginen verkostotyö. Helsinki: Terveystieteiden tutkimuskeskus ja hyvinvoinnin laitos.

Seppälä, H. 2010. Hoivan ja asumisen välimaastossa. Pohdintoja kehitysvammaisuuden kaksista kasvoista. Teoksessa A. Teittinen (toim.) Pois laitoksista! Vammaiset ja hoivan politiikka. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 180-198.

Sinkkonen, M. & Laulainen S. 2010. Sosiaalialan johtajien kohtaamat eettiset ristiriidat. Janus vol. 18 (3), 228-229.

Sipilä S. 2011. Sosiaalityön asiantuntijuuden ulottuvuudet – Tiedot, taidot ja etiikka työntekijöiden näkökulmasta kunnallisessa sosiaalityössä. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta.

Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia ry. Ammattieettinen lautakunta. 2010. Arki, arvot, elämä, etiikka. Sosiaalialan ammattilaisen eettiset ohjeet. 4. painos. Helsinki.

Suoninen, E. 2009. Harold Garfinkel. Etnometodologia ja sosiaaliset järkeilytavat. Teoksessa V. Hänninen, J. Partanen & O-H. Ylijoki (toim.) Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä. 3. painos. Tampere: Vastapaino, 365-382.

Särkelä, A. 2001. Välittäminen ammattina. Tampere: Vastapaino.

Vehmas, S. 2005. Vammaisuus. Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press Ltd.

Vesala, H.T. 2010. Hameennappi ja Haalari. Tutkimus puhumattoman, vaikeasti kehitysvammaisen

naisen itsemääräämisestä ja valinnanmahdollisuuksista. Teoksessa A. Teittinen (toim.) Pois laitoksista! Vammaiset ja hoivan politiikka. Palmenia-sarja 68. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 123-161.

Välimaa, O. 2012. Kategoria-analyysi metodina pitkäaikaistyöttömien haastattelujen analyysissä. Luento 13.2.2012. Tampereen yliopisto, Porin yksikkö.

Verkkolähteet:

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2000/20000812>, luettu 25.4.2013.

Sosiaali- ja terveystalouden valvontavirasto Valvira. Ohje 2/2013
http://www.valvira.fi/files/ohjeet/Sosiaalihuollon_asiakk_itsemaaraamisoik_vahvistaminen.pdf,
luettu 22.04.2013.

Valtioneuvoston periaatepäätös kehitysvammaisten henkilöiden yksilöllisen asumisen ja palvelujen turvaamisesta. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 20 2: 5 Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö. http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=5197397&name=DLFE-24004.pdf, luettu 24.3.2013.

LIITE 1.

Tutkimuslupahakemus

11 / 06 2012

Opinnäytetyön/Tutkimuksen nimi: Kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden moraalinen järkeily
Opinnäytetyön tekijä (t) / tutkija (t): Suvi Wahlman Oppilaitos/organisaatio: Tampereen yliopisto, Pori Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö Ohjaavan opettajan nimi: Heli Valokivi
Opinnäytetyön/Tutkimuksen tarkoitus ja lyhyt yhteenveto tutkimussuunnitelmasta: Tutkin pro gradussani sitä, miten sosiaalityöntekijä suorittaa työssään moraalista järkeilyä punnitessaan ratkaisuja oikean ja väärän välillä kohdatessaan työssään kehitysvammaisia asiakkaita. Tarkoitus on selvittää sosiaalityöntekijän toimintaa ja päätöksentekoa eettisesti velvoittavissa tilanteissa, joissa selkeää tietoa oikeasta ratkaisusta ei ole käytettävissä. Kyseessä on laadullinen tutkimus ja sen aineistona on sosiaalityöntekijöiden tarinat omasta toiminnastaan ja sen tuottamista ratkaisuksista. Haastateltaviksi pyydetään sosiaalityöntekijöitä, joiden tehtäväalueeseen kuuluu myös kehitysvammahuolto. Haastattelujen kestoksi arvioidaan n. 1 tunti/sosiaalityöntekijä. Haastattelut toteutetaan episodisella haastattelumenetelmällä elo-syyskuun 2012 aikana. Haastatteluissa ei kerätä tietoja yksittäisistä asiakkaista.
Opinnäytetyön/Tutkimusaineiston suuruus ja kokoamistapa: 6-10 sosiaalityöntekijän episodista haastattelua.
Opinnäytetyön/Tutkimuksen ajoitus: Haastattelut tehdään elo-syyskuun 2012 aikana. Pro gradu valmistuu vuoden 2012 loppuun mennessä.
Haetaanko ☒ Tutkimuslupaa ☐ Eettisen työryhmän lausuntoa ☒ Liitteet ☒ Opinnäytetyö/Tutkimussuunnitelma ☐ Saate ☒ Suostumus ☐ Kyselylomake ☒ Haastattelurunko ☐ tai joku muu, mikä/mitkä

Opinnäytetyön/Tutkimuksen tekijän/tekijöiden allekirjoitus ja yhteystiedot

Suvi Wahlman
XXXXXXXXXXXX
XXXXXXXXXXXX
suvi.wahlman@uta.fi

Tutkimusluvan myöntämistä koskeva päätös

Päiväys _____

Myönnetty

Ei myönnetä, perustelut: _____

Viranhaltijan allekirjoitus _____

Nimenselvennys _____

Tehtävänimike _____

_____

LIITE 2.

Episodisen haastattelun runko

Lämmittelyksi:

-haastattelun luottamuksellisuus

-haastattelutavasta kertominen

Varsinaiset haastatteluteemat:

Esimerkki eettisesti vaikeasta työtilanteesta: Miten tilanne alkoi? Miten asia eteni? Mihin tilanne johti? Millaisia tilanteita olet yrittänyt ratkaisullasi saavuttaa? Mitä olet yrittänyt välttää?

Millaiset päätökset sinulle ovat helppoja? Millaisten päätösten tekemisen koet vaikeaksi? Miksi? Mitkä asiat ovat vaikuttaneet tekemääsi päätökseen näissä vaikeissa tilanteissa?

Oletko kokenut tilanteita, joissa et ole tiennyt, mikä on oikein ja mikä väärin? Millainen tilanne oli? Miten ratkaisit tilanteen? Mitkä asiat vaikuttivat ratkaisuusi?

Millaisissa asioissa mielestäsi sosiaalityöntekijän tekemät päätökset vaikuttavat kehitysvammaisen asiakkaan elämään?

Mitä ajattelet kehitysvammaisesta asiakkaasta oman elämänsä asiantuntijana: asumisratkaisut, seksuaalisuus, harrastukset, raha-asiat, ystävät, työ...? Tuleeko mieleesi tähän liittyen tilanteita, joissa olet kokenut päätöksenteon vaikeaksi? Mikä on mielestäsi näissä tilanteissa toivottava lopputulos? Voisitko perustella miksi?

Lopuksi taustatiedot, mikäli ne eivät ole käyneet haastattelussa ilmi:

-sukupuoli

-koulutus ja ammattinimike

-ikä

-työkokemus kehitysvammahuollossa kokonaisuudessaan ja sekä tässä organisaatiossa

-organisaation nimi

-haastattelusuostumus-lomakkeen allekirjoittaminen

LIITE 3.

HAASTATTELUSUOSTUMUS

Tampereen yliopisto, Pori
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalityö

opiskelija: Suvi Wahlman

Arvoisa haastatteluun osallistuva

Opiskelen Tampereen yliopiston Porin yksikössä sosiaalityön maisteriohjelmassa. Pro gradussani tutkin kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa työskentelevien sosiaalityöntekijöiden moraalista järkeilyä. Tutkimusta varten kerään aineistoa episodisella haastattelulla ja nämä haastattelut nauhoitetaan. Haastattelun kesto on noin yksi tunti. Haastateltavalla on milloin tahansa oikeus keskeyttää haastattelu.

Haastattelumateriaali tullaan asianmukaisesti hävittämään opinnäytetyön/tutkimuksen valmistumisen jälkeen. Valmiista tutkimuksesta ei ole mahdollista tunnistaa yksittäisiä vastaajia. Haastattelut tehdään elo-syyskuun 2012 aikana. Pro gradu valmistuu vuoden 2012 loppuun mennessä.

Allekirjoittamalla tämän lomakkeen annatte luvan käyttää haastattelumateriaalin tutkimuksen aineistoksi.

Päiväys: ___/___ 2012

_____

Haastateltavan allekirjoitus